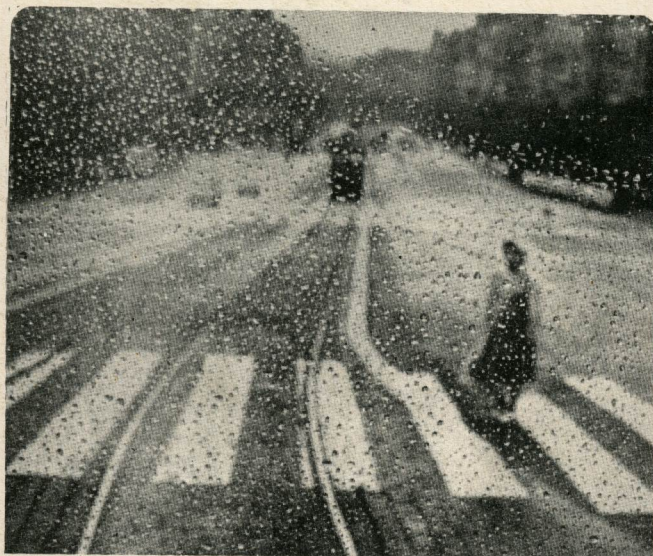

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

οί δημοτικές
έκλογές.

ή Σχολή
της
Φραγκφούρτης

Τσεχοσλοβακία 1968 – 1978

αναζητώντας
τό πρόσωπο
της Κούβας

ό νόμος
για τὰ ΑΕΙ

Μιχάλη Παπαγιαννάκη, Οί δημοτικές εκλογές. Ντίνας Βαΐου – Χατζημιχάλη, ό ΕΟΤ και ό έσωτερικός τουρισμός. ● Πάνου Παπακυριακόπουλου, τό φεστιβάλ ελληνικού κινηματογράφου. Χ. Χριστίνα – Καούζωφ. ● Άννας Φραγκουδάκη, ό νόμος για τὰ ΑΕΙ. Άγγελου Έλεφάντη, Βιβλιοχαρτοπωλείον ή «Έλλάς» ● Γιώργου Ρωμαίου, Τσεχοσλοβακία 10 χρόνια μετά τήν εισβολή. Ντοκουμέντα ● Γιώργου Σεφερτζή, Ίράν: αντίδραση ή επανάσταση – Νικαράγουα: τὰ όρια ενός αντάρτικου ● Άννα Δαμιανίδη: αναζητώντας τό πρόσωπο της νέας Κούβας ● Βασίλη Καραποστόλη, ό ψυχολογισμός στην οικονομική έπιστήμη. ● Λεφτέρη Παπαγιαννάκη, Μεταφορά τεχνολογίας. ● Νίκου Παπαγιάννη, Τά καλλιαρντά ● Βασίλη Κάλφα ● Ή σχολή της Φραγκφούρτης ● Γιώργου Καρρά, «Δέκα χρόνια μετά: Πράγα 1968-1978» του Ίρζι Χαζέκ.

Μηνιαία έπιθεώρηση ● τεύχ. 21 ● Αύγουστος – Όκτώβριος 1978 ● 60 δρχ.

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

μηνιαία επιθεώρηση Αύγουστος - Οκτώβριος 1978, 60 δρχ.

Κέκροπος 2, Αθήνα (Πλάκα), τηλ. 3245332

περιεχόμενα

Μιχάλη Παπαγιαννάκη	... Δημοτικές εκλογές. «Ποῦ νά βρῶ τήν ψυχή μου τό τετράφυλλο δάκρυ;»	2
Ντίνας Βαΐου-Χατζημιχάλη	... Τί επιδιώκει ὁ ΕΟΤ μέ τήν ανάπτυξη τοῦ ἐσωτερικοῦ τουρισμοῦ;	6
Πάνου Παπακυριακόπουλου	... Φεστιβάλ ἑλληνικοῦ κινηματογράφου ἢ ὁ καυγᾶς γιά τό πάπλωμα	8
Χ	... Σοσιαλομαντισμός (χωρίς σχόλια)	12
Ἄννας Φραγκουδάκη	... ὁ νόμος γιά τήν ἀνώτατη παιδεία	14
Ἄγγελου Ἐλεφάντη	... Βιβλιοχαρτοπωλεῖον ἢ «Ἑλλάς»	19
Γιώργου Ρωμαίου	... Ὃταν τό λόγο ἔχουν τά τάνκς ὁ δρόμος γιά τό σοσιαλισμό κλείνει	25
	– Ντοκουμέντα ἀπό τήν εἰσβολή καί τήν κατοχή	32
	... Τά Ἐργατικά Συμβούλια	35
Γιώργου Σεφερτζή	... Ἰράν: ἀντίδραση ἢ ἀντεπανάσταση	37
Γιώργου Σεφερτζή	... Νικαράγουα: τά ὄρια ἑνός ἀντάρτικου καί ἡ σκιά τοῦ Ἁγίου Δομίνικου	39
Ἄννας Δαμιανίδη	... Ἀναζητώντας τό πρόσωπο τῆς νέας Κούβας	41
Βασίλη Καραποστόλη	... Ἡ ἀναβίωση τοῦ ψυχολογισμοῦ στήν οἰκονομική ἐπιστήμη	50
Λεφτέρη Παπαγιαννάκη	... Μεταφορά Τεχνολογίας	54
Νίκου Παπαγιάννη	... Τά καλλιαρντά, γλωσσικό ἰδίωμα τῶν φιλομοφύλων	58
Βασίλη Κάλφα	... Εἰσαγωγή στήν Κριτική Θεωρία τῆς Σχολῆς τῆς Φραγκφούρτης	65
Γιώργου Καρρά	... «Δέκα χρόνια μετά: Πράγα 1968-78» τοῦ Ἰρζι Χαζέκ	72
Βιβλία περιοδικά		76
		80

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: ἐξάμηνη 300 δρχ., ἐτήσια 550. ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εὐρώπης: ἐξάμηνη 400 δρχ., ἐτήσια 750. ΗΠΑ - Καναδάς (ἀερ.): ἐξάμηνη 500 δρχ., ἐτήσια 900 ■ Γιά Ὄργανισμούς, Τράπεζες, Ἀνών. Ἐταιρεῖες: ἐξάμηνη 500 δρχ., ἐτήσια 1.000 ■ ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ-ΤΡΑΠΕΖΙΚΕΣ ΕΠΙΤΑΓΕΣ: Σπύρος Δελέγκας, Κέκροπος 2, Αθήνα 119, τηλ. 32.45.332 ■ Γιά ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ Ταχυδρ. θυρίδα Νο 1762, πλ. Συντάγματος Ἰ.θήνα

Ἐκδότης, «Σ. Δελέγκας καί Σία Ο.Ε.» Διευθυντής: Ἄγγελος Ἐλεφάντης ● Φωτοστοιχειοθεσία: «Φωτοκύτταρο ΕΠΕ. Βασ. Ἀλεξάνδρου 2 - Χίλτον, τηλ. 748314 ● Ἐκτύπωση, Ἄφοι Ρόμπολα ΕΠΕ, Τατοῖου καί Μπιζανίου 3, Μεταμόρφωση Ἀττικῆς, τηλ. 2754328

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Οί δημοτικές εκλογές:

«πού νά βρω τήν ψυχή μου τό τετράφυλλο δάκρυ;»

Οί επικείμενες δημοτικές και κοινοτικές εκλογές σίγουρα δέ θά είναι «ϊστορικές». Μέ τήν έννοια ότι τίποτα στό πρόσφατο μεταδικτατορικό παρελθόν, ούτε στίς εξέλιξεις πού παρακολουθούμε τίς μέρες αυτές, δέ φαίνεται νά ανακοινώνει πιθανές και πιστευτές αλλαγές στόν τρόπο άσκησης τής πολιτικής, τόσο στήν εύρεία και γενική της έννοια όσο και στή συγκεκριμένη μορφή της πού θάπρεπε νά πηγάζει από τή φύση τών προβλημάτων τής τοπικής αυτοδιοίκησης.

Φυσικά, ύπάρχει άγαστή σύμποια, σχεδόν όμοθυμία, σέ άρθρα λόγους και μελέτες, πού συγκυριακά μās κατακλύζουν κάθε τέσσερα χρόνια, γιά τή σημασία τής τοπικής αυτοδιοίκησης, τής αποκέντρωσης, τής περιφερειακής ανάπτυξης σέ τούτη ή κείνη τή μορφή και έκταση. Φυσικά, κανείς σχεδόν δέν άρνείται ότι στήν Ελλάδα οί θεσμοί και ή πρακτική σ' αυτούς τούς τομείς βρίσκονται σέ «καταδύουσα ανάπτυξη» και οί ρυθμοί τής τελευταίας είναι αντίστροφως άνάλογοι μέ τήν πιστικότητα τών αντιφάσεων τής σύγχρονης ελληνικής κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης. Φυσικά, τέλος, κανένας δέν άρνείται, τουλάχιστον δημόσια, ότι «κάτι πρέπει νά γίνει» επιτακτικά κι άμεσα. Έλάχιστοι δέ άρνούνται τόν - εξαιτίας τών παραπάνω - άμεσο και έμμεσο έντονο πολιτικό χαρακτήρα τών δημοτικών εκλογών.

Ύπάρχει θέμα «άλλης» πολιτικής στους Δήμους;

Και λοιπόν; Έ, λοιπόν, τίποτε. Τό περιοδικό αυτοϊκανοποιούμενο ή αντιπολιτευτικό γουργούρισμα επαναλαμβάνεται, περίπου άπαράλλαχτο, και μέ τή βοήθεια τής γενικολογίας και τής υπερπολιτικοποίησης, πού είναι οί δυό μαστοί τής σημερινής μας πολιτικής τροφής. Οί άλλες στίς γραμμές πλεύσης πού μās προτείνονται μετατίθενται σέ κάποιο άπώτερο μέλλον, όπως και σέ τάσους άλλους τομείς τής δημόσιας ζωής.

Και ή μέν κυβέρνηση συνεχίζει νά θεωρεί ότι πολιτική ανάπτυξη τής τοπικής αυτοδιοίκησης σημαίνει αύξησεις τών έκατομμυρίων πού κοσκινίζει πάνω στους δήμους και τίς κοινότητες όπως έχουν σήμερα, στά ίδια περίπου νομικά, οικονομικά και διοικητικά πλαίσια. Μέ παράλληλη, φυσικά, φροντίδα γιά τή ρύθμιση προβλημάτων κοσμογονίας, όπως οί αλλαγές στίς όνομασίες οδών και πλατειών και ό κατάλογος τών επίσημων προσκεκλημένων, παρελανόντων και καταθετόντων στεφάνους στίς ισοπεδομένης μορφής και άνούσιες στήν τυπολατρία τους εκδηλώσεις γιά τίς εθνικές γιορτές κι έπετείους.

Άλλά ή αντιπολίτευση; Εκείνη ή «δημοκρατική συνεργασία» πού τόσο εύκολα επιτεύχθηκε και τόσα πολλά ύποσχέθηκε;

ΈΗ τοπική αυτοδιοίκηση είναι ίσως ό μόνος τομέας τής δημόσιας

Άφιερώνεται στήν «όνειροτόκο» Δημοκρατική Συνεργασία πού «πατεί και τά σημάδια σβήνονται». «Η επανάσταση φυτών και λουλουδιών» δέ θά γίνει ούτε «τά όνειρα θά λάβουν εκδίκηση» σπείροντας «γενεές στους αιώνες τών αιώνων». «Άξιον έστί τό τίμημα» πού «οί άγένειοι δόκιμοι τής τρικυμίας» και ό «ήλιοπότης» κι ό «άκριδοκτόνος» πρώην έχθρός και νύν προφήτης τους επιβάλλουν σέ όσους στάθηκαν «καταντικρύ του μελανού φορέματος τών αποφασισμένων». «Νύν, νύν ή παραίσθηση και του ύπνου ή μιμική - αιέν, αιέν, ό λόγος και ή Τρόπις ή άστρική...».

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

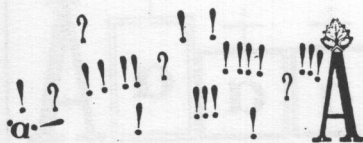

ζωής όπου και η αντιπολίτευση μπορεί να κριθεί, πέρα από τους λόγους της, και στα έργα της. Και βέβαια δεν είναι απλό κάτι τέτοιο, όπως μιά εύκολη και υπερβολική κριτική των άριστων και άλλων δημοκρατικών δημοτικών αρχόντων αφήνει να εννοείται στις μέρες μας. Αν χρειάζεται, οπωσδήποτε, αξιολόγηση του έργου της «δημοκρατικής συνεργασίας», χρειάζεται και υπενθύμιση όρισμένων βασικών σημείων που όριζαν το πλαίσιο στο οποίο κινήθηκε.

Η «δημοκρατική συνεργασία» κατέκτησε και διαχειρίστηκε σχεδόν όλους τους δήμους και κοινότητες που μετρούνε, από την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη μέχρι κεφαλοχώρια της Κρήτης. Οι αντικειμενικές δυνατότητες σίγουρα περιορισμένες, στενότερες μάλιστα. Ίσχυοί και σε μεγάλο ποσοστό δεσμευμένοι από «άνελαστικές δαπάνες» προϋπολογισμοί, εξάρτηση περισσότερο από χορηγήσεις του Κράτους παρά από «ιδίους πόρους», αδυναμία έλεγchu σε βασικούς μοχλούς της δημόσιας τοπικής ζωής, από την αστυνομία μέχρι τις επενδύσεις, σε υποδομές ή την εκπαίδευση και την υγειονομική πολιτική ή ακόμα την οικονομική δραστηριότητα στο δημοτικό ή κοινοτικό έδαφος. Μικρές λοιπόν δυνατότητες, αλλά όχι ανύπαρκτες.

Είναι υπερβολικό ή και υποκριτικό να ζητιέται απολογισμός για τά ποσοτικά αποτελέσματα χρήσης των δήμων και κοινοτήτων της «δημοκρατικής συνεργασίας» μέσα σε τέτοιες συνθήκες. Και εν πάση περιπτώσει, τά επιχειρήματα αυτού του τύπου που επικαλούνται οι εκπρόσωποι της συζητιούνται.

Εκείνο όμως που δε συζητιέται, γιατί δεν «τίθεται επί τάπητος», είναι τό θέμα της ποιότητας της δημοτικής και κοινοτικής διαχείρισης που άσκησαν. Θα περίμενε κανείς μίαν «άλλη» διαχείριση ή, τουλάχιστον, δείγματα ενός «άλλου» τρόπου σύλληψης και εφαρμογής της. Φυσικά, ολοκληρωμένη πληροφόρηση και γενίκευση δεν είναι δυνατή. Αλλά μπορεί ό καθένας να αναλογιστεί και να προσπαθήσει να μετρήσει, στα τέσσερα τελευταία χρόνια, τίς πρωτοβουλίες που προωθήθηκαν για τή διάδοση μίας άλλης αντίληψης δημοτικής διαχείρισης που να προτείνει, να μεθοδεύει και να πετυχαίνει τή συμμετοχή των πολιτών στην από κοινού επεξεργασία της τοπικής πολιτικής, που να δείχνει συγκεκριμένους (έστω και σε «άσημαντα» μικροθεματάκια) τρόπους, που τό γενικό κοινωνικό συμφέρον πρέπει να περνάει πριν τό άτομικό ή τό συντεχνικό (από τά σκουπίδια μέχρι τή χρήση των πεζοδρομίων, ή τό πράσινο και τό περιβάλλον, ή τή συγκεκριμένη προτεραιότητα του παιδιού κλπ.), που να δάζει, τέλος, τή φαντασία πριν από τή ρουτίνα και τή κινητοποίηση του λαϊκού δυναμικού πριν από τή τυπολατρία και τή αγωνιώδη προσπάθεια να μιμηθοῦμε και «ξεπεράσουμε» τήν επίσημη τυπολατρία και «αξιοπρέπεια» των έκδηλώσεων.

Αλλά, τέτοιες ανησυχίες ίσως φαίνονται πολύ λίγο ή καθόλου «πολιτικές» σε σύγκριση με τήν αναγκαία, εβδομαδιαία καταγγελία του «ιμπεριαλισμού και της ξένης εξάρτησης» και τίς έμβριθείς αναλύσεις περί του κεντρικού ή όχι χαρακτήρα του πολύ καθολικού κυρίου Βιν-

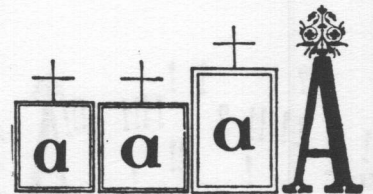
δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

τέλα. Καί φαίνεται ότι όχι μόνο παραμελήθηκαν αλλά και θεωρήθηκαν επικίνδυνες σάν προοίμια κάποιον τρισκατάρατον «ρεφορμισμοῦ» (οἱ παιδότοποι εἶναι δουλειά τοῦ Μάνου – γιά τούς μή γνωρίζοντες, ὑφυπουργοῦ δημοσιῶν ἔργων – ἐμεῖς πρέπει νά δείξουμε τίς ταξικές καταβολές καί ἐπιπτώσεις τῆς παλεοδομίας). Γι' αὐτό ἴσως καί ἀρνήθηκαν, ὡς λέγεται (καί θά χρειάζοταν μιά διάψευση...), οἱ ἐπικεφαλῆς τῶν δημάρχων (μας τή μεταβίβαση ἀπό τό Κράτος στούς Δήμους μόνιμων οἰκονομικῶν πόρων (γιατί θά τούς μετέβαλλαν, λέει, σέ φορομπήχτες τοῦ λαοῦ). Ἄν κάτι τέτοιο εἶναι ἀλήθεια, ἡ «ἄλλη» ἀντίληψη γιά τήν προώθηση καί ἀνάπτυξη τῆς αὐτονομίας τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης στήν Ἑλλάδα, μοναδική πραγματικά στόν κόσμο, συμπυκνώνεται στήν παράδοση ἀπαίτηση γιά περισσότερο πατεριναλισμό καί περισσότερη «προστασία» (σέ κάποια ἐξειδικευμένη ἔννοια τῆς...).

Δημοκρατική συνεργασία ἢ ἀντιπολιτευτισμός;

Ὅσο γιά τήν ἄσκηση γενικότερης πολιτικῆς, μέ τήν εὐκαιρία ἀπλῶς τῶν δημοτικῶν καί κοινοτικῶν ἐκλογῶν, οὔτε καί ἐδῶ πρέπει νά ἀναμείνονται «ἱστορικές» ἐξελίξεις ὡς πρὸς τά ἀποτελέσματα ἢ ὡς πρὸς τή μεθοδολογία τους.

Ἡ «δημοκρατική συνεργασία» ἀποχωρεῖ διακριτικά ἀπό τή σκηνή, ἀφήνοντας τή θέση τῆς σ' ἓνα μωσαϊκό συμφωνιῶν δύο, τριῶν ἢ τεσσάρων (ἀλλά ὄχι πάντα τῶν ἰδιῶν) κομμάτων καί ὀργανώσεων, ἀνάλογα μέ τήν περίπτωση, χωρίς γενικές συμφωνίες, πέρα ἀπό κάποια γενική ἀντικυβερνητική διάθεση, καί χωρίς ἐξηγήσεις γιά τήν κατάρευση τῆς. «Δῶρο» στήν κυβέρνηση μετά ἀπό ἐκτίμηση τῶν γενικότερων διεθνῶν ἐξελίξεων (π.χ. τό ἄνοιγμα τῆς ἐλληνικῆς κυβέρνησης πρὸς τήν ΕΣΣΔ); Ἦρθε ἡ ὥρα νά καθαρίσουν οἱ λογαριασμοί ΠΑΣΟΚ – ΚΚΕ γιά τήν ἡγεμόνευση τοῦ ἀριστεροῦ χώρου; Λαχάνιασε ἡ – σ' ἓνα βαθμό – τεχνητή δυναμική τῆς μετωπικῆς σύγκρουσης μέ τήν κυβέρνηση πού γιά ἓνα διάστημα καλλιεργήθηκε ὡς ἡ μόνη δυνατότητα «ἀλλαγῆς» στήν ἐλληνική πολιτική (καί πού σ' ὄνομά τῆς διασύρθηκαν οἱ ἀναλύσεις – ἔστω καί ἄτολμες καί ἄβαθες – τῆς «Συμμαχίας»); Πρώτη ἔνδειξη τῆς συνειδητοποίησης ἀπό τό ΠΑΣΟΚ ὅτι μετωπική ἀντιπαράθεση τό ἀπομακρύνει ἀπό τήν ἐξουσία; καί προσπάθεια ἀναθεώρησης τῶν παγιδευτικῶν ἀναλύσεων ὅπου μέχρι τώρα βάσιζαν τήν τακτική τους; Ἡ, τέλος, ἡ ταξική σύνθεση καί τά ἀπό αὐτήν πηγάζοντα κριτήρια (ἐμβατήριο τῶν «ἀναλύσεων» τοῦ ΚΚΕ) ποικίλλει πλέον ἀπό δῆμο σέ δῆμο καί κοινότητα, ἐπιτρέποντας λογιῶ λογιῶν μανιφατοῦρες καί συνδνασμούς; Κι ἂν ἔχει ἄλλη, λιγότερο χονδροειδή ἀνάλυση γιατί δέν μᾶς τήν λέει καί ἐμᾶς; Οἱ ἐρωτήσεις δέν εἶναι μόνο ρητορικές. Κι ἀπό δῶ θγαίνει μιά πρώτη ἀπογοήτευση γιά ὅσους θά περιμέναν ἀπό τίς ἀριστερές δημοκρατικές δυνάμεις «ἄλλο» τρόπο ἄσκησης τῆς πολιτικῆς τους καί ἀλλαγῆς τῆς.

Δια γυμνου οφθαλμου Δια γυμνου οφθαλμου

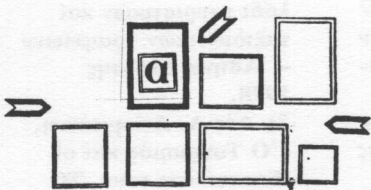
Ἡ δημοκρατική πολιτική ἠθική: μεταπηδήσεις καί προαγωγές

Μιά ἄλλη, βραχυχρόνια μεγαλύτερη ἀπογοήτευση βασίζεται στόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο συντίθεται σιγά σιγά μπροστά στά μάτια μας τό παραπάνω μωσαϊκό. Καί εἰδικά, γιατί ἐμφανέστερα, στήν Ἀθήνα.

Ἀνώτατο στέλεχος ἀριστεροῦ κόμματος (ΕΔΑ) καί αὐστηρός ἐπικριτής τῶν ἄλλων ἐναγκαλίζεται ἕνα ἀπό αὐτά (ΚΚΕ) χωρίς ποτέ νά ἐγκαταλείψει ἐπίσημα καί δημόσια (δηλαδή, μέ ἐξηγήσεις σ' αὐτό ποι... πως περιφρονητικά λέγεται «βάση» ἢ «ὄπαδοί») τό πρῶτο. Κι αὐτό μέ τή σειρά του δηλώνει πῶς τό στέλεχος του δέν τό ἐκπρ. τωπεῖ ἀπό καιρό. Χωρίς ὅμως νά λέει γιατί καί πῶς, χωρίς νά παίρνει ἀπέναντί του, ἐπίσημα καί δημόσια, τά πολιτικά μέτρα πού ἐπιβάλλονται ἀπό τίς καταστατικές ἀρχές καί αὐτό πού κάποιοι ἀκόμη ἐπιμένουν νά λένε «ἀριστερή ἢ, ἀλλά, δημοκρατική πολιτική ἠθική». Ὁ ἐναγκαλισμός «γενιστάρων» καί «προδότη» δέν εἶναι μόνο δικό τους θέμα, δέν εἶναι ἀκόμη ἀπλή περιπέτεια τῆς «κομέντια ντελ' ἄρτε». Εἶναι μολαταῦτα καί θέμα ὄλων μας, μέχρι βέβαια νά μᾶς ἀπολιτικοποιήσουν ὅλους... Ἄν μπορέσουν.

Ὅσο γιά τόν ἀντίπαλο τοῦ «πρώην προδότη», κι ἐκεῖ θέμα ἀρχῶν, γιά ὅσους ἐπιμένουν νά ἔχουν τέτοιες, ὑπάρχει σοβαρό. Εἶναι ὁ κ. Μπέης, «πετυχημένος» δήμαρχος Ζωγράφου; Γιατί ὄχι; Δέ θά κάτσουμε τώρα νά μεμφιμοιοῦμε, ἀδιάκοπα. Μά τότε; Ἡ ὀνομασία του ἀπό τό ΠΑΣΟΚ σάν ὑποψήφιον στήν Ἀθήνα τί σημαίνει; Προαγωγή του χάρις στήν ἐπιτυχία του; Ὁμολογία ὅτι ἕνας εἶναι ὁ πετυχημένος κι ἐπομένως καί ὁ μοναδικός ἐνδεδειγμένος γιά τήν πολύπαθη (τουλάχιστον ἀπό δημοτική ἀποψη) Πρωτεύουσα; Καί γιατί ὅμως τιμωροῦνται οἱ Ζωγραφιῶτες μέ τήν ἀπομάκρυνση τοῦ πετυχημένου τους δημάρχου; Ρωτήθηκαν γιά τή σκοπιμότητα τῆς προαγωγῆς; Δέν αἰσθάνονται λιγάκι σάν ἀπατημένοι σύζυγοι; Καί τί σοί ἐγράφη εἶναι αὐτή—συννοικία καί μέγας Δῆμος πού ἔχει ἀνάγκη ἀπό «προσωπικότητα»—ἀπό ἕνα κόμμα πού ζητάει παντοῦ καί πάντα «ἀποκέντρωση»; Ἡ ὅλα αὐτά δέν εἶναι παρὰ ἀποτέλεσμα μικροπολιτικῶν ὑπολογισμῶν;

Σίγουρα, οἱ δημοτικές αὐτές ἐκλογές δέ θά εἶναι «ἱστορικές». Οὔτε στήν Ἀθήνα οὔτε γενικότερα. Ὅποια κι ἂν εἶναι τά ἀποτελέσματα. Γιατί, ἀντικειμενικά, ἀπό τίς τάσεις πού προωθεῖ τόσο ἡ κυβερνητική ὅσο καί ἡ ἀντιπολιτευτική πολιτική, ὁ δήμαρχος καί οἱ κοινοτάρχες, τουλάχιστον σάν θεσμοί, θά συνεχίσουν νά ὑποβαθμίζονται πρὸς καθήκοντα κινητήρα μιᾶς ἐπίπλαστης καί ὑποκριτικῆς ἀπολιτικότητας ἢ μιᾶς ἐπιφανειακῆς καί γενικόλογης ὑπερπολιτικοποίησης, πού μέγας εἶναι ὁ πειρασμός καί γιά τόν πιό ψύχραμο νά τίς ταυτίσει. Ἡ ἀμφισβήτηση τοῦ ἀστικῆς τρόπου ἀσκησης τῆς ἐξουσίας, πού χαρακτηρίζεται μέχρι τώρα στούς δήμους καί κοινότητες ἀπό ἕναν ἀπόλυτο κρατι-

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

σμό, από συγκεντρωτισμό και συνειδητό παραμερισμό των ιδιομορφιών, των διαφορών και των πρωτοβουλιών που φτιάχνουν την ιδιαιτερότητα του αυτοδιοικούμενου χώρου, δέν μπορεί νά γίνει μέ τέτοιου τύπου αντιπαράθεσεις. Ένώ, ακριβώς, αυτή ή άμφισβήτηση και αυτός ό χώρος θά μπορούσαν και θά έπρεπε νά είναι ένα από τά προνομιακά άρτικείμενα μιάς σύγχρονης και αυθεντικά άριστερης και δημοκρατικής πολιτικής.

Μιχάλης Παπαγιαννάκης

Τί έπιδιώκει ό ΕΟΤ μέ τήν «ανάπτυξη» του έσωτερικού τουρισμού;

Τόν τελευταίο χρόνο, εκτός από τόν πάγιο στόχο τής τουριστικής πολιτικής για αύξηση του ξένου τουρισμού, εκφράστηκε, περισσότερο ή λιγότερο καθαρά, ή ανάγκη νά αναπτυχθεί παράλληλα και ό έσωτερικός τουρισμός.

Ό ΕΟΤ, κύριος φορέας τής έπισημης τουριστικής πολιτικής, διαπιστώνει ότι ό έσωτερικός τουρισμός μπορεί νά καταμετρηθεί στό χώρο και στό χρόνο και νά βοηθήσει άποτελεσματικά στην έπιτυχή αντιμετώπιση των διεθνών τουριστικών κρίσεων¹. Άρα, συμφέρει οικονομικά νά αναπτυχθεί παραπέρα και πιό οργανωμένα. Βασική προϋπόθεση γι' αυτό είναι νά γίνει ανταγωνιστικός πρós τόν ξένο τουρισμό. Η ώς τώρα πρακτική όμως είναι τέτοια πού ό ντόπιος τουρισμός δέν μπορεί νά λειτουργήσει μέ τρόπο άποδοτικό. Διότι:

α) όλα σχεδόν τά προγράμματα πού καθορίζουν τήν τουριστική πολιτική τής χώρας έχουν στόχο τήν αύξηση του ξένου τουρισμού - και μάλιστα ύψηλου εισοδήματος.

β) οι ξένοι τουρίστες, μέσα από τούς (πολυεθνικούς) τουριστικούς οργανισμούς στους όποιους αναθέτουν τίς διακοπές τους, πετυχαίνουν χαμηλές τιμές για τίς προσφερόμενες έξυπηρετήσεις - πολύ χαμηλότερες από τούς Έλληνες πού ταξιδεύουν άτομικά.

γ) οι τιμές αυτές, παρόλο πού είναι χαμηλές, φαίνεται νά συμφέρουν τούς ιδιοκτήτες τουριστικών εγκαταστάσεων, γιατί οι οργανωμένες ομάδες τούς έξασφαλίζουν τήν έπιθυμητή πληρότητα².

Έτσι, οι Έλληνες τουρίστες εκτοπίζονται σταδιακά ή πληρώνουν

1) Δές τούς λόγους του ύπουργού προεδρίας Κ. Στεφανόπουλου, του προέδρου του ΕΟΤ Γ. Δασκαλάκη και του γεν. γραμματέα του ΕΟΤ Π. Λαμπρία στην τρίτη έτήσια εκδήλωση του «Συνδέσμου των εν Ελλάδι τουριστικών και ταξιδιωτικών γραφείων» - Αθήνα, Μάρτης 1978.

2) Δές Α. Δεληγιάννη, «Ό Τουρισμός και οι Έπιπτώσεις του», ΤΟ ΒΗΜΑ, 3. 9. 1978.

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

πολύ ακριβά τις υπηρεσίες που απολαμβάνουν οι ξένοι. Αυτό πολύ λίγο βοηθάει στην αύξηση του εσωτερικού τουρισμού, ενώ αυξάνει την εξάρτηση της τουριστικής πολιτικής της χώρας από τις αποφάσεις των μεγάλων τουριστικών οργανισμών.

Ο έγκαιρος προγραμματισμός των διακοπών

Ορισμένοι πιστεύουν ότι η ανταγωνιστικότητα του ντόπιου τουρισμού θα αυξηθεί αν ο τελευταίος ακολουθήσει τα πρότυπα οργάνωσης του ξένου τουρισμού²— Η προσφορά των ξένων τουριστικών οργανισμών — τα λεγόμενα package deals, όπου προπληρώνονται στον τόπο προέλευσης και με μειωμένο κόστος εισιτήρια, διαμονή, φαγητό, ξεναγήσεις — βασίζεται κύρια σ' αυτό που λέμε «έγκαιρο προγραμματισμό» των διακοπών. Αυτόν τον προγραμματισμό αποδέχεται και ο ΕΟΤ εάν λύση στα προβλήματα που παρουσιάζει ή ανάπτυξη του εσωτερικού τουρισμού και αναζητάει τρόπο να τη μεθοδεύσει.

...ή συγκέντρωση του τουρισμού και η ένσωμάτωση του ελεύθερου χρόνου

Ο έγκαιρος προγραμματισμός των διακοπών δεν είναι βέβαια απορριπτέος. Δέ φαίνεται όμως να μπορεί να λειτουργήσει προς τις κατευθύνσεις που επιδιώκει ο ΕΟΤ με την ανάπτυξη του εσωτερικού τουρισμού. Και αυτό για τους εξής λόγους:

α) Την υλοποίηση αυτού του προγραμματισμού μόνο μεγάλες επιχειρήσεις ή οργανισμοί μπορούν να τη διακινδυνεύσουν. Έτσι, παραδίνεται και αυτός ο τομέας της τουριστικής πολιτικής στην ιδιωτική πρωτοβουλία και αυξάνεται η εξάρτηση των «τουριστικών περιοχών» από κέντρα λήψης αποφάσεων που βρίσκονται έξω από αυτές. Από οικονομική άποψη, τα κέρδη μεταφέρονται στα σημεία όπου οι επιχειρήσεις έχουν την έδρα τους, ενώ πολύ μικρό ποσοστό απ' αυτά «μένει» στον τόπο προορισμού. Είναι, λοιπόν, πολύ δύσκολο να επιτευχθεί η «τόνωση της επαρχιακής οικονομίας με την ανακατανομή του εισοδήματος μεταξύ των διαφόρων περιοχών της χώρας³».

β) Μπορεί, πιθανά, να αναλάβει τη χρηματοδότηση και ρύθμιση του έργου ο ίδιος ο ΕΟΤ. Ο πρόεδρος του οργανισμού μάλιστα επισημαίνει ότι οι ξένοι επιχειρηματίες και οι διεθνείς πιστωτικοί οργανισμοί δέ βρίσκουν αρκετά τα κίνητρα που προσφέρει η Ελλάδα για τουριστικές επενδύσεις. Έτσι, αφήνεται να εννοηθεί ότι, αναγκαστικά, αρμόδιος για τον έλεγχο του νέου είδους διακοπών θα είναι ο ΕΟΤ. Η ως τώρα πρακτική του ΕΟΤ όμως δεν επιτρέπει την υπόθεση ότι ο εσωτερικός τουρισμός θα λειτουργήσει σ' αυτό το πλαίσιο ως «ένας από τους σημαντικότερους συντελεστές περιφερειακής ανάπτυξεως»⁴. Γιατί είναι δοσμένη σ' ένα μεγάλο βαθμό η συγκεντρωτική λειτουργία του. Ακόμη, αξίζει να σημειωθεί ότι, ανεξάρτητα από τις ενέργειές του, ο οργανισμός παραδέχεται πως «είναι απαραίτητη και η ιδιωτική πρωτοβουλία»⁵.

3) ό. π. (1) — λόγοι Κ. Στεφανόπουλου και Γ. Δασκαλάκη.

4) ό. π. (1) — λόγος Κ. Στεφανόπουλου.

5) ό. π. (1) — λόγος Π. Λαμπρία.

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

γ) Είτε ιδιωτικοί οργανισμοί (έλληνικοί ή ξένοι) είτε, στην καλύτερη περίπτωση, ο ίδιος ο ΕΟΤ αναλάβουν να πραγματοποιήσουν τό νέο στόχο, για τόν Έλληνα εργαζόμενο χάνεται οριστικά ή μικροκλίμακα και κάποια ελευθερία οργάνωσης του ελεύθερου χρόνου του. Τό αντίλλαγμα για τίς αμφίβολες άλλωστε χαμηλές τιμές τών τουριστικών εξυπηρέτησεων είναι ο έλεγχος από τά έξω (ιδιωτικός ή κρατικός φορέας) του «πώς» και «πού» θά πάει, πού θά μείνει, τί θά δει και μέ ποιό τρόπο, τί θά αγοράσει. Ο ελεύθερος χρόνος του εργαζόμενου (όπως κι ο χρόνος τής δουλειάς του) καθορίζεται και γίνεται αντικείμενο εκμετάλλευσης μέσα από μία διαδικασία πού ο ίδιος δέν μπορεί νά ελέγξει. Έτσι, ολοκληρώνεται τό κύκλωμα τής αναπαραγωγής τής εργατικής δύναμης, ενσωματώνοντας και τόν ελεύθερο χρόνο. Καί επιτυγχάνεται ή «σωματική και ψυχική ισορροπία όλων τών ανθρώπων και κυρίως τών εργαζομένων μέ αποτέλεσμα τήν αύξηση τής αποδοτικότητάς τους» όπως ισχυρίζεται ο κ. ύπουργός προεδρίας (ΤΟ ΒΗΜΑ, 18. 3. 1978).

Μέ τήν τελευταία δήλωση εκφράζεται μέ πολλή σαφήνεια αυτό πού αποτελεί τήν ουσία του ελεύθερου χρόνου στίς καπιταλιστικές οικονομίες: ο ελεύθερος λεγόμενος χρόνος δέν είναι παρά χρόνος ανάληψης δυνάμεων, οργανωμένος μέ τήν ίδια λογική μεγιστοποίησης του κέρδους όπως και ο χρόνος εργασίας. Ο προτεινόμενος «έγκαιρος προγραμματισμός» του μη-εργάσιμου χρόνου λειτουργεί προς τήν ίδια κατεύθυνση ενσωμάτωσης και αφαίρεσης τής οποιας ελευθερίας λήψης αποφάσεων πού ισχύει και για τόν εργάσιμο χρόνο.

Ντίνα Βαΐου – Χατζημιχάλη

Τό Φεστιβάλ Έλληνικού Κινηματογράφου: ό «κανγάς για τό πάπλωμα»

Άπ' άφορμή τό θόρυβο πού δημιουργήθηκε πρόσφατα γύρω από τό Κινηματογραφικό Φεστιβάλ Θεσσαλονίκης και μέσα από μία οπτική άνάλυση σε βάθος τών αιτιών πού προκαλούν κάθε φορά αυτές τίς «μίνι-κρίσεις», θά προσπαθήσουμε έδω νηφάλια, άπαλλαγμένοι από τίς επιταγές τής επικαιρότητας, νά εξηγήσουμε τί είναι αυτός ο περίφημος «κανγάς για τό πάπλωμα».

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Ἄς φανταστοῦμε, λοιπόν, τόν ἑλληνικό κινηματογράφο σάν ἓνα ἐλαττωματικό παιδί (σπαστικό ἢ μογγολικό) πού κανένας δέ διεκδικεῖ τόν παραμικρό βαθμό σχέσης ἢ συγγένειας μαζί του καί δέν ἀσχολεῖται μέ τό μέγλωμα καί τήν (ἐνδεχόμενη) θεραπεία του. Μέχρι τήν ἡμέρα πού θά γίνει κατά κάποιον τρόπο γνωστό ὅτι τό παιδί αὐτό θά κληρονομήσει κάποτε μιά μεγάλη περιουσία.

Ἐδῶ σταματάει ἡ παραβολή καί οἱ προεκτάσεις της καί διαζόμεστε νά δηλώσουμε ὅτι αὐτή ἡ παρομοίωση εὐτυχῶς (καί δυστυχῶς) δέν ἀποτελεῖ θέση δική μας ἀλλά εἶναι ὁ τρόπος μέ τόν ὅποιο βλέπουν, συνήθως, τόν ἑλληνικό κινηματογράφο οἱ ἴδιοι οἱ ἐνδιαφερόμενοι, παράγοντες καί πρωταγωνιστές (προσβάλλοντες καί προσβαλλόμενοι) τῆς πρόσφατης σύγκρουσης.

Στόν τόπο μας δέν ὑπάρχει κινηματογράφος, ὑποδομή καί συνθήκες ἐργασίας, δημιουργίας, ἐπαγγελματικό κλίμα μέσα στό ὅποιο νά ἐντάσσονται καί ἀναπτύσσονται ὀρισμένες λειτουργίες. Ἄλλά ταινίες ὑπάρχουν ὅπως καί τά ἐπιμέρους προβλήματα τους.

Τό φαινόμενο σημαίνει πολλά καί διάφορα πράγματα μπροστά στά ὅποια πρέπει νά σταθοῦμε σκεπτικοί: Ἀναφέρω μερικά ἐνδεικτικά:

α) ὅτι γιά τούς σκηνοθέτες δέν ὑπάρχουν ταινίες ἀλλά ἡ ταινία τους,

β) ὅτι γιά τούς παραγωγούς δέν ὑπάρχει κύκλωμα διάδοσης ἀλλά τά εἰσιτήριά τους,

γ) ὅτι γιά τό κράτος δέν ὑπάρχει πολιτιστικό φαινόμενο «Κινηματογράφος», μέ δυνατότητες διαμόρφωσης καί ἀνάδειξης πολιτισμικοῦ προσώπου, ἀλλά ἄγχος καί φόβος μήπως καί οἱ κάποιες προσπάθειες τῶν «παιδιῶν» θίξουν τά κακῶς κείμενα,

δ) ὅτι γιά τούς κριτικούς δέν ὑπάρχει ἀντιμετώπιση τῆς συνολικῆς διαδικασίας, μέ βία τούς ιδιαίτερους κανόνες καί συνθήκες πού τήν διέπουν, ἀλλά εὐκαιρία γιά ἀσκηση προσωπικῆς πολιτικῆς καί – στήν καλύτερη περίπτωση – συγγραφικοῦ καί φιλοσοφικοῦ ὕφους,

ε) ὅτι πολλοί διανοούμενοι καί ὑπεύθυνοι πνευματικοί ἄνθρωποι δέν προσπαθοῦν νά κατανοήσουν τό εἶδος «Κινηματογράφος», νά ἀναπτύξουν ιδιαίτερα κριτήρια καί αἰσθητικές εὐαισθησίες πού ἐνσωματώνονται σέ μιά – ἔστω – «ἐκλαϊκευτική κινηματογραφοφιλία». Ἀντίθετα διακρίνονται ἀπό τέλεια ἀδιαφορία (διόλου ἀπαλλαγμένη ἀπό τόν ὀππορτονισμό) πού πάει ἀπό τήν ἀνοιχτή δυσφορία καί ἐχθρότητα μέχρι τή συμμετοχή σέ διαδικασίες ἐπιλογῆς, κρίσης καί βράβευσης, μέ τό ἐλαφροσυννείδητο ἐπιχείρημα ὅτι «μιά ταινία εἶναι, βρε ἀδερφέ, στό κάτω κάτω τῆς γραφῆς κι ἐγώ μπορεῖ νά ἔχω μιά γνώμη σά μορφωμένος ἄνθρωπος» – δηλαδή, μέ δύο λόγια, ἐπισημοποίηση (καί πρόσφατα θεσμοποίηση ἀπό τόν κ. Ἐβερτ) τοῦ δικαιώματος πού κάθε θεατής ἀγοράζει ἀντί τοῦ «εὐτελοῦς» ποσοῦ τῶν 75 ὄρχ.

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Θά μπορούσαμε νά απαριθμήσουμε κι άλλα δυσάρεστα συμπτώματα αὐτῆς τῆς νοτροπίας. Ἀλλά, προκειμένου ν' ἀνοίξει μιά σοβαρή συζήτηση, δίνουμε μόνο τά πρῶτα στοιχεία-ὕλικό γιά σκέψη καί διαμόρφωση ἀπόψεων. Ἀκόμη, θά θέλαμε νά εἶμαστε πιό συγκεκριμένοι ὑπενθυμίζοντας ὀρισμένα πρόσφατα (καί παλαιότερα) δεδομένα τῆς ἀπό καιρό καί ἐξακολουθητικά ὑπάρχουσας κρίσης - πού οἱ ἐφημερίδες παρουσίασαν μόνο σάν ἀναβίωση ἢ περιστασιακή ὄξυνση τοῦ περσινοῦ «κανγᾶ γιά τό πάπλωμα».

1) Ὑπῆρχε βέβαια μιά «Ἑβδομάδα Ἑλληνικοῦ Κινηματογράφου», πού ἐγκαινιάστηκε τό 1960 ὑπό τήν προστασίαν τοῦ Ὑπουργείου Βιομηχανίας - λόγω συμπτωματικῆς παρουσίας ἐπικεφαλῆς του, ἐκείνη τήν ἐποχή, τοῦ πραγματικά κινηματογραφοφιλοῦ ὑπουργοῦ Ν. Μάρτη. Ἡ ἐβδομάδα ἐξελίχτηκε σέ φεστιβάλ (καί ἀνταγωνιστικό μάλιστα) ταινιῶν πού οἱ περισσότερές τους γίνονται μόνο γι' αὐτό καί παίζονται ἐκεῖ γιά πρώτη φορά καί τελευταία.

2) Ὑπῆρχε ἕνα νομοσχέδιο «περί προστασίας, προωθήσεως καί ἀναπτύξεως κλπ. τοῦ κινηματογράφου» - τό περίφημο 4208/61 - πού ἐπειδή, πάλι συμπτωματικά, προτάθηκε καί προωθήθηκε ἀπό τό Ὑπουργεῖο Βιομηχανίας (γιά τούς ἴδιους γνωστούς λόγους), εἶχε σάν ἀποτέλεσμα τήν ὀριστική ὑπαγωγή τῆς κινηματογραφικῆς παραγωγῆς στό Ὑπουργεῖο Βιομηχανίας - κι αὐτό χωρίς κἀν νά ἔχει σάν ἀντιστάθμισμα τήν ἐφαρμογή ὅλων τῶν διατάξεων (καί συμπτωματικά, τῶν πιό εὐεργετικῶν, ὅπως π.χ. τό ἄρθρο 36 «περί δημιουργίας Ὁργανισμοῦ Θεάματος») καί ἄρθρων.

3) Ὑπῆρχαν διάφοροι νομικά προβλεπόμενοι καί θεσμοθετημένοι μηχανισμοί χρηματοδότησης, δανειοδότησης, προμοδότησης, φορολογικῆς ἀπαλλαγῆς πού μετετράπηκαν σέ πάγιο κονδύλιο βραδείων (ἄσχετα ἂν κρίνεται ἢ ὄχι ἱκανοποιητικό τό ὕψος τους) καί ἄλλων γενικῶν καί ἐιδικῶν ἐξόδων διοργάνωσης τοῦ Φεστιβάλ.

4) Ὑπῆρχε μιά «χρυσωτόκος ὄρνις» πού λεγόταν ἐλληνική ταινία μέχρι τό 1964-65, ἀλλά οἱ παραγωγοί, κνηγώντας τόν εὐκόλο πλουτισμό, φρόντισαν νά τή στραγγίξουν καί νά τήν ἀπομακρύνουν ὀλοένα καί περισσότερο ἀπό τό κοινό, μέ τίς προχειρότητες καί τίς τυποποιημένες «συνταγές» πού δέν εἶχαν καμιά ἐπαφή μέ τήν πραγματικότητα, ὥστε νά μήν μπορεῖ ν' ἀντέξει στόν ἀνταγωνισμό τῆς ξένης ταινίας καί τῆς τηλεόρασης. Ἐδῶ πρέπει νά θυμίσουμε ὅτι ὑπῆρξε τό 1965-67 μιά συλλογική (ἢ πρώτη καί ἴσως ἢ τελευταία) προσπάθεια «χειραφέτησης» καί ἀπόστασης ἀπό τή χυδαία «ἐμπορικότητα» κάποιων ταινιῶν, προσπάθεια ὅμως πού τή σταμάτησε βία καί θάνασσα (καί μέ συνέπεια πρὸς τή λογική τῆς) ἢ στρατιωτική δικτατορία.

5) Ὑπῆρξαν (καί ὑπάρχουν), ἔκτοτε, μεμονωμένες περιπτώσεις «ἐξαγωγῶν προϊόντων, «ταλαντούχων» σκηνοθετῶν (Ἀγγελόπουλος, Παναγιωτόπουλος), πού ὅμως δέν ὑπακούουν σέ καμιά λογική (καί δέν τεκμηριώνουν καμιά συνέπεια στή λειτουργία) τῶν πραγμάτων,

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

διότι δημιουργούν «κλειστό κύκλωμα»: έχθρῶν (λογοκρισίες, επίσημες ἀρχές, χρηματοδοτικοί ὀργανισμοί), φίλων καί θαυμαστῶν (πού παίζουν συνήθως τό ρόλο ἀλλῆς ἢ κάστας) καί ἐπαγγελματικῆς ἐξάρτησης πρὸς τὰ πάνω (π.χ. παραγωγός ἢ τάδε πολιτιστικὴ ὑπηρεσία ξένης τηλεόρασης πού δέν πρόκειται ποτέ νά ἐνδιαφερθεῖ γιὰ ἄλλη ἐλληνική, γενικά, ταινία) καί πρὸς τὰ κάτω (ὁ τεχνικός δέν τρέφεται καί δέ μαθαίνει τὴ δουλειά του μὲ μιά ταινία κάθε δύο χρόνια).

6) Ὑπῆρξε, στὸν πρῶτο μεταπολιτευτικὸ (παρὰ λίγο θάλεγα μεταπελευθερωτικὸ) ἐνθουσιασμό, φιλελεύθερος κανονισμὸς διεξαγωγῆς τοῦ Φεστιβάλ. Φρόντισε, πρῶτος, νά τὸν χειραγωγήσει ὁ τότε Ὑπουργός κ. Κονοφάγος. Ἐγινε τό «Ἀντιφεστιβάλ», μὲ ἐπιτυχία, ἀλλὰ χωρὶς ἀντίστοιχη ἀπὸ μέρους τῶν Σωματείων ἀξιοποίηση τῶν προωθημένων θέσεων πού πηγαιναν νά κατακτηθοῦν μέσα ἀπὸ αὐτό. Καί φέτος τό Ὑπουργεῖο (μὲ τὸν κ. Ἐθερτ) φροντίζει (καί σωστά, κατὰ τὴ δική του λογική) νά καθυποτάξει ὀριστικά καί νά δημιουργήσει τίς προϋποθέσεις ἐλέγχου τῆς ὀποιας φετινῆς ἢ μελλοντικῆς ἀκτινοβολίας τοῦ «παιδιοῦ» ὅταν μεγαλώσει—μὴ τυχόν καί μεγαλώσει—ὀρίζοντας μιά ἐπιτροπὴ Πρόκρισης καί μιά ἐπιτροπὴ Κρίσης ἀπὸ ἐπιλεγμένους μὴ εἰδικούς.

Τὰ σωματεῖα ἀρχίζουν νά παζαρεύουν γιὰ τό ποιό, πόσοι, πῶς καί πότε, ἔχοντας, βέβαια, ἰδιαίτερα ἡ Ἐταιρεία Σκηνοθετῶν—κατὰ νοῦν καί τό πόσα(;;). Καί ἀπὸ τό μυαλό τῶν ἀρμοδίων δέν περνοῦν δύο ἀπλά πράγματα: α) ὅτι κανένας κινηματογραφιστῆς δέν κλήθηκε ποτέ, οὔτε θά κληθεῖ, νά συμμετάσχει σέ μιά ἐπιτροπὴ βράβευσης π.χ. τῆς Πανελληνίας Ἐκθεσης Ζωγραφικῆς, ἐνός διαγωνισμοῦ ἀρχιτεκτονικῆς μακέτας ἢ τοῦ διαγωνισμοῦ Μαρίας Κάλλας καί β) ὅτι τὰ ποσὰ πού προβλέπονται δέν εἶναι ποσὰ πού χαριστικά παραχωροῦνται στὸν κινηματογράφο ἀλλὰ ἀνήκουν στό κύκλωμα παραγωγῆς-διανομῆς καί ἂν τό τελευταῖο λειτουργοῦσε σωστά θά ἀπορροφούνταν καί θά ἀνακατανέμονταν κανονικά. Καί τέλος, ποτέ δέν θῆκε ἀπὸ ἓνα προϋπολογισμὸ ἐργολαβίας δημοσίων ἔργων (π.χ. τὴ διαμόρφωση τῆς Λεωφόρου Συγγροῦ) καί τό ποσό γιὰ τὴ βράβευση π.χ. τῆς αἰσθητικότερης δενδροφύτευσης ἢ τῶν καλύτερων διακοσμητικῶν γλαστρῶν στὰ ρεῖθρα μεταξύ 3ου καί 5ου χιλιομέτρου...

Ἄς συνοψίσουμε λοιπὸν τό πρόβλημα: Ὑπάρχει αὐτὴ τὴ στιγμή κάτι πού νά ἐγγυᾶται τὴ βιωσιμότητα καί συνέχεια στό σύνθετο πλέγμα σχέσεων πού λέγεται «Ἑλληνικὸς Κινηματογράφος»; Νομίζουμε πῶς ὄχι—καί δέν εἴμαστε οἱ μόνοι πού ἔχουμε αὐτὴ τὴ γνώμη. Ἡ συζήτηση εἶναι ἀνοιχτή....

Πάνος Παπακυριακόπουλος

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ

Κυριακή 6 Αυγούστου 1978

Σοσιαλομαντισμός

χωρίς σχόλια

ΖΩΗ ΚΑΙ ΠΑΛΗ

Ή Χριστίνα...

Όσο κι αν είναι απ' τ' άγραφα τής εποχής μας, έγινε προχτές στο Άνάκτορο Γάμων τής Μόσχας ή ένωση τής Χριστίνας Ωνάση με τά 500 εκατομμύρια δολλάρια (!) και του άπλου, έργαζόμενου, μισθοσυντήρητου πολίτη στην ύπηρεσία τής Σοβιετικής του πατρίδας, συντρόφου Σεργκέι Καούζωφ.

Έδώ ταιριάζει μιά παραλλαγή από ένα παλιό τραγουδάκι τής νεότητάς μας:

Ό έρως χρήμα δέν κυττά
κι όπου βρεθεί χορεύει...

Όλα, λοιπόν, κατά τό σοσιαλιστικό τυπικό και τό σοβιετικό νόμο, έλεύθερα, νομότυπα κι ώραία.

Ό γαμπρός. Ή νύφη. Οί μάρτυρες. Και ή έφημερεύουσα δημαρχίνα τής Μόσχας συντρόφισσα Κλάρα Λεμέσκοβα πού έρωτά έπίσημα και τελετουργικά τούς έρωτευμένους:

- Είναι ειλικρινής ή απόφασή σας νά ένωθεíte;
- Ναι! Άγαπιόμαστε...
- Σας έπίεσε κανένας;
- Όχι! Μόνο ή αγάπη!
- Θα κάνετε μιάν εύτυχημέμη οίκογένεια;
- Τό πιστεύουμε...
- Έμπρός, λοιπόν, αυξάνεστε και πληθύνεστε...
Και ούς ή αγάπη συνέζευξεν
ούδεις καπιταλισμός χωριζέτω!

Και σύ, λέει, σύντροφε Σεργκέι, όπου κι αν ζεις, ποτέ μή ξεχνάς τή Σοβιετική πατρίδα...

Καπως έτσι τά περιγράφουν...

Τώρα θά φανεί ίσως περιττή πολυτέλεια στόν αναγνώστη μας αυτό τό θέμα σήμερα, όταν ή χώρα μας δέχεται έναν καταγισμό από βάρβαρες ιμπεριαλιστικές καταραπακιές... γιατί πάντα «άνήκομεν εις τήν Δύσιν!», άκόμα κι όταν μάς παλουκώνουν.

Όταν μαζί με τήν άρση του ξεφλημένου πιά έμπάργκο σφίγγουν οι άλυσίδες άκόμα στή ματωμένη μας Κύπρο. Όταν τά μονοπώλια όρίζουν τή βαριά μας ζωή, ό αυταρχισμός όλοένα άγριεύει, τό παρακράτος σηκώνει κεφάλι και τό ρόπαλο πέφτει σύννεφο...

Και όμως... Όλα έχουν τή θέση τους σ' αυτή τήν καθημερινή μας χρονογραφική κουβεντούλα, όσα αναβρύζουν απ' τή ζωή... Και ή Χριστίνα. Και ό γάμος της. Και τό πικρό παράπονο τής χριστιανικής, φιλόανθρωπης κοινωνίας τών δολλαρίων, πού άρπαξε τό κορίτσι απ' τά μαλλιά και οι βαρυνενοούντες συγγενείς του πού θρηνοούν και οδύρονται...

- Τήν άνόητη, λέει... πού έχασε τά λογικά της και πάει...
- Άν ζούσε ό μακαρίτης ό πατέρας της, θά τής έκοβε τά πόδια πριν πάει στή Μόσχα...
- Όχι! Δέν θά τήν αφήσουμε στήν τρέλλα της... Είναι άκαταλόγιστη... Άμίκανη... Άπαγορευμένη...
- Κι έσείς, οι συγγενείς, δέν θά πάτε στό γάμο; Θ' αφήσετε τό όρφανό έτσι καταφρονεμένο και μοναχούλι;

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

οις δειρη μοιτωνό νητ διγ ροιόν Ο'

— Εμείς;... Τήν κατάρα μας νάχει... Τόσο χρήμα!
 — Καί ή περιουσία; Καί ό Σκορπιός; Καί τά τάνκερ; Καί οι επιχειρήσεις στεριάς, άέρος καί άκεανών, τί θ' άπογίνουιν;
 Νά ό μεγάλος καημός... Τό χρήμα! Αύτά τά 500 έκατομμύρια δολλάρια πού άκολουθοϋν τή Χριστίνα στή Μόσχα. Αύτός ό άμαρτωλός πλούτος πού τόν σώριασε ό μακαρίτης πατώντας επί πτωμάτων...
 Νά ή μοίρα τής Χριστίνας, πού κουβαλάει μαζί της τό προπατορικό της άμάρτημα... Καί τό πίο φοβερό, λέει, είναι πώς ό γάμος της δημιουργεί «έθνικούς κινδύνους...». Γιατί, λέει, όταν θά επιστρέψει στην Έλλάδα τό ζεύγος οι ύπηρέτες του θάναι κατάσκοποι... Κι αυτές οι κοτσάνες από έπίσημα χείλη!
 Στην περίπτωση αύτή ή Χριστίνα δέν είναι γι' αυτούς πιά άνθρωπος. Δέν έχει τό δικαίωμα ν' αγαπάει. Δέν έχει τήν άδειά της νά κάνει γλυκά όνειρα μητρότητας. Είναι γι' αυτούς πιά μία θαλίτσα μέ 600 έκατομμύρια δολλάρια, πού δραπέτευσε πρós Ανατολάς... Ένα περίπλοκο πρόβλημα πού οι άπλοι άνθρωποι της γειτονιάς τό άπλοποιούν, τό γλεντάν, τό χαιρονται.
 — Καλά έκανε, λέει... 'Αγάπησε... 'Ας χαρεί τή ζωή της. Τί σημασία έχει ό πλούτος;... Μπράβο Χριστίνα!
 — Ναι... αλλά τή μίσησε ό κόσμος της...
 — Τέτιος, σάπιος, βρώμικος κόσμος νά λείψει!
 Καί χαιρονται τό ειδύλλιο. Τή ζεστή αύτή ανθρώπινη ύπόθεση. Καί εύχονται στο ζευγαράκι... Σάν τά ψηλά δουνά!

ΝΙΚΟΣ ΦΙΛΙΚΟΣ

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ ΠΟΥ ΤΟ ΚΕΜΕ ΕΚΡΙΝΕ ΧΡΗΣΙΜΑ

Τ. Άνθουλιά - Γ. Παπαδημητρίου
**Μαθηματικά
 Α' δημοτικού**
 (μέ οδηγίες γιά τόν δάσκαλο)

Τά νέα
 Μαθηματικά
 στην έλληνική
 έκπαίδευση

Τ. Άνθουλιά - Γ. Παπαδημητρίου
**Μαθηματικά
 Β' δημοτικού**
 (μέ οδηγίες γιά τόν δάσκαλο)

Γιά νά μάθουν
 εύκολα καί σωστά
 όλα τά παιδιά
 Μαθηματικά

Όμάδας Άγγλων Έπιστημόνων
**Κάνω καί
 καταλαβαίνω**
 τού Ιδρύματος Νάφιλντ

Τό βιβλίο μέ τήν
 παγκόσμια φήμη
 γιά τά Μαθηματικά
 στό δημοτικό

Ε. Κουρουπάκη - Άνθουλιά
**Η πρώτη
 ανάγνωση**

περιέχει:
 - 150 εγχρωμες καρτέλες
 μέ εικόνες, λέξεις καί προτάσεις
 - βιβλίο γιά τό παιδί
 - βιβλίο μέ οδηγίες γιά
 τόν δάσκαλο καί τούς γονείς

**ΕΚΔΟΣΕΙΣ
 ΧΕΛΙΔΟΝΙ**

Κεντρική διάθεση:

Άθήνα - ΝΕΑ ΣΥΝΟΡΑ, Σόλωνος 94, τηλ. 3610.589

Θεσ/νίκη - ΕΠΟΧΕΣ, Βασ. Όλγας 77, τηλ. 811.381

‘Ο νόμος για τήν ανώτατη παιδεία

ἢ

Πώς τά εκπαιδευτικά προβλήματα λύνονται διά τῆς ἀφαιρέσεως τοῦ ρήματος

τῆς Ἄννας Φραγκουδάκη

Στήν καλοκαιρινή Βουλή, μέ τή σύμφωνη γνώμη ορισμένων μόνο καθηγητῶν ἐπιλεγμένων μέ ἄγνωστα κριτήρια, δίχως τή γνώμη τῶν Σχολῶν καί τῶν Συγκλήτων, πόσο μάλλον δίχως τή γνώμη τῶν φοιτητῶν καί τῶν βοηθῶν – ἐπιμελητῶν, ἡ κυβέρνησις, ξεχνώντας νά ἐξηγήσει γιατί ἔθαψε τόν περίφημο καί πολυσυζητημένο Νόμο – Πλαίσιο τοῦ 1974, «ἔλυσε» τά προβλήματα τῶν ἀνωτάτων εκπαιδευτικῶν μας ἰδρυμάτων.

Καθώς λοιπόν τά ΑΕΙ μας εἶχαν, ὅπως ὄλοι ἀνεξαιρέτως ἀναγνωρίζουν, ἀνάγκη ἀπό ἀνανέωση καί ἐκσυγχρονισμό, ἡ κυβέρνησις βάφτισε τομέα τή διοικητική συγγένεια πέντε ἐδρῶν, περιόρισε τό χρόνο τῆς φοιτητικῆς ιδιότητος διαπιστώνοντας πῶς τό ἐπίπεδο τῶν φοιτητῶν εἶναι χαμηλό καί κατάργησε τοὺς βοηθοὺς γιά νά δημιουργήσῃ «ἐπιστημονική ἀτμόσφαιρα».

Ἀπό τί ἔπασχαν πραγματικά τά ΑΕΙ μας;

Γρήγορα καί σχηματικά, θά λέγαμε, πῶς οἱ ἀνώτατες σχολές μας χαρακτηρίζονται ἀπό:

– πλήρη ἔλλειψη ἐπιστημονικοῦ κλίματος, πού καθορίζεται κυρίως ἀπό δύο παράγοντες, τό θεσμό τῆς ἔδρας καί τήν ἀπουσία μεταπτυχιακῶν σπουδῶν, θά ξανάρθω στά δύο αὐτά προβλήματα πιο κάτω. Τήν τεράστια αὐτή ἐπιστημονική ἀνεπάρκεια τήν ἀναγνωρίζουν ὄλοι οἱ πτυχιούχοι. Τήν ὑφίστανται ἐπιπλέον ὅσοι προνομιούχοι τυχαίνει νά βρεθοῦν σ’ ἕνα ξένο πανεπιστήμιο, ὅσοι ἀνακαλύπτουν μέ δέος τήν ἀπέραντη ἀγνοία τους, διαπιστώνοντας στήν πράξη τήν ἐθνική ἀδικία πού ἀποτελεῖ τό ἐλληνικό ἀνώτατο πτυχίο νά προσφέρει λιγότερα μορφωτικά ἐφόδια ἀπ’ ὅ,τι στήν ὅποια ξένη χώρα τό ἀπολυτήριο τοῦ Γυμνασίου.

– ὀξύ παρελθοντισμό ὡς πρός τό περιεχόμενο τῶν σπουδῶν, καθώς ἡ ἐπιστημονική γνώση διαστρεβλώνεται σέ ἐπιφανειακό ἐγκυκλοπαιδισμό. Μεσαιωνική δομή, καθώς πουθενά ἄλλοῦ στόν κόσμο δέν ὑπάρχει

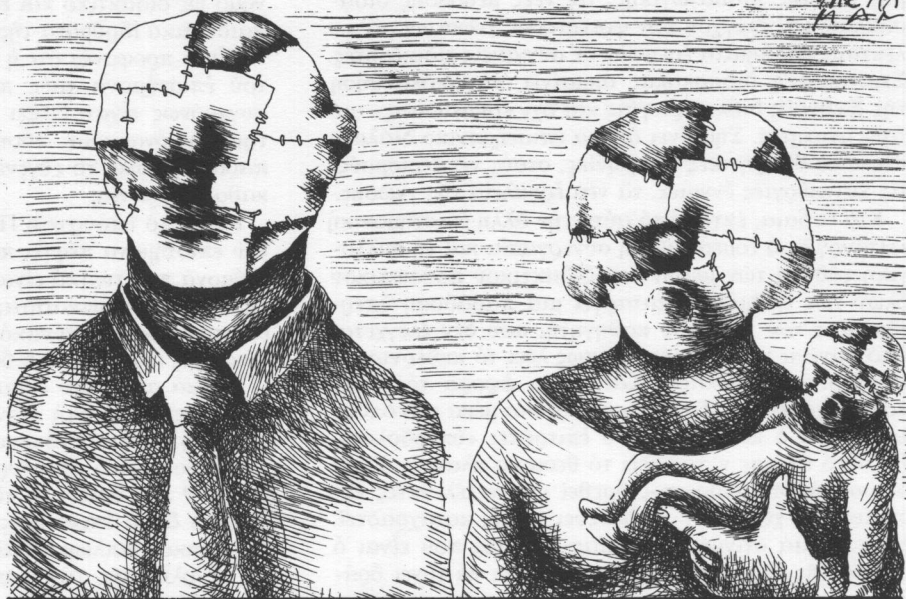
πιά αὐτό πού ἐμεῖς ὀνομάζουμε Φιλοσοφική Σχολή, ἢ αὐτό πού ἐμεῖς ὀνομάζουμε Φυσικομαθηματική σχολή, γιά νά περιοριστῶ σέ δύο λαμπρά παραδείγματα. Τέλος, οἱ μέθοδοι μετάδοσης τῶν γνώσεων ἐξακολουθοῦν ἀπό τόν καιρό τῆς ἰδρύσεως τοῦ πανεπιστημίου Ἀθηνῶν νά εἶναι οἱ ἴδιες. Παρακολούθησις μαθήματος ἀποκαλεῖται συνήθως ἡ ἀκρόασις ἐνός ἀβάσταχτα βαρετοῦ, καθώς μάλιστα συχνότατα δέν προσθέτει τίποτα στίς περιφημες «σημειώσεις», μονολόγου τοῦ καθηγητῆ ἀπό τήν ὑπερυψωμένη του ἔδρα γιά τρία τέταρτα τῆς ὥρας.

Γιά νά διορθωθοῦν ὅλα τούτα, συχνά ἀπό τό 1974 εἶχε διατυπωθεῖ ἡ πρότασις νά ἰδρυθεῖ τομέας, πού θά καταργήσῃ τό θεσμό τῆς ἔδρας καί θά ἀλλάξῃ οὐσιαστικά τόν τρόπο λειτουργίας τῶν ΑΕΙ.

‘Ο τομέας: «ἐκρίθη σκόπιμο, ὅπως υἰοθετηθεῖ μιά ἐνδιάμεση λύσις»

Στήν εἰσηγητική ἔκθεσις τοῦ νομοσχεδίου γράφεται πῶς, ἀφοῦ οἱ ὑπεύθυνοι μελέτησαν τά θετικά καί ἀρνητικά τῶν δύο θεσμῶν (τῆς ἔδρας καί τοῦ τομέα), ἔκριναν «σκόπιμο» νά υἰοθετήσουν μιά «ἐνδιάμεση λύσις».

Γιά νά εἶναι τό πρόβλημα ξεκάθαρο ἀπό τήν ἀρχή: τομέας δέν ἔγινε. Καί ὄχι μόνο ὁ τομέας δέν ἔγινε, ἀλλά ἡ εἰσηγητική ἔκθεσις τοῦ νομοσχεδίου (κείμενο πολὺ ἀποκαλυπτικότερο ἀπό τό νόμο, καθώς ἐμπεριέχει τό σκεπτικό του) μᾶς λέει κίωλας γιατί δέν ἔγινε: ἐπειδή θεωρήθηκε τόσο ἀπό τήν κυβέρνησις ὅσο κι ἀπ’ τοὺς καθηγητές (ὄσοις, φαίνεται, ἡ κυβέρνησις συμβουλευτήκε) θεσμός ἐπικίνδυνα ριζοσπαστικός, πού εἰσάγει «συλλογικά» δαιμόνια καί γενικά ἀνεξαρτησία καί τήν πρωτοβουλία τῶν «ικανῶν» (sic) Δέν ἀποφάσισαν νά κάνουν τομέα, μᾶς λένε.

γιατί: «μέ την καθολική μετατόπιση των ευθυνών από τὰ συγκεκριμένα άτομα στά συλλογικά όργανα αποδυναμώνεται ή διάθεση και ή δυνατότης ανάπτυξεως πρωτοβουλίας από μέρους των ικανών μελών του διδακτικού προσωπικού, περιορίζεται υπέρμετρα ή μέχρις ενός βαθμού αναγκαία ανεξαρτησία και μειώνεται ή αποδοτικότητα τους σε βάρος του διδακτικού, επιστημονικού και ιδίως του έρευνητικού έργου των ΑΕΙ».

Όμοιουγενής δέ φαίνεται πουθενά σε τί βοήθησε ως τώρα ούτε τή διδακτική, ούτε τή επιστημονική ούτε τή έρευνητική αποδοτικότητα των «ικανών» ή υπέρμετρα ανεξαρτησία τους. Αντίθετα μάλιστα, όπως τό ίδιο ύπουργικό κείμενο όμολογεί, ή έξουσία τής έδρας επιτρέπει τήν αυθαιρεσία και ό τομέας έχει τό παρακάτω θετικό χαρακτηριστικό: «περιορίζει τή δυνατότητα ένδεχομένων υπερβολών από μέρους όρισμένων καθηγητών».

Από τὰ παραπάνω είναι προφανές πώς ό τομέας αντιμετώπιστηκε αποκλειστικά σαν θεσμός δημοκρατικότερος, πού περιορίζει τή δυνατότητα κατάχρησης τής καθηγητικής έξουσίας και γι' αυτό δέν έγινε. Τό ώραιότερο άλλωστε απ' όλα είναι ότι γράφουν οι τρεις ύπογράφοι ύπουργοί στην έκθεση πώς δέ φταίνε αυτοί: και νά θέλαμε, βρέ παιδιά, νά καταργήσουμε τήν έδρα, δέν τό ήθελαν οι καθηγητές. («Πρέπει νά σημειωθεί ότι οι περισσότερες Άνώτατες Σχολές ετάχθησαν υπέρ τής δημιουργίας τομέων με παράλληλη διατήρηση των θετικών πλευρών του θεσμού τής έδρας»).

Αν κρίνει κανείς από τὰ αποσπάσματα των παρεμβάσεων των Πρυτάνεων στη συνεδρίασή τους με κυβερνητικούς εκπροσώπους (Τά Νέα, 11.9.78), πράγματι έχουν δίκιο στην έκθεσή τους οι τρεις ύπουργοί: τόν τομέα οι καθηγητές δέν τόν θέλουν, τόσο πολύ δέν τόν θέλουν, πού ό πρύτανης του πανεπιστημίου Αθηνών άνησχει γιατί «ριζοσπαστικές ιδέες» άντι

ν' αποφευχθούν γενικά, εφαρμόζονται στην Κρήτη: «Μέ άπασχολεί π.χ. τό γεγονός, ότι στο Πανεπιστήμιο και στο Πολυτεχνείο Κρήτης θά ισχύσει ό τομέας και δέν θά ισχύσει ή έδρα».

Ειδικά για τήν Κρήτη, ή εισηγητική έκθεση γράφει πώς εκεί θεσμοθετήθηκε ό τομέας επειδή δέν ύπήρχαν έδρες, ώστε προφανώς νά αντιπαθούν οι κάτοχοί τους στην κατάργηση. Η διοίκηση πάντως του πανεπιστημίου Κρήτης έχει εδώ και καιρό προτείνει τή λειτουργία τομέων, κυρίως για λόγους επιστημονικούς, καθώς φαίνεται ότι οι υπεύθυνοι φιλοδοξούν τά νέα ΑΕΙ στην Κρήτη νά άνεβάσουν τό επίπεδο και τήν ποιότητα των σπουδών.

Γιατί πράγματι, ή δημιουργία τομέα δέ χρησιμεύει μόνο στον περιορισμό των «ύπερβολών» όρισμένων καθηγητών. Τομέας σημαίνει συγχρόνως μιά άλλη αντιμετώπιση τής άναπαραγωγής (μετάδοσης) και τής παραγωγής τής γνώσης. Ό τομέας μετατρέπει τό σύνολο του διδακτικού προσωπικού σε επιστημονική ομάδα συνεργατών, πού μοιράζονται κατά ειδικότητα και κατά βαθμό τό διδακτικό έργο, άλληλοσυμπληρώνονται στην ενημέρωση των φοιτητών και συνεργάζονται στην παραγωγή επιστημονικού έργου. Μετέχουν δηλαδή συγχρόνως όλοι στη διδασκαλία και τήν έρευνα, πράγμα πού εισάγει επιστημονικό κλίμα στο ίδρυμα. Συγχρόνως συναποφασίζουν, πού σημαίνει προβληματίζονται αναγκαστικά, για τίς μεθόδους διδασκαλίας, έλέγχου των γνώσεων, τήν αποτελεσματικότητα τους καθώς και τήν ύλη. Τέλος ό τομέας επιτρέπει τή σεμιναριακή, σε μικρό αριθμό φοιτητών, διδασκαλία και τίς φοιτητικές εργασίες πού μετατρέπουν τή γνώση από μηχανική απομνημόνευση σε παραγωγική διαδικασία.

Έτσι όμως, ό τομέας μετατρέπει ύποχρεωτικά τόν κάθε τακτικό καθηγητή σ' ένα είδος «διευθυντή σπουδών και έρευνών». Καί τούτο σημαίνει ότι τόν αναγκάζει νά παρακολουθεί τίς εξελίξεις τής επιστη-

μης και της παιδαγωγικής, τις νέες μεθόδους διδασκαλίας και έλέγχου των φοιτητικών γνώσεων, τα τελευταία πορίσματα έρευνών σε συγγενείς ειδικότητες. Σεμιναριακή διδασκαλία σημαίνει παρακολούθηση της διεθνούς βιβλιογραφίας και όχι «σημειώσεις» για τους φοιτητές. Σημαίνει ακόμα έπιστημονικό διάλογο πάνω σε θεωρητικές διαφωνίες, στους νεωτερισμούς, τις καινούργιες έννοιες, τα νέα εργαλεία της γνώσης.

Και βέβαια, εκτός από αυτή την άλλη έπιστημονική λειτουργία, ο τομέας, με τη συνεργασία και τη συλλογική ευθύνη των μελών του διδακτικού προσωπικού όλων των βαθμίδων, καταργεί μία παράδοση υπερεξουσίας του τακτικού καθηγητή, που δεν ελέγχεται από κανένα και επιτρέπει, όπως λέει το κυβερνητικό κείμενο, «υπερβολάς». Και τούτο αφορά το θεσμό και όχι τα άτομα. Το θεσμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο λειτουργεί ο καθηγητής του επιτρέπει «υπερβολάς». Γι' αυτό έπρεπε ν' αλλάξει το θεσμικό πλαίσιο. Γιατί οποισδήποτε άνθρωπος βρεθεί με ανεξέλεγκτες εξουσίες στά χέρια του κινδυνεύει να τις καταχραστεί, έστω σε μία στιγμή αδυναμίας. Τέτοιος που είναι ο θεσμός της έδρας, ο καθηγητής πρέπει να τύχει θράχος δικαιοσύνης, πρότυπο αντικειμενικότητας, σύμβολο έπιστημονικής συνείδησης και γίγας άρετης. Ένώ θά έπρεπε ο θεσμός ο ίδιος να εξασφαλίζει την αντικειμενικότητα. Άλλωστε ο θεσμός της έδρας είν' εκείνος που παράγει μία συμπεριφορά του Έλληνα καθηγητή, ένα πρότυπο. Το πρότυπο αυτό χαρακτηρίζεται στην πλειοψηφία των περιπτώσεων, από μία ιδιαίτερα ευθικη άνωτερότητα, άπαιτηση δουλοπρέπειας από τους συνεργάτες του και έντονο έπιστημονικό δογματισμό.

Τό «βοηθητικό» διδακτικό προσωπικό μετονομάζεται ευγενέστερα «έπικουρικό»

Τομέας λοιπόν δεν έγινε, γιατί τομέας σημαίνει να συναποφασίζουν τα μέλη του διδακτικού προσωπικού όλων των βαθμίδων. Τό «συμβούλιο» όμως του λεγόμενου τομέα άποτελείται (άρθρο 2) από τους καθηγητές, τους έντεταμένους ύφηγητές και έναν εκπρόσωπο του «έπικουρικού» διδακτικού προσωπικού, που μάλιστα εκλέγεται «κατ' έτος». Μά τέλος πάντων «ένας» παρακολουθούσε τις συνεδριάσεις της Σχολής και δίχως «ριζοσπαστικές» καινοτομίες. «Ένας» έπιμελητής δέ φέρνει τόν τομέα.

Φαίνεται από την εισηγητική έκθεση πώς άπασχόλησε άρκετά τό νομοθέτη και τους συμβούλους του τί να κάνουν μέ τά ένοχλητικά αυτά όντα του «βοηθητικού» διδακτικού προσωπικού. Μάς λένε πρώτα άπ' όλα ότι αυτοί, από «βοηθητικό» προσωπικό που τους είχε βαφτίσει ο νόμος του 1968, πήραν και χωρίς να ρωτήσουν κανένα μόνοι τους την τιμητική έπωνυμία «έπιστημονικό» προσωπικό. Τόν τίτλο αυτό ή κυβέρηση τόν θεώρησε «άδόκιμο» (κεφ. Β' της εισηγ. έκθ.). Τό έπίθετο «έπιστημονικός» είναι άδόκιμο για άτομα που τό έπάγγελμά τους καθορίζεται από τό

νόμο ως διδακτικό και έρευνητικό στά Άνώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα της χώρας.

Είναι προφανές ότι ή έκθεση έννοει πώς ο τίτλος του έπιστήμονα τους πέφτει πολύς. Έπειδή όμως συγχρόνως είχαν δείξει πώς δεν εύρισκαν να τους τιμά ή όνομασία «βοηθητικό» προσωπικό, τους παραχωρήθηκε τό ευγενές συνώνυμο. Πρόκειται για καθαρή ειρωνία.

Κι' άν τό ύπουργείο Παιδείας νομίζει πώς ο τίτλος του έπιστήμονα πέφτει πολύς στο μαθητευόμενο έπιστήμονα που τυπικά είναι ο βοηθός, ποιά θεωρεί κριτήρια έπιστημονικότητας για ν' άποκαλεί τόν όρο έπιστημονικό προσωπικό «άδόκιμο» και για τους διδάκτορες (έπιμελητές ή βοηθούς);

Τελικά αυτό που είναι άπολύτως άπαράδεκτο για την πανεπιστημιακή δεοντολογία δεν είναι ή γελοιογραφική λύση που έδωσαν μετονομάζοντας τό βοηθητικό προσωπικό έπικουρικό. Άπαράδεκτο είναι τό άρθρο 9 που όρίζει τό «έργον» των έπιμελητών. Σημειώστε ότι ο έπιμελητής κατέχει κατά τό νόμο «διδακτορικόν δίπλωμα ήμεδαπής ή όμοταγούς Άνωτάτης Σχολής της άλλοδαπής». Διορίζεται λοιπόν ο «κεκτημένος διδακτορικόν δίπλωμα κτλ.» σε μία σχολή και τό έργο του είναι: «ή ύποδοήθησις εις τό διδακτικό, έξεταστικό και έρευνητικό έργον των καθηγητών (...). Οί έπιμεληταί δικαιούνται και εις την διεξαγωγήν ίδιων έρευνών (...). έφόσον τούτο δεν παραβιάζει τό κατά τό προηγούμενον έδάφιον έργον αυτών» = (τήν ύποδοήθηση των καθηγητών).

Τά πανεπιστημιακά μας πράγματα δεν ήταν καθόλου ρόδινα κι ήρθε ο νόμος να τά διορθώσει. Δεν ήταν καθόλου ρόδινα όταν ο Ν.533 του 1968 όρίζει τά καθήκοντα των βοηθών-έπιμελητών στο άρθρο 7 γράφοντας: «Έργον των Έπιμελητών και Βοηθών είναι ή καθ' όμάδας, ύπό την καθοδήγησιν του οικείου καθηγητού άσκησης ή διεξαγωγή φροντιστηρίων των φοιτητών και ή παροχή άλλων σχετικών μέ τας σπουδάς των συμβουλών ή συμμετοχή αυτών εις τας ύπό του οικείου καθηγητού (...) διεξαγομένας έπιστημονικάς έρεύνas ή και ή ύπ' αυτών τούτων διεξαγωγή έπιστημονικών έρευνών. ... Ο χουντικός νόμος όριζε διδακτικό και έρευνητικό έργο και συμμετοχή στις έρευνες του καθηγητή. Και ή «ριζοσπαστική» άλλαγή συνίσταται στο να μετατρέπεται ο διδάκτωρ έπιμελητής σε ύπηρετικό στην πράξη προσωπικό μέ αντικείμενο εργασίας άποκλειστικό την «ύποδοήθησιν» του καθηγητή, ούτε καν του τομέα, για να κρατιούνται τά προσήματα, αλλά του καθηγητή. Και τούτο στο όνομα της άξιοκρατίας και της ανάγκης να δελτιωθεί ή ποιότητα των ΑΕΙ.

Η ίδια λογική καθόρισε και την κατάργηση των βοηθών. Έδώ όμως στην πράξη χρειάζεται μία παρένθεση. Τό πανεπιστημιακό μας σχήμα είναι πραγματι προώστερο. Πρώτα έπρεπε να ύπάρχουν οι μεταπτυχιακές σπουδές και μετά οι βοηθοί. Βοηθός δηλαδή διορίζεται κάποιος πτυχιούχος που για να εκλεγεί χρειάζεται και άρκει ή προσωπική προς αυτόν εκτίμηση του καθηγητή της οικείας έδρας. Έφοδιασμένος λοιπόν άφου διορισθεί μονάχα μέ τις έγκυκλοπαιδικές γνώσεις του πτυχιού του, θά μαθητευ-

σει στην έπιστήμη όπως τον φωτίσει ο Θεός, καθώς δεν υπάρχει καμιά θεσμοθετημένη βαθμίδα όπου να διδάσκεται η έπιστήμη - την οποία οι καθηγητές και οι περισσότεροι διδάκτορες έχουν μάθει επειδή διδάχθει σέ ξένα πανεπιστήμια.

Μας λέει λοιπόν η έκθεση των ύπουρων ότι καταργεί τους βοηθούς διότι «άπέτυχαν». Και έξηγει: «ένω ύπηρετούν στά ΑΕΙ 3.375 βοηθοί (...) μόνο 409 είναι διδάκτορες», πράγμα απαραίτητο για την έπιστημονική τους σταδιοδρομία. Μου φαίνεται αντίθετα ότι 409 είναι πάρα πολλοί, αν μάλιστα σκεφτεί κανείς πώς ανάμεσα στους 409, πού άρκετοί έχουν κάνει τουλάχιστον κάποιες μεταπτυχιακές σπουδές στο έξωτερικό, υπάρχουν και κάμποσοι ήρωικοί αυτόδιδακτοι. Γιατί όπως όλοι οι «ένδιαφερόμενοι», πού λέει και η έκθεση, ξέρουν: να έτοιμάζεις διατριβή στο έλληνικό πανεπιστήμιο είναι συνώνυμο του ν' αυτοσχεδιάζεις. Όσο για τους καθηγητές, θεωρούν στην πλειοψηφία τους την καθοδήγηση διατριβών όχι καθόλου ύποχρέωσή τους, αλλά ευεργεσία. Συνήθως μάλιστα δέ δίνουν θέματα διατριβής στους βοηθούς, φαινόμενο αξιοπερίεργο και χαρακτηριστικό του έλληνικού πανεπιστημίου και μόνο.

Άπέτυχαν λοιπόν οι βοηθοί και τους καταργούν. Θα περίμενε κανείς να τους αντικαταστήσουν με μεταπτυχιακούς σπουδαστές πού θα εργάζονταν περιορισμένες ώρες ώστε να κάνουν τή διατριβή τους, αφού πρώτα ιδρυθούν οι μεταπτυχιακές σπουδές. Έ, λοιπόν όχι. Καταργούνται οι βοηθοί και τους αντικαθιστούν οι λεγόμενοι «έπιστημονικοί συνεργάτες», των οποίων τά καθήκοντα «ορίζονται υπό του τομέως και ξεϊδικεύονται υπό του οικείου καθηγητού».

Ποιά είναι η διαφορά; Οι λεγόμενοι έπιστημονικοί συνεργάτες διορίζονται με τά ίδια τυπικά προσόντα και στόν ίδιο βαθμό με τους πρώην βοηθούς. Άντί όμως να διορίζονται «έπί θητεία τριών έτών δυναμένη να ανανεούται τρίς(...)» και με την προϋπόθεση ότι για την ανανέωση πρέπει να παρουσιάσουν έπιστημονική εργασία, όπως ίσχυε για τους βοηθούς, οι λεγόμενοι έπιστημονικοί συνεργάτες διορίζονται «έπί συμβάσει εργασίας ιδιωτικού δικαίου, διάρκειας ενός έως τριών έτών, ή οποία δύναται ν' ανανεούται», τίποτ' άλλο.

Καταργούνται δηλαδή άπλως οι βοηθοί, πού είχαν τελευταία γίνει άρκετά ένοχλητικοί, και παρ' όλο πού οι έπιμελητές ύποβιδάζονται σέ ύπηρετες των καθηγητών, δίνεται στους καθηγητές ή δυνατότητα και τά κονδύλια να προσλαμβάνουν πτυχιούχους των οποίων να «ξεϊδικεύουν» τά καθήκοντα κατά τής έπιθυμίες τους και μόνο. Άποφεύγεται έτσι άποτελεσματικά στο μέλλον τό φαινόμενο πού σημειώθηκε με τους βοηθούς, να σηκώσουν μιά μέρα κεφάλι και να τολμήσουν να πουν ότι άρνούνται να δακτυλογραφήσουν «σημειώσεις», αφού ο νόμος ορίζει τά καθήκοντά τους έρευνητικά και διδακτικά.

Κι ένω μας λέει η είσηγητική έκθεση ότι καταργούνται οι βοηθοί γιατί άπέτυχαν στο έπιστημονικό τους έργο, διαθέτει άρκετό χιούμορ για να προβλέπει ότι ο νέος θεσμός των έπιστημονικών συνεργατών θα

βοηθήσει να «διαδραματίσουν ρόλο φυτωρίου για την δημιουργία ίκανών έπιστημονικών στελεχών...». Οι βοηθοί, πού είχαν τουλάχιστον μιά τριετία σύγυρη για να προσπαθήσουν, πού ύποχρεώνονταν από τό νόμο να κάνουν έπιστημονικές εργασίες και διατριβή, έ, λοιπόν: «άπέτυχαν». Και οι έπιστημονικοί συνεργάτες πού δεν ορίζεται ή εργασία παρά μόνο ο εργοδότης τους, να προσλαμβάνονται για ένα χρόνο και πού κανείς δεν τους ζητάει εργασία έπιστημονική, αυτοί θα γίνουν «φυτώριο ίκανών έπιστημονικών στελεχών»!

Ό χειρότερος πάντως πονοκέφαλος είναι οι φοιτητές

Στό μέρος αυτό θα είμαι πολύ σύντομη, παραπέμποντας στην κριτική πού δημοσιεύθηκε στόν ήμερήσιο τύπο στίς 29 Αύγουστου 1978, και ύπογράφουν έννεα καθηγητές, ένας τής Φιλοσοφικής Θεσσαλονίκης (Α. Μπαγιόνα) τρεις τής Φιλοσοφικής Ίωαννίνων

(Φ. Κακρίδης, Μ. Παπαθωμόπουλος, Χρ. Φράγκος) και τέσσερις της Φυσικομαθηματικής Ἀθήνας (Ν. Ἀντωνίου, Π. Γεωργίου, Φ. Καφᾶτος, Σ. Νεγρεπόντης).

Ὅπως ὀρθότατα διαπιστώνει τό κείμενο αὐτό ὁ νόμος διέπεται κυρίως ἀπό αὐταρχικό πνεῦμα «αὐστηρότητας» πρὸς τοὺς φοιτητές καί δέν λύνει κανένα ἀπό τὰ πολλά προβλήματα τῶν σπουδῶν τους.

Οὔτε ἡ κατάργηση, οὔτε ὁ πολλαπλασιασμός τῶν περιόδων μπορεῖ νά βελτιώσει τό χαμηλό ἐπίπεδο τῶν σπουδῶν. Ὅπως γράφει τό προαναφερόμενο κείμενο: «Δυστυχῶς οἱ συντάκτες τοῦ νομοσχεδίου, μέ ἔλλειψη λογικῆς καί ἐπιφανειακή προσέγγιση τῶν πραγμάτων, μένουν προσηλωμένοι στήν ἔμμονη ἰδέα τῆς περιόδου. Ἀνεξάρτητα ἀπό τίς προθέσεις τους ἐνισχύουν ἕνα ἐξεταστικό σύστημα πού εὐνοεῖ τήν ἀποστήθιση καί ἐξαρτά τήν ἀξιολόγηση τῆς ἐπίδοσης τοῦ φοιτητῆ ἀπό ἀστάθμητους παράγοντες, χωρίς νά ἀποκλείονται πάντα καί τὰ ἱμπεριονιστικά κριτήρια ἀπό πλευρᾶς ἐξεταστῶν». Γράφει ἀκόμα ὅτι ἡ ἱστορία τῶν ΑΕΙ μας διαφεύδει τήν προσδοκία πού ἐπικαλοῦνται οἱ νομοθέτες: τῆ βελτίωση τῶν φοιτητῶν χάρις στό αὐστηρό σύστημα τῶν δύο ἐξεταστικῶν περιόδων.

Χειρότερη καί ἀδικαιολόγητη εἶναι ἡ ἀπώλεια τῆς φοιτητικῆς ἰδιότητος δύο χρόνια μετά τό τέλος τῆς φοίτησης. Ὅπως γράφει πάλι τό παραπάνω κείμενο, «ἐκτός ἀπό τήν περίπτωση τῶν ἐργαζομένων, τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων κ.ἄ., τί θά γίνει μέ τό φοιτητῆ πού θά κρίνει ὅτι δέν εἶναι σωστό νά προσέλθει στίς πτυχιακές ἐξετάσεις φιλοσοφίας ἂν δέν ἔχει μελετήσει τὰ ἅπαντα τοῦ Ἀριστοτέλη καί τῆ σχετικῆ διβλιογραφία;». Κι ἀκόμα οἱ διατάξεις αὐτές θά πλήξουν κυρίως τοὺς ἐργαζομένους φοιτητές καί γενικά τοὺς μὴ προνομιούχους κοινωνικά.

Ἡ κυβέρνηση προβάλλει γιά τήν αἰτιολόγηση τῶν μέτρων αὐτῶν ἐπιχειρήματα ποιότητας τῶν σπουδῶν καί τῶν πτυχιούχων. Τό ἐπιχείρημα δέν εἶναι καθόλου πειστικό. Τό ἐπίπεδο τῶν σπουδαστῶν εἶναι γενικά χαμηλό, πραγματικά. Τά αἷτια ὅμως τοῦ φαινομένου αὐτοῦ βρισκονται κυρίως στίς μεθόδους διδασκαλίας, στό ἐξεταστικό σύστημα, στήν ποιότητα τῶν μεταδιδόμενων γνώσεων, καί ὄχι βέβαια στήν εὐπάθεια ἢ τήν τεμπελιά τῆς ἑλληνικῆς νεολαίας. Καί τέλος πάντων εἶναι πιά παιδαγωγική κοινοτοπία σέ ὅλες τίς χώρες τό συμπέρασμα ὅτι, ὅπου οἱ διδασκόμενοι δέ μαθαίνουν γράμματα, φταῖνε κυρίως οἱ δάσκαλοί τους.

Ἡ ἀπό καθέδρας διδασκαλία μπροστά σέ ἑκατοντάδες φοιτητές, ὁ ἀπαράδεκτος ἐπιστημονικά θεσμός τῶν «σημειώσεων», πού εὐνοοῦν τή μηχανική ἀπομνημόνευση καί ἀποτρέπουν τόν προβληματισμό, οἱ τμηματικές ἐξετάσεις κατά περιόδους, ἡ ἔλλειψη κάθε ἐπαφῆς τοῦ φοιτητῆ μέ τήν ἔννοια τῆς διβλιογραφίας, ἡ ἀπουσία κάθε εἶδους συμμετοχῆς τοῦ φοιτητῆ σέ

ἐργασίες ἢ ὅποιος μορφῆς δημιουργική ἐκμάθηση, ἀποτελοῦν τά οὐσιαστικότερα αἷτια τοῦ χαμηλοῦ ἐπιπέδου.

Γιά νά βελτιωθεῖ ἐπομένως τό ἐπίπεδο τῶν σπουδαστῶν, θά ἔπρεπε πρῶτα ν' ἀντιμετωπιστεῖ τό ἐπίπεδο τῶν σπουδῶν.

Ἡ αὐστηρότητα τοῦ νόμου στοχεύει, κατά τοὺς νομοθέτες, τοὺς ἰσόδιους ἢ αἰώνιους φοιτητές. Ποιοὶ ὅμως εἶναι αὐτοί; Δίχως συγκεκριμένα στοιχεῖα, θά ἔπειτα στήν ὑπόθεση ὅτι ἄτομα πού διατηροῦν γιά ἰδιαιτέρα μακρὸ διάστημα τῆ φοιτητικῆς ἰδιότητος πρέπει νά εἶναι στή συντριπτικῆ τους πλειοψηφία ἐργαζόμενοι (ὄχι φοιτητές πού ἐργάζονται σποραδικά) ἀλλά κανονικοὶ μισθοῦ πού βρίσκονται ἀρκετά χρόνια στήν ἀγορά ἐργασίας καί προσπαθοῦν νά βελτιώσουν τήν ἐπαγγελματικῆ τους θέση μέ τήν ἀπόκτηση ἐνός πτυχίου (συνήθως σχολῶν ὅπως τῆς Παντείου ἢ τῆς ΑΣΟΕΕ). Στή Γαλλία καί τήν Ἰταλία θεσπίστηκαν πρὶν μερικά χρόνια νόμοι πού προσφέρουν τῆ δυνατότητα, μέ πληρωμένες ἀδειες, στούς ἐργαζομένους νά πᾶνε στά πανεπιστήμια. Ἐμεῖς θέλουμε νά ξεκαθαρίσουμε τὰ ΑΕΙ ἀπ' ὅσους μέ δική τους πρωτοβουλία καί μέ πολύ ἐπιπρόσθετο κόπο σπουδάζουν ἐνῶ βρίσκονται στήν ἀγορά ἐργασίας. Ἡ «κάθε δυνατῆ διευκόλυνσις» στούς ἐργαζομένους φοιτητές πού γενικόλογα ἀναφέρει ὁ νόμος δέν λύνει τό πρόβλημα. Πῶς ν' ἀποδείξει κάποιος ὅτι χρειάζεται περισσότερο χρόνο ἀπό τῆ διετία πού ἐπιτρέπει ὁ νόμος ἐπειδή εἶναι ἐργαζόμενος καί ὄχι τεμπέλης.

Ἄλλωστε, ὀρισμένες διατυπώσεις τῶν πρυτάνων, στή σύνοδό τους πού ἀναφέρεται παραπάνω, ὑποψιάζουν τόν ἀναγνώστη, μήπως ἡ αὐστηρότητα ἔχει στόχο ὄχι τοὺς «τεμπέληδες» φοιτητές, ἀλλά τοὺς φοιτητές γενικῶς. Δέν πρέπει «νά εἴμεθα ἐπιεικεῖς», λέει ὁ πρύτανης τοῦ πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, πού συγχρόνως παρακάτω ἀνησυχεῖ γιά τῆ μέριμνα τοῦ νόμου ὑπὲρ τῶν ἐργαζομένων: καί πού θά ξέρομε ἂν εἶναι ἐργαζόμενοι; Ἐπίσης ὁ πρύτανης κ. Γ. Παρασκευόπουλος προτείνει «τῆ θέσπιση τῆς διακοπῆς τῆς ἀναβολῆς στρατεύσεως». Ποιό εἶναι τό πρόβλημα τέλος πάντων; Πῶς θά καλυτερέσουν οἱ σπουδές ἢ πῶς θά δυσκολεύονται ἀπλῶς οἱ φοιτητές νά πετύχουν; Τί ἐπιδιώκει ἡ Πολιτεία; Νά βγαίνουν ἀπό τὰ πανεπιστήμια καταρτισμένοι ἐπιστημονικά ἢ νά τοὺς δώσει ἕνα μάθημα γιατί ἐπιδεικνύουν πνεῦμα ἀντιλογίας;

Πρέπει νά σημειώσω τελειώνοντας πῶς οἱ φοιτητές μας εἶναι πράγματι σέ χαμηλό ἐπίπεδο καί μέγανος ἀριθμὸς πτυχιούχων εἶναι ἀστοιχειώτοι. Καί ἀλήθεια δέν πρέπει νά εἴμαστε καθόλου ἐπιεικεῖς. Κυρίως ἀπέναντι σέ ὅσους πανεπιστημιακοὺς δασκάλους ἐκτός ἀπό τῆ ράβδο γιά τό φρονιματισμό τῶν φοιτητῶν δέν ἔχουν τίποτ' ἄλλο νά προτείνουν γιά τῆ βελτίωση τοῦ ἐπιπέδου τῶν ἀνωτάτων ἐκπαιδευτικῶν μας ἰδρυμάτων.

Βιβλιοχαρτοπωλείον ή «Έλλάς»

του "Αγγελου Έλεφάντη

Τό βιβλίο περνάει κρίση! Ή διαπίστωση γίνεται από τούς ίδιους τούς διαχειριστές τής τύχης αὐτοῦ τοῦ πολύτιμου καί πολυταλαιπωρημένου ἐμπορεύματος: ἐκδότες, βιβλιοπῶλες, διανοούμενους, δημοσιογράφους, κριτικούς, πλασιέδες. Καί ἡ διαπίστωση αὐτή ὀδήγησε, ἐδῶ καί μερικά χρόνια, τὰ ἐπαγγελματικά σωματεία τοῦ κλάδου παραγωγῆς καί ἐμπορίας βιβλίου (Σύλλογοι Βιβλιοπωλῶν καί Ἐκδοτῶν) νά διατυπώσουν σωρεία αἰτημάτων μέ ἀποδέκτη τό κράτος, πού σκοπό ἔχουν τήν ἐξυγίανση τοῦ κλάδου, οἰκονομικές διευκολύνσεις, προσέλκυση τοῦ κοινού, πλατύτερη διακίνηση τοῦ βιβλίου κλπ. Τό εἶδος ἄλλωστε τῶν προβαλλόμενων αἰτημάτων ὑπαινίσσεται ὅτι ἂν τό βιβλίο ἔχει προβλήματα, ἂν περνάει κρίση, τό κακό ὀφείλεται ἀποκλειστικά στήν ἀστοργία τοῦ Κράτους. Μετά ἀπ' αὐτή τή διάγνωση – αἰτιολογία γιά τήν κρίση τοῦ βιβλίου, τό κράτος καλεῖται νά ἐπέμβει καί νά ἱκανοποιήσει αἰτήματα τοῦ κλάδου ὅπως: νά ἐνισχυθοῦν οἱ βιβλιοθήκες, νά κατοχυρωθεῖ ἡ ἐπαγγελματική στέγη, νά χρηματοδοτηθεῖ χαμηλότοκα ἡ παραγωγή βιβλίου, νά δοθεῖ ἀτέλεια χάρτου σέ ὅλες τίς ἐκδόσεις, νά διοργανωθοῦν μόνιμες καί κινητές ἐκθέσεις, νά ἀρθεῖ ἡ ὑποχρέωση τήρησης ταμειακῶν μηχανῶν, νά καταργηθεῖ ἡ εἰσαγωγική ξενόγλωσσαν βιβλίων.

Εἶναι βέβαιο ὅτι τὰ χάλια τῶν ἐλληνικῶν βιβλιοθηκῶν ὀφείλονται πράγματι στήν ἀστοργία τοῦ κράτους. Τά ὑπόλοιπα ὅμως αἰτήματα, σέ καθεστῶς ἐλεύθερης οἰκονομίας καί ἀτομικῆς πρωτοβουλίας, μοιάζουν τό λιγότερο περιεργα. Ὅχι βέβαια γιατί ἡ ἱκανοποίησή τους δέν θά ἐπηρέαζε εὐνοϊκά τήν ἀνάπτυξη τῆς ποιότητος καί τῆς ποσότητος τοῦ βιβλίου (τή στιγμή μάλιστα πού ἄλλοι ἐπιχειρηματικοί κλάδοι, π.χ. ἰδιωτικές τουριστικές ἐπιχειρήσεις, δανειοδοτοῦνται πλουσιοπάροχα) ἀλλά γιατί ἀφήνουν νά ἐννοηθεῖ ὅτι τό μόνο πρόβλημα τοῦ βιβλίου εἶναι οἰκονομικό καί μόνος ὑπεύθυνος πρὸς τοῦτο εἶναι τό κράτος. Τά πράγματα ὅμως εἶναι πολύ πιό σύνθετα. Ἄν πρέπει νά μιλάμε γιά τό οἰκονομικό πρόβλημα τοῦ βιβλίου αὐτό κυρίως συνίσταται στήν ἀεριτζίδικη κερδοσκοπία τῶν περισσότερων ἐκδοτῶν, κι ἂν πρέπει νά καυτηριάσουμε τή χαμηλή ποιότητά του ὡς ἀναλογιστοῦμε τήν ἀπέραντη ἀνευθυνότητα μέ τήν ὁποία ἀντιμετωπίζουν τό βιβλίο οἱ ἴδιοι οἱ προαγωγοί του.

Ἡ κρίση τοῦ βιβλίου ὀφείλεται μόνο στήν ἀστοργία τοῦ κράτους;

Κανείς βέβαια δέν μπορεῖ νά ἀμφισβητήσει ὅτι ὑπάρχει κρίση τοῦ βιβλίου. Μόνο πού ἡ κρίση μέ τή γενικότητα πού τήν περιγράφουν οἱ ἴδιες οἱ ἀπαιτήσεις τῶν ἐκδοτῶν – βιβλιοπωλῶν, γενικότητα πού δέν τήν περισώζει ἡ παράθεση μερικῶν στατιστικῶν στοιχείων (τοῦ τύπου τόσα κατά κεφαλὴν βιβλία τό χρόνο στήν Ἑλλάδα ἐνῶ στήν Ὁλλανδία ἢ τή Βουλγαρία τυπώνονται πολύ περισσότερα) κινδυνεύει νά ἐξαφανίσει τό πρόβλημα. Γιατί ἡ κρίση εἶναι πολυεπίπεδη καί δέν περιορίζεται μόνο, ὅπως ἀφήνουν νά φανοῦν οἱ σχετικές στατιστικές καί τὰ αἰτήματα τῶν ἐνδιαφερομένων, στή μειωμένη ποσότητα παραγωγῆς βιβλίων, τό ὑψηλό κόστος παραγωγῆς, στά χαμηλά κατά μέσο ὄρο τραπήγματα κ.ο.κ. Καί οὔτε εἶναι ὁμοίμορφη: δέν πλήττονται ἐξίσου ἀπό τήν κρίση ὅλα τὰ εἶδη βιβλίου. Ὑπάρχουν κατηγορίες ἐκδόσεων πού ὄχι μόνο δέν πλήττονται ἀλλά εὐμεροῦν : π.χ.

τά βιβλία – επίπλωση, οι «έγκυκλοπαιδείες», τα εικονογραφημένα παιδικά, τα όγκωδη ψευτολαϊκά ρομάντσα.

Άλλά για να άντιληφτοϋμε τό πρόβλημα τοϋ βιβλίου θά πρέπει νά τό εξετάσουμε από τήν πλευρά, όχι τοϋ εκδότη ή τοϋ βιβλιοπώλη, αλλά τοϋ κοινού. Ο αγοραστής, ό άναγνώστης, έχει κι αυτός κάτι νά πει για τήν κρίση τοϋ βιβλίου, τήν ποιότητα ή τήν τιμή του, τήν όργάνωση τής βιβλιοαγοράς, τήν ποικιλία τοϋ ελληνικού βιβλίου, τά επιτεύγματά του, τήν άνανώσή του, τήν αίσθητική του. Καί πιστεύω ότι ή σκοπιά αυτή έχει βαρύνουσα σημασία. Τό βιβλίο άποτελεί τό βασικότερο μέσο για τήν άνάπτυξη τής λαϊκής κουλτούρας. Τό βιβλίο περιορίζει τήν άπόσταση άνάμεσα στο δημοσιογράφο και τό κοινό, τόν ειδικό και τό βέηλο, τά μορφωμένα στρώματα και τούς άλλους, συγκρατεί από τόν κατήφορο τής μαζοποίησης τών άνθρώπων, άνθίσταται στην εύκολη τέχνη, τήν ψευτοεπιστήμη, τήν κονφορμιστική ιδεολογία, τήν άπλοϊκή φιλοσοφία: όταν είναι καλό, πάει παντού, είναι πλούσιο, καλύπτει όλες τίς πτυχές τής ανθρώπινης δραστηριότητας, όταν είναι σύγχρονο μέ τήν εποχή του, όταν παρακολουθεί τήν παγκόσμια πνευματική δραστηριότητα, όταν διαβάζεται, όταν έχει άναγνώστες, όταν πολλαπλασιάζει τούς καλούς άναγνώστες.

Ποιοί εκδοτικοί οίκοι

Θά μιλήσουμε λοιπόν λίγο για τά βιβλία, αλλά από τή σκοπιά τοϋ άναγνώστη και τά προβλήματα πού αυτός συναντά σε σχέση μέ τό βιβλίο πού τοϋ προσφέρεται:

Στήν περιφέρεια τής Αθήνας λειτουργούν 600 περίπου βιβλιοπωλεία και σε όλη τήν Ελλάδα 2.104 εκδοτικοί οίκοι. Σ' αυτόν τόν επίσημο ύπερμεπορισμό θά πρέπει νά προσθέσει κανείς τούς εκατοντάδες μόνιμους ή εύκαιριακούς πλασιέδες βιβλίων, πού κουβαλούν τό Μωάμεθ στο βουνό, τούς άπειρους μικρο και μεγαλομεσάζοντες, τά καροτσάκια. Πολύ λίγα άπ' αυτά τά μαγαζιά είναι πραγματικά βιβλιοπωλεία και πραγματικοί εκδοτικοί οίκοι. Όχι γιατί δέν είναι άρκετά μεγάλα ώστε νά γίνονται σεβαστά μέ τόν όγκο τους – τό βιβλίο άλλωστε από τή φύση του λίγη συγκέντρωση έμπορίας και παραγωγής (εύτυχώς) επιδέχεται-, αλλά γιατί συχνά ή άπασχόληση μέ τήν έκδοση άποτελεί πάρεργο, εύκαιρία, άποτυχημένη κατάληξη άλλων άποτυχημένων δραστηριοτήτων, άντικείμενο άσχετο μέ τίς γνώσεις και τίς διαθέσεις τοϋ παραγωγού του. Πολλοί φτιάχνουν και πουλούν βιβλία όπως άλλοι φτιάχνουν και πουλούν παπούτσια μολονότι οι τσαγκάρηδες φροντίζουν τουλάχιστο νά μή σου χτυπούν τόν κάλο. Τά εκδοτικά όμως και τά βιβλιοπωλεία είναι ακατάλληλα νά άνταποκριθούν στις άνάγκες τοϋ μορφωμένου κοινού, είναι πολύ άσχημα προετοιμασμένα νά διαφωτίσουν και νά προσανατολίσουν τό λαϊκό κοινό. Τό μόνο κίνητρο είναι τό ποσοστό τοϋ κέρδους πού άποφέρει τό βιβλίο.

Άν τώρα ριξουμε μία ματιά στον τρόπο πού φτιάχνονται τά βιβλία τά πράγματα είναι ακόμη πιο ζο-

φερά. Οι άνθρωποι πού ξέρουν νά φτιάξουν ένα καλό βιβλίο – δέν άναφερόμαστε στους συγγραφείς, επιστήμονες, λογοτέχνες κλπ – σπανίζουν, και σπανίζουν επειδή τά σχετικά επαγγέλματα δέν έχουν άναγνωριστεί, δέν έχουν κατοχυρωθεί, πολλοί τά έχουν πάρεργο, εύκαιριακή και προσωρινή άπασχόληση, άρα δέν ειδικεύονται. Καί τούτο γιατί τά επαγγέλματα αυτά δέν πληρώνονται. Δέν πληρώνεται ή διόρθωση, ή επιμέλεια τής έκδοσης, ή μετάφραση ή επιστημονική συνεργασία, ή επιστημονική και γλωσσική θεώρηση, ή καλλιτεχνική – αισθητική επιμέλεια. Γι' αυτό και δέν υπάρχουν άρκετοί ειδικευμένοι διορθωτές, επιμελητές, μεταφραστές, μακεττίστες. Έλάχιστοι επιστήμονες προσφέρονται νά δουλέψουν στις εκδόσεις ήλάχιστους επιστήμονες οι εκδόσεις είναι διατεθειμένες νά άπορροφήσουν. Τό έξοδο θεωρείται περιττό. Άς πάρουμε για παράδειγμα τούς μεταφραστές. Μέ 1500 ως 2000 δραχμές τό τυπογραφικό (16 σελίδες) πού πληρώνονται είναι οι χειρότερα άμειβόμενοι Νεοέλληνες, άν λάβει κανείς ύπόψη ότι ακόμη κι ένας πεπειραμένος μεταφραστής, είναι άδύνατο νά μεταφράσει πάνω από ένα τυπογραφικό τήν έβδομάδα. Έτσι, και στην καλύτερη περίπτωση, ένας μεταφραστής θά κερδίσει 8.000 δρχ. τό μήνα. Άν τώρα ή εύσυνειδησία του, ή άγάπη του για τό κείμενο ή συγκεκριμένες δυσκολίες τόν ύποχρεώσουν νά ξαναγράψει τή μετάφρασή του, νά συμβουλευτεί λεξικά, νά ξαναδιαβάσει και νά διορθώσει όσα έγραψε, θά φτάσει στο σημείο νά κερδίσει 4 – 5000 δραχμές σ' ένα μήνα, μέ πλήρη άπασχόληση. Καί επειδή φαίνεται ή εποχή μας δέν βρίθει από ιδαλόγους, πού θά μπορούσαν χάρη στα ιδανικά τους νά ζήσουν μέ 4 – 5000 δραχμές τό μήνα, οι μεταφραστές – μέ ρυθμούς πολυδύλου, προσπαθούν νά ετοιμάσουν δύο και περισσότερα τυπογραφικά τήν εβδομάδα. Κι ό,τι βγει βγήκε. Σε λίγο άλλωστε, περαστικοί στο «έπαγγελμα», άφου δέν τούς άμείβει και τούς γελοιοποιεί, θά τό εγκαταλείψουν σε άλλους επίσης περαστικούς. Φυσικά δέν λείπουν οι μεταφράσεις πού γίνονται από μεταφραστές πού κατέχουν και τίς γλώσσες και τό κείμενο αλλά συνήθως τά έργα αυτά ετοιμάζονται άνεξάρτητα από τόν τρόπο πού δουλεύει ή συνήθης παραγωγή βιβλίου. Οι μεταφραστές αυτοί δέν περιμένουν νά ζήσουν από τή μετάφραση.

Ένα δεύτερο παράδειγμα: έλάχιστα εκδοτικά χημισμοποιούν επιμελητές έκδοσης, επιστημονικούς συνεργάτες, ύπεύθυνους εκδοτικής σειράς. Τά έλάχιστα τιμητικά παραδείγματα ύπογραμμίζουν τόν κανόνα ότι ό εκδότης, συνήθως άυτοπροσώπως, κάνει κουμάντο για τά πάντα: επιλέγει τά βιβλία πού θά εκδόσει, έλέγχει τή μετάφραση, επιμελείται τήν έκδοση, παρακολουθεί τή διόρθωση, παρακολουθεί τό τυπογραφείο, άσχολείται μέ τή διάδοση, άσχολείται μέ τή διαχείριση. Πάντως ένα είναι σίγουρο: χωρίς τήν παρέμβαση αυτών τών άνθρώπων δέν μπορεί νά ύπάρξει εκδοτική πολιτική, δέν μπορεί νά γίνει σωστή και συνεπής επιλογή, δέν μπορεί νά ύπάρξουν καλά βιβλία, δέν μπορεί νά ύπάρξουν πολλοί και καλοί άναγνώστες. Άπό κει και πέρα ύπάρχει ό μη όνομαζόμενος μεγάλος ένοχος, ό άναγνώστης, πού για τή δίψα

της βιβλιοφιλίας του θά πληρώσει τή δίψα της κερδοσκοπίας τών εκδοτών.

Δέν θά ἦταν ὑπερβολικό νά ποῦμε ὅτι ὁ μέγας ἀντίπαλος τών ἐργαζομένων στόν κλάδο τοῦ βιβλίου, τών πραγματικῶν, μαζί μέ τούς συγγραφείς, παραγωγῶν τοῦ βιβλίου, εἶναι ὁ ἐκδότης. Καί κάτι μᾶς λέει ὅτι τά χαμηλότοκα δάνεια πού διεκδικεῖ ὁ ἐκδότης δέν προορίζονται γιά τήν αὔξησιν τῆς ἀμοιβῆς τών ἐργαζομένων πού πραγματικά θά ἀνέβαζε τήν ποιότητα τοῦ βιβλίου καί θά τό ἔκαναν ἐλκυστικότερο γιά τό κοινό. Καί ἂν ἡ ἀτέλεια χάρτου χρησιμεύει στά σίγουρα γιά νά πῶσει τό κόστος παραγωγῆς βιβλίου σίγουρα δέν θά χρησιμεύσει στό νά πῶσει καί ἡ τιμή του. Ἄν σήμερα τό βιβλίο ἔχει ἀπαγορευτικές γιά τό πλατό κοινό τιμές αὐτό δέν ὀφείλεται στό ὑψηλό κόστος παραγωγῆς ἀλλά στήν ἀνελαστικότητα τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους πού δέν λείπει ποτέ νά πάει κάτω ἀπό τά 50% ὅταν δέν εἶναι 100%.

καί ποιά βιβλιοπωλεῖα

Ἄς ἐρθοῦμε τώρα στά βιβλιοπωλεῖα, τό μαζικό αὐτό μηχανισμό διάδοσης τοῦ βιβλίου. Ὅλοι ξέρουμε τά «βιβλιοχαρτοπωλεῖα», συνηθέστατα στίς συνοικίες τῆς Ἀθήνας καί σχεδόν μοναδικά σημεῖα πώλησης βιβλίων στίς περισσότερες ἐπαρχιακές πόλεις. Τό πρώτο συνθετικό τοῦ «βιβλιοχαρτοπωλείου» ἀντιστοιχεῖ συνήθως σέ μερικά μελοδραματικά μυθιστορήματα παροχημένης μόδας πού συντηροῦν τή μελοδραματική παράδοση, παρασχολικά βιβλία, εικονογραφημένα παιδικά περιοδικά κλπ. ἄντε καί κάποιος Μάο, κάποιος Λένιν, κάποιος Ράιχ (πουλιῶνται καλά), μιά ἀφίσα τοῦ Γκεβάρα, καμιά Ἀγκάθα Κρίστι, λίγοι Λουντέμης καί ἡ ἀπαραίτητη ἐπιστημονική φαντασία. Τό ὑπόλοιπο μαγαζί, τό κυρίως μαγαζί, εἶναι βαρυφορτωμένο μέ κοῦκλες, χαρτικά, ντεμισέδες, σχολικές τσάντες, πλαστικά τάνκς, χάρακες, μολύβια, ρεπροντυξίον, ἐγχρωμα κεριά, ψαροντούφεκα. Ἀπό πού κι ὡς πού ἕνα τέτοιο μαγαζί πρέπει νά λέγεται, καί κυρίως νά θεωρεῖται, βιβλιοπωλεῖο; Ὁχι βέβαια ὅτι εἶναι κακό πράγμα τά χαρτοπωλεῖα νά ἔχουν καί βιβλία. Κάθε ἄλλο μάλιστα, καί μακάρι τά σημεῖα πώλησης βιβλίων νά γίνονται ὀλοένα καί περισσότερα, καί μακάρι νά πουλιῶνται ἀκόμα καί στά καφενεῖα. Ἀλλά τό θέμα δημιουργεῖται ἀπό τή στιγμή πού αὐτά τά ἀνειδίκευτα, ἀνενημέρωτα, μή ἐξελιξίμα ὡς βιβλιοπωλεῖα καταστήματα εἶναι τά μόνα σημεῖα πώλησης βιβλίων, ἀποτελοῦν τό μοναδικό μηχανισμό διάδοσης τοῦ βιβλίου.

Ἐπάρχει λοιπόν ἕνα κενό. Καί μολονότι τό τρίγωνο Σύνταγμα – Ὀμόνοια – Κολωνάκι προσφέρει τήν εἰκόνα πνευματικῆς πανδαισίας μέ τήν πληθώρα τών βιβλιοπωλείων – μικρῶν, μεγάλων, «πολιτικῶν», εἰδικευμένων, ξενόγλωσσων, – τά βιβλιοπωλεῖα γενικά σπανίζουν. Ἐπάρχουν ὀλόκληρες – καί τεράστιες – γειτονίες τῆς Ἀθήνας ὅπου λειτουργοῦν μόνο μερικά «βιβλιοχαρτοπωλεῖα» (π.χ. Νέα Σμύρνη, Παγκράτι, Γκύζη) γιά νά μή νομιστεῖ ὅτι μιλάμε γιά τίς ἐσχατίες τοῦ Λεκανοπεδίου, ὑπάρχουν ἐπαρχια-

κές πόλεις, πρωτεύουσες νομῶν καί ἔδρες Πανεπιστημίων, μέ ὑποτυπώδη βιβλιοπωλεῖα (π.χ. τά Γιάννενα) γιά νά μή νομιστεῖ καί πάλι ὅτι μιλάμε γιά τά κατσάβραχα. Τό φαινόμενο μπορεῖ νά τό διαπιστώσει κανεῖς σ' ὁποιοδήποτε ἀστικό κέντρο τῆς Ἑλλάδας κι ἂν θρθεῖ· εἶναι τόσο αὐταπόδεικτο πού ἡ παράθεση στοιχείων θά ἀποτελοῦσε σχολαστικότητα.

Κι ὡστόσο ἡ λειτουργία πραγματικοῦ βιβλιοπωλείου μέ μεγάλη ποικιλία τίτλων, ἐνημέρωση καί εἰδίκευση τοῦ προσωπικοῦ του συνιστᾷ ἕνα μορφωτικό θεσμό, μιά πνευματική ἐστία κι ὄχι ἀπλά καί μόνο μιά εὐήμεροῦσα ἐπιχείρηση. Αὐτός ὁ, ἔστω ἰδιωτικός καί κερδοσκοπικός, θεσμός δείχνει ἂν οἱ ἄνθρωποι αὐτοῦ τοῦ τόπου διαβάσουν, ἂν βρῖσκουν κάτι νά διαβάσουν, τί βρῖσκουν νά διαβάσουν. Καί ναί μέν σέ καθεστῶς ἐλεύθερης οἰκονομίας καί ἀτομικῆς πρωτοβουλίας δέν μπορεῖ νά κατηγορήσει κανεῖς κανένα γιά ποῖο λόγο π.χ. συνοικίες τῆς Ἀθήνας τών 50.000 καί 100.000 κατοίκων δέν ἔχουν βιβλιοπωλεῖα, οὔτε γιά ποῖο λόγο ὅσα συνωστίζονται στό τρίγωνο Ὀμόνοια – Σύνταγμα – Κολωνάκι δέν μετακομίζουν παραπέρα, οὔτε γιατί ὅσα λειτουργοῦν ἐκεῖ πού λειτουργοῦν εἶναι μικρά καί κακοοργανωμένα. Ἀλλά ἂν μιλάμε γιά κρίση τοῦ βιβλίου πρέπει νά ἔχουμε ὑπόψη ἀκριβῶς τέτοιου τύπου φαινόμενα. Διαφορετικά τό πρόβλημα βιβλίου θά κλειστεῖ στό συντεχνιακό ὠφελμισμὸ τῆς μεγάλης πλειοψηφίας τών σημερινῶν ἐκδοτῶν – βιβλιοπωλῶν.

Ἀλλά δέν εἶναι μόνο ἡ σπανιότητα τών βιβλιοπωλείων. Ἀκόμα κι αὐτά τά μικρά κλεφτοφάναρα πού ὑπάρχουν γιά νά διαλύσουν τά σκοτάδια τοῦ σύγχρονου σκοταδισμού τῆς «ἀκροθεαματικότητας» λειτουργοῦν ὅσο πῶ ἄσχημα ποροῦν. Τά περισσότερα ἔχουν προσωπικό ἀνειδίκευτο, εὐκαιριακό καί παροδικό στό ἐπάγγελμα πού, ὡς ἐκ τούτου, δέν ξέρει τό βιβλίο καί δέν μπορεῖ νά ἐνημερώσει τό κοινό πού τό πλησιάζει.

Πέρα ὅμως ἀπ' αὐτό τά βιβλιοπωλεῖα λειτουργοῦν στίς πῶ ἀκατάλληλες, γιά τό κοινό ὄρες. Ἀλήθεια ποῖος ἐργαζόμενος, μορφωμένος ἢ ἀμόρφωτος, μπορεῖ νά ἐπισκευθεῖ ἕνα βιβλιοπωλεῖο; Στίς πρωινές ὄρες πού δουλεύει ἢ τίς συνολικά 9 ἐργάσιμες γιά τά βιβλιοπωλεῖα ἀπογευματινές ὄρες (Τρίτη, Πέμπτη, Παρασκευή); Μπορεῖ νά φανταστεῖ κανεῖς κάποιον ὑπάλληλο ἢ ἐργάτη πού στά καλά καθούμενα θά φύγει ἀπό τή Ν. Ἰωνία, θά κατέβει στό Κέντρο τῆς Ἀθήνας γιά νά δεῖ καί ν' ἀγοράσει βιβλία; Ἐτσι τό σχεδόν μοναδικό κοινό τών βιβλιοπωλείων εἶναι συνταξιούχοι, φοιτητές καί μερικοί διανοούμενοι μέ ἀκανόνιστες ὄρες ἐργασίας. Γιά τό μεγάλο κοινό τό ἔργο «βιβλίο» παίζεται κεκλεισμένων τών θυρῶν.

Τό πῶ περιέργο ὅμως εἶναι ὅτι οἱ «βιβλιοχαρτοπῶλαι» θεωροῦν πολύ φουσική τήν κατάσταση αὐτή ὀχρωμένοι πίσω ἀπό τά δικαιώματα τών ἐργαζομένων (;) καί, ἢ δέν ἔχουν ἀποψη γιά τό ὠράριο, ἢ ὑποστηρίζουν τό συνεχές ὠράριο. Ὅπως π.χ. λειτουργοῦσε πέρυσι γιά μερικούς μήνες καί εἴχαμε ἐκεῖνο τό θλιβερό θέαμα τών ἀνοιχτῶν βιβλιοπωλείων μέσα στή ντάλα τοῦ μεσημεριοῦ μέ τούς δύστυχους πωλητές νά κυνηγοῦν κυριολεκτικά μύγες.

Όσο υπάρχουν άλλες κατηγορίες επαγγελματιών με τελείως διαφορετικά ήθη. Τά είδη κερκαλλερίας π.χ. προσάρμοσαν τό ώράριό τους στίς ανάγκες και τήν κίνηση τής μεγάλης πελατείας τους και λειτουργούν από τίς 7 ώς τίς 2.30 γιατί, βέβαια κανείς οικοδόμος, τεχνίτης, εργολάβος ή ό,τι άλλο, δέν πρόκειται νά πάει νά αγοράσει ύλικά στίς έξη τό απόγευμα. Η λύση εκεί θεωρήθηκε τελείως φυσιολογική και γιά τά καταστήματα, και γιά τό κοινό και γιά τούς εργαζομένους. Από τήν άλλη μεριά τά τουριστικά καταστήματα μπορούν νά πουλουν τά τουριστικά δάκια και τίς μαντήλες τους (άκόμη και «τουριστικά» βιβλία) ώς τά μεσάνυχτα χωρίς μεσημεριανή διακοπή, τήν Κυριακή και όλες τίς άλλες άργίες άπανταχού τής Ελλάδος. Η λύση κι εδώ θεωρήθηκε φυσιολογική. Όμως τό βιβλιοπωλείο και τό κοινό του υπόκεινται στό δραστικόν νόμο του πιό άκατάλληλου (τουλάχιστο γιά τό κοινό) ώραριού με άποτέλεσμα οί επισκέπτες των βιβλιοπωλείων από λίγοι νά γίνονται λιγότεροι. Νά αναφέρει κανείς τίς περιπτώσεις των Ευρωπαϊκών χωρών όπου πολλά βιβλιοπωλεία δουλεύουν κυρίως τό απόγευμα και τό βράδυ; Υπάρχει φόβος νά κατηγορηθούμε γιά μιμητισμό και ξενομανία. Άς κρατήσουμε όμως από τήν ευρωπαϊκή εμπειρία τό γεγονός ότι πολλά βιβλιοπωλεία πού λειτουργούν τό απόγευμα και τό βράδυ, και όπως ή πρόσβαση του κοινού είναι εύκολη, έχουν γίνει σωστά πνευματικά ιδρύματα με τεράστια σημασία γιά τά πνευματικά πράγματα του τόπου τους.

Τί μένει μετά από αυτή τή σημαντική άχρήστωση των λιγοστών βιβλιοπωλείων; Ο Πλασιέ! Αυτός λοιπόν, κατάλοιπο του γυρολόγου των περασμένων αιώνων, κακέκτυπο εκτός τόπου και χρόνου του παλαιού πραγματευτή, θά κλείσει μέσα στην τσάντα του όλη τήν πνευματική παραγωγή τής ανθρωπότητας, θά τήν κουβαλήσει από γειτονιά σε γειτονιά, από γραφείο σε γραφείο, θά δείξει τό καλό, θά επιλέξει, θά συμβουλευσει, θά αποφανθεί, θά κρίνει. Δέν έχω απολύτως τίποτε μ' αυτούς τούς ανθρώπους πού προσπαθούν νά κερδίσουν τό πικρό τους ψωμί, αλλά ό θεσμός αυτός, δέν προωθεί τό βιβλίο, δέν φέρνει τό βιβλίο κοντά στους αναγνώστες, τούς αναγνώστες κοντά στα βιβλία. Ο τεράστιος πνευματικός πλούτος ενός καλοοργανωμένου βιβλιοπωλείου πού μπορεί νά ε νημερώσει, νά παρακινήσει, νά δημιουργήσει πνευματικές ανάγκες και περιέργειες, νά ανακαλέσει παραστάσεις, νά καλλιεργήσει τή συνήθεια στους αναγνώστες νά πιάνουν στα χέρια τους βιβλία και νά τά άναζητούν, δέν μπορεί νά κλειστεί στην τσάντα του πλασιέ. Δέ μπορεί ή πνευματική παραγωγή όλου του κόσμου νά κουβαληθεί στα μπράτσα του πλασιέ, όσο στιβαρά κι αν είναι, ούτε τά πόδια του νά παρακολουθήσουν τίς πνευματικές της περιπέτειες όσο εύκλινητα κι αν τά κάνει ή προσωπική του άνάγκη.

Ξέρουμε ότι ό κόσμος τής νεοελληνικής μας κοινωνίας είναι ένας κόσμος πού δέν διαβάσει άρα δέν αγοράζει βιβλία, άρα τό βιβλίο περνάει κρίση. Ξέ-

ρούμε ότι υπάρχουν τόσες και τόσες θεωρίες γιά τό θάνατο τής γραφής, τό «ξεπέρασμα» του βιβλίου. Ξέρουμε τά τεράστια κόμπλεξ των διανοουμένων πού θέλουν αλλά δέν μπορούν νά «πάνε κοντά στό λαό» και τή πίκρα του λαού πού δέν βλέπει τούς πνευματικούς ανθρώπους ανάμεσά του. Ξέρουμε άκόμη πόσο υπεύθυνο γιά όλα αυτά είναι τό κράτος όχι γιατί δέν προωθεί τό βιβλίο αλλά γιατί κινήγησε ανέλεητα, τουλάχιστον από τό 1935 και δώθε, τό προοδευτικό βιβλίο, τελικά, κάθε βιβλίο πού δέν τό κολάκευε, έξόντωσε τούς ανθρώπους του, τά βιβλιοπωλεία, ό,τι πνευματικό υπήρχε στον τόπο μας. Ξέρουμε πόση απέχθεια σκορπάει, σε μορφωμένους και άμόρφωτους, τό σχολείο, τό άνώτερο και τό κατώτερο, στό διάβασμα, στό βιβλίο. Ξέρουμε ότι τό κράτος και άλλοι άρμόδιοι έλάχιστα γνοιάζονται γιά τήν παραγωγή, τή διάδοση του βιβλίου μέσα από τά μη κερδοσκοπικά δίκτυα (βιβλιοθήκες, κλάμπ, δανειστικές βιβλιοθήκες, εκθέσεις κλπ.). Ξέρουμε ότι τό κράτος έλάχιστη φροντίδα έδειξε ως τώρα γιά νά δημιουργηθούν σχολές κατώτερες, άνώτερες και άνώτατες πού θά κατάρτιζαν τούς τεχνίτες και τούς ξειδικευμένους εργαζομένους του βιβλίου.

Αυτά όλα, και πολλά άκόμη πού μιá γόνιμη συζήτηση θά μπορούσε νά αναδείξει, είναι γνωστά, τουλάχιστο είναι γνωστά σε πάρα πολλούς. Θά μπορούσαμε λοιπόν συνθέτοντας τα νά ξεφύγουμε από μιάν άφελμιστική και ύποπτα άπλοϊκή αντίληψη περί κρίσης του βιβλίου. Τότε ή οποιαδήποτε συνθηματολογία θά βασιζόταν σε μιá πιό πλούσια, πιό σύνθετη, πιό σύμφωνη με τήν πραγματικότητα αντίληψη τής καταστάσης. Γιατί ή στρεβλή σχέση του κόσμου με τό διάβασμα και τό βιβλίο δέ γιατρεύεται με τήν άτέλεια χάρτου ούτε με τήν απαγόρευση εισαγωγής ξενόγλωσσων βιβλίων.

κυκλοφορούν σε λίγες μέρες

ΝΙΚΟΥ ΜΟΥΖΕΛΗ

**Νεοελληνική κοινωνία:
Ώψεις ύπανάπτυξης**

GUY BURGEL

**Άθήνα, ή ανάπτυξη μιās
μεσογειακής πρωτεύουσας**

ΕΞΑΝΤΑΣ

ΑΧΙΛΛΕΥΣ ΧΑΙΡΩΦΙΟΥΔΟΥ

ΕΙΣΒΟΛΗ

ΚΥΠΡΟΣ ΦΛΕΒΑΡΗΣ '78

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ

Παναγιώτη Β. Ρουμελιώτη

ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ

**ΠΟΛΥΕΘΝΙΚΕΣ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ
ΚΑΙ
ΥΠΕΡΚΟΣΤΟΛΟΓΗΣΕΙΣ
- ΥΠΟΚΟΣΤΟΛΟΓΗΣΕΙΣ**

**ΣΤΗΝ
ΕΛΛΑΔΑ**

Πανος Β. Καζακος

**Ευρωπαϊκή
οικονομική
κοινότητα**

Παρουσίαση και κριτική
της οικονομικής ολοκλήρωσης
στη Δυτ. Εύρωπη

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ

Η ΕΙΣΒΟΛΗ ΤΟΥ ΞΕΝΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Β' ΕΚΔΟΣΗ

Δ. ΜΠΕΝΑΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ

ΜΑΡΚΟΣ
ΒΑΜΒΑΚΑΡΗΣ

ΑΥΤΟΒΙΟΓΡΑΦΙΑ
αγγελική-Βελλου-και

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ

συγχρονη ελληνική ιστορία

ΣΠΥΡΟΥ ΛΙΝΑΡΛΑΤΟΥ

**απο τον
εμφυλιο
στη
χουντα**

τομος Β'
1952 - 1955
(η τρίτη του συναρμωμ)

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ

ΜΙΧΑΛΗΣ Γ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

ΕΔΗΚ

- Η πορεία προς την πτώση
- Η πτώση
- Το χρονικό της καταστροφής

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ

ΑΡΙΣΤΟΥ ΚΑΤΣΗ

**απο την
ανεξαρτησία
στην
ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΕΙΣΒΟΛΗ**

Β' ΕΚΔΟΣΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ

Κ. Ι. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

**ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ**

ΕΠΑΝΕΚΔΟΣΗ
ΜΕ ΠΡΟΣΘΗΚΕΣ

• Η φιλοσοφία
• Ο άνθρωπος και ο κόσμος
• Θέματα • Ηθικής
• Φιλοσοφία της • Ιστορίας
• Αριστοτέλης
• Επίκτητος

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ

από την κηδεία του Γιάν Πάλακ

ΤΣΕΧΟΣΛΟΒΑΚΙΑ
1968 - 1978

Όταν τό λόγο ἔχουν τά τάνκς κλείνει ὁ δρόμος γιά τό σοσιαλισμό

τοῦ Γιώργου Ρωμαίου

Στίς 21 Αὐγούστου ἔκλεισαν δέκα χρόνια ἀπό τή στρατιωτική εἰσβολή τῶν πέντε κρατῶν τοῦ Συμφώνου τῆς Βαρσοβίας στήν Τσεχοσλοβακία. Ἡ εἰσβολή πραγματοποιεῖται τή στιγμή πού τή διεθνή κατάσταση χαρακτηρίζει τάση ὕφεσης στίς σχέσεις τῶν δύο συνασπισμῶν καί ἐνῶ ὀρισμένα σημαντικά γεγονότα, ὅπως ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἔθνικοαπελευθερωτικοῦ πολέμου στό Βιετνάμ, οἱ φοιτητικές ἐξεγέρσεις στό πανεπιστήμιο τῆς Εὐρώπης καί τῆς Β. Ἀμερικής, ὁ γαλλικός Μάης, ἡ ἐμφάνιση καί ἡ ἀνάπτυξη νέων πολιτικῶν ὀργανώσεων καί τάσεων τῆς ἀριστερᾶς, τό ξέσπασμα τῆς κινεζικῆς πολιτιστικῆς ἐπανάστασης, οἱ τεράστιες κινητοποιήσεις τῆς ἐργατικῆς τάξης, τῶν διανοουμένων καί τῶν μικροαστικῶν στρωμάτων στή Γαλλία καί τήν Ἰταλία, ἡ ἔντονη πολιτική καί κοινωνική ρευστότητα στίς χώρες τοῦ Τρίτου Κόσμου, περιγράφουν μιά νέα ἱστορική φάση γιά τό διεθνές ἐπαναστατικό κίνημα. Πρόκειται γιά μιά φάση νέων δυνατοτήτων, προσδοκιῶν καί ἐπιτευγμάτων.

Παράλληλα ἡ περίοδος τῶν χρονοσοφικῶν μεταρρυθμίσεων στήν ΕΣΣΔ, μέ τήν ἄνοδο τοῦ Μπρέζνιεφ, ἔχει ὀριστικά κλείσει. Πράγμα πού τροφοδοτεῖ τή διεθνή κομμουνιστική ἀριστερά μέ περισσότερο σκεπτικισμό ὡς πρός τήν ὀρθότητα τοῦ σοβιετικοῦ δρόμου στό σοσιαλισμό, τό πολιτικό σύστημα τῆς ΕΣΣΔ καί γενικότερα τό χαρακτήρα τῶν κοινωνιῶν σοβιετικοῦ τύπου. Ἀλλά ἐνῶ ἡ ἀποσταλινοποίηση πού ὑποσχέθηκαν τό 20ο καί τό 22ο Συνέδριο τοῦ ΚΚΣΕ ἔμοιαζε ὀριστικά τελειωμένη ἱστορία, ταυτόχρονα εἶχε καταφέρει νά νομιμοποιήσει τήν κριτική τῶν κομμουνιστῶν πρός τό σοβιετικό μοντέλο.

Σ' αὐτή τήν ἱστορική συγκυρία ἡ δίαυη καταστολή τῆς τσεχοσλοβακικῆς «ἀνοιξης» παίρνει τό νόημα πολιτικῆς πράξης πού δείχνει τήν προσήλωση τῆς σοβιετικῆς ἡγεσίας σ' ἓνα «ρεαλισμό» πού ὡς τίς μέρες μας δίνει ὄλο καί πιο εὐγλωττα παραδείγματα. Ἐνα ρεαλισμό πού βασίζεται στό δόγμα ὅτι τό σοβιετικό μοντέλο εἶναι ἡ πεμπτουσία τοῦ σοσιαλισμοῦ, ὅτι ἡ διατήρηση καί ἡ ἐξάπλωση αὐτοῦ τοῦ σοσιαλισμοῦ ἀποτελεῖ ὑπέρτατο καθήκον τῶν κομμουνιστῶν ὄλου τοῦ κόσμου καί ὅτι κάθε κριτική, ἀκόμη καί ἀμφιβολία, εἶναι ἐπικίνδυνη γιά τήν ὑπόθεση τοῦ σοσιαλι-

στικοῦ κόσμου, ὅτι ἀνοίγει τό δρόμο στήν ἀντεπανάσταση, εἶναι ἀντεπανάσταση.

Ἄν πᾶμε λίγο πιο πίσω χρονικά θά διαπιστώσουμε ὅτι τό μπλόκ στήν ἐξουσία στήν ΕΣΣΔ, ὕστερα ἀπό μιά περίοδο ἀμηχανίας καί ἀμφιταλαντεύσεων κατά τήν ὁποία παρακολουθοῦσε μέ ὑποψία τά μεταρρυθμιστικά ρεύματα στήν ΕΣΣΔ, στίς ἄλλες Ἀνατολικές χώρες καί στό δυτικοευρωπαϊκά κομμουνιστικά κόμματα, ἔσπευδε νά τά κατακρίνει μόλις αὐτά ἄρχισαν νά χάνουν τόν ἐξωραϊστικό καί ἀκίνδυνο χαρακτήρα τους, μόλις ἡ ἀναγκαία γιά τήν οἰκονομική ἀνάπτυξη ἀποκέντρωση ἄρχισε νά γεννᾷ κοινωνικούς ἀναβρασμούς, μόλις οἱ πολιτικές πρωτοβουλίες, ἡ κοινωνική κριτική καί οἱ θεωρητικές ἐπεξεργασίες ἔθεταν σέ ἀμφισβήτηση τό ἴδιο τό πολιτικό σύστημα τοῦ σοβιετικοῦ καθεστώτος καί τοῦ σοβιετικοῦ μαρξισμοῦ. Παράλληλα οἱ ἀνάγκες ὑπεράσπισης τοῦ καθεστώτος τῆς ΕΣΣΔ ἀπό ἐσωτερικούς κινδύνους ὀλοκληρώναν τίς διαδικασίες πού θά μετέτρεπαν τίς σοβιετικές ἔνοπλες δυνάμεις – ἤδη ἐπί Στάλιν οἱ διαδικασίες αὐτές εἶχαν πολύ προχωρήσει – ἀπό τόν Κόκκινο Στρατό τῆς Ἐπανάστασης καί τοῦ ἀντιφασιστικοῦ πολέμου σέ στρατό συμβατικό, στρατό ὑπερδύναμης, ἔτοιμο νά δράσει γιά λογαριασμό τῆς ἀρχουσας τάξης – ὄχι βέβαια τοῦ προλεταριάτου – ὄρμη νά ἀναλάβει, στό ὄνομα τοῦ κρατικοῦ συμφέροντος, ἀκόμη καί καθήκοντα στρατοῦ κατοχῆς.

Ἡ εἰσβολή δέν ἦταν λάθος τῆς ΕΣΣΔ

Σήμερα, δέκα χρόνια μετά τήν εἰσβολή στήν Τσεχοσλοβακία τά προβλήματα κατά κάποιον τρόπο ἔχουν μετατοπιστεῖ. Ἡ συγκυρία ἄλλαξε. Πάντως ἡ ὑπόθεση ἐκείνη δέν εἶναι μιά ξεχασμένη ἱστορία πρόσφορη γιά ἐπετειακές ἐκδηλώσεις καί οὐμανιστικές διακηρύξεις. Ἡ ἀνοιξη τῆς Πράγας καί τό τραγικό της τέλος συνδέονται ἄμεσα μέ ὄλους τούς σημερινούς προβληματισμούς γιά τό μέλλον τοῦ σοσιαλισμοῦ, μέ ὄλες τίς παλαιές καί τίς σημερινές προσπάθειες τῆς ἐργαζομένης ἀνθρωπότητας νά ἀποτινάξει τά δεσμά τῆς ἐκμετάλλευσης, τοῦ κοφρορτισμοῦ, τῆς αὐταρχικότητας, τοῦ ἔθνικισμοῦ. Καί δέκα χρόνια

μετά, ιδωμένη απ' αυτή τή σκοπιά ή τσεχοσλοβακική εμπειρία, μπορεί νά τροφοδοτήσει γόνιμους προβληματισμούς, νά πλουτίσει τίς γνώσεις μας γιά τίς κοινωνίες σοβιετικού τύπου και, κυρίως, νά ἐδραιώσει τήν ἄρνηση τῶν κομμουνιστῶν σέ φαινόμενα πού ὄχι μόνο δέν ἔχουν σχέση μέ τό σοσιαλισμό ἀλλά τόν δυσφημοῦν και τόν πωγωνίζου.

Δυστυχῶς ἡ ἀναλυτική και ἡ θεωρητική προσπάθεια ἀπό τήν πλευρά τῶν δυνάμεων τῆς ἀριστερᾶς γιά νά κατανοήσει τά προβλήματα αὐτά ἐλάχιστα ἔχει ἀναπτυχθεῖ. Βασικά, κινεῖται σέ ἐπίπεδο διακηρύξεων. Ἡ παραδοσιακή ἀλλά και ἡ νέα κομμουνιστική ἀριστερά – ἡ τελευταία ὡς ἓνα βαθμὸ συνειδητοποιήθηκε λόγῳ τῆς χρεωκοπίας τῶν καθεστώτων σοβιετικού τύπου – ἐκτός ἀπό χαμηλόφωνες ἢ ὑψηλόφωνες διαμαρτυρίες και ἐκκλήσεις πού συνοδεύουν κάθε ἐπέτειο τῆς εἰσβολῆς, πολύ λίγα ἔχουν προσφέρει γιά μιὰ οὐσιαστική ἀνάλυση τῆς τσεχοσλοβακικῆς εμπειρίας¹. Σέ γενικές γραμμές τά ἀντίστοιχα κόμματα και ὀργανώσεις περιορίζονται σέ καταδίκες κι ἐπωμίζονται τήν εἰσβολή σάν ἐνοχή πού θά πρέπει νά ἐξεορκίζεται συστηματικά.

Πάντως, δέκα χρόνια μετά τήν εἰσβολή, οἱ ἀπόψεις περί «τραγικοῦ λάθους» τῆς σοβιετικῆς ἡγεσίας ἔχουν διαψευστεῖ. Ἡ ἡγεσία τῆς ΕΣΣΔ δέν ἔκανε λάθος ὅταν στίς 21.8.68 ἔστειλε τά στρατεύματά της σέ μιὰ φίλη και σύμμαχο χώρα νά συντρίψουν διά τῆς βίας τή θέληση τῶν Τσεχοσλοβάκων κομμουνιστῶν κι ὀλόκληρου τοῦ λαοῦ της². Δέν ἔκανε λάθος ὅταν μέ ἀβάσιμα ἐπιχειρήματα και ἀνακριβεῖς πληροφορίες προσπαθοῦσε νά πείσει ὅτι δῆθεν ὑπῆρχε συνωμοσία τῶν ἱμπεριαλιστῶν πού θά ἐπανάφερε στήν Τσεχοσλοβακία τόν καπιταλισμό. Ὅπως δέν κάνει λάθος ὅταν διατηρεῖ στρατεύματα κατοχῆς δέκα χρόνια μετά τή συντριβή τῶν περιβόητων συνωμοτῶν. Ἄν τά ἐπιχειρήματα και τά στοιχεῖα πού προβάλλει εἶναι ἀνυπόστατα αὐτό δείχνει ἀπλῶς ὅτι δέν διαθέτει ἄλλα καλύτερα. Ἡ ἡγεσία τῆς ΕΣΣΔ δέν ἔκανε και δέν κάνει λάθος, ἀπλῶς προοδώνει στίς ἀναγκαῖες ἐνέργειες πού τῆς ἐπιτρέπουν νά διατηρεῖ και νά ἀναπαράγει τό σύστημά της, νά προασπίζει τά συμφέροντά της. Καί οἱ ἐνέργειες αὐτές εἶναι τόσο ἀναγκαῖες και τόσο ζωτικῆς γι' αὐτήν ὥστε μποροῦν νά πραγματοποιηθοῦν και χωρὶς ἐπιχειρήματα. Ὡμά, κουνιά.

Ὅσα προηγήθηκαν και οἱ σελίδες πού ἔπονται δέν φιλοδοξοῦν νά ἀναλύσουν σέ βάθος τήν τσεχοσλοβακική εμπειρία. Θέλουν ἀπλῶς νά ὑπενθυμίσουν ὀρισμένα γεγονότα, νά θέσουν ὀρισμένα ἐρωτήματα και νά προβάλλουν ὀρισμένα στοιχεῖα – ἐλλειπόμενα βέβαια – πού μποροῦν νά τροφοτήσουν τή συζήτηση

1. Ἡ «συνάντηση τῆς Βενετίας» (βλ. ΠΟΛΙΤΗΣ Μαρ.16) ἀποτελεῖ ἀπ' αὐτή τήν ἀποψη σημαντική προσπάθεια. Ἄξιοσημείωτο ἐπίσης τό πρόσφατο σεμινάριο (7-8/7/78) πού ὀργανωσε τό ἴνστιτούτο Γράμσι τοῦ Ἰταλικοῦ Κομ. Κόμματος, μέ θέμα τήν τσεχοσλοβακική εμπειρία.

2. Βλέπε Γ. Σαφερτζή, «Μιά ἐπέτειος ἀφορμή γιά μερικῆς σκέψεις» ΠΟΛΙΤΗΣ ἀριθ. 16.

και μιὰ πύο γόνιμη ἔρευνα ἀνάμεσα στοὺς ἀριστεροῦς. Εἶναι φυσικό στήν ἔκθεση αὐτή, ὅπως σέ κάθε ἔκθεση, νά ἐμπεριέχεται ταυτόχρονα και μιὰ τοποθέτηση. Δέ θά ἦταν ἄσκοπο νά τή διατυπώσουμε ἔστω ἀξιοματικά: ὅταν τό λόγο ἔχουν τά τάνκς ὁ δρόμος γιά τό σοσιαλισμό κλείνει. Τελεσίδικα. Ὅλα τά ἄλλα, ἀπόψεις, προτάσεις, ἀναλύσεις, προσπάθειες, συγκρούσεις, διαφωνίες, ἐκείνες πού μοιάζουν σωστές και κείνες πού φαίνονται ἀπαράδεκτες, μποροῦν και πρέπει νά συζητηθοῦν.

Οἱ καταβολές και οἱ αἰτίες τῆς «ἀνοιξης» τῆς Πράγας

Ἄς ἀρχίσουμε λοιπόν μέ ἓνα πρῶτο ἐρώτημα: ποιές ἦταν οἱ αἰτίες πού δημιούργησαν στήν Τσεχοσλοβακία πρόσφορο ἔδαφος γιά νά εὐδοκιμήσει ἡ «ἀνοιξη» και ποιοί ἦταν οἱ νεωτερισμοί τῶν Τσεχοσλοβάκων κομμουνιστῶν; Θά χρειαζόταν μιὰ σύντομη ἀναδρομή.

Ἡ πρώτη μεταπολεμική κυβέρνηση τῆς Τσεχοσλοβακίας ἦταν ἡ κυβέρνηση συνασπισμοῦ τοῦ 1945, ἀποτελέσμα συμμαχίας ἀνάμεσα σέ ὅλα τά δημοκρατικά κόμματα. Ἡ κυβέρνηση αὐτή ὀδήγησε τή χώρα στίς ἐλεύθερες ἐκλογές τοῦ 1946 ἀπό τίς ὁποῖες προέκυψε μιὰ κοινοβουλευτική δημοκρατία νέου τύπου μέ βασικό γνώρισμα τή συμμετοχή τῆς ἐργατικῆς τάξης σ' αὐτήν. Σέ μιὰ Εὐρώπη πού ἀρχιζε νά ζεῖ τό κλίμα τοῦ ψυχροῦ πολέμου και ἐνώ οἱ συντηρητικῆς και ἀντιδραστικῆς δυνάμεις, πού ἡ ἀντιφασιστική ἀντίσταση εἶχε ἀπομακρύνει προσωρινά ἀπό τό πολιτικό προσκήνιο, ἐπέστρεφαν δριμύτερες στίς περιοσότερες χώρες τῆς Εὐρώπης, ἡ Τσεχοσλοβακική Δημοκρατία, μέ πρῶτο κόμμα ὕστερα ἀπό ἐλεύθερες ἐκλογές τό ΚΚ, ἀλλά και μέ ἰσχυρή σοσιαλδημοκρατική παρουσία στήν κυβέρνηση, μοιάζει νησίδα δημοκρατίας. Τό γεγονός αὐτό, ἀποτέλεσμα τῆς δημοκρατικῆς παράδοσης και τοῦ ὑψηλοῦ πολιτιστικοῦ ἐπιπέδου τοῦ λαοῦ της, καθῶς και ἡ προϋπάρχουσα ἰσχυρή βιομηχανική-τεχνολογική της ὑποδομή, δημιουργοῦσαν εὐνοϊκές προϋποθέσεις γιά μιὰ γρήγορη ἀνασυγκρότηση και τήν ἔκαναν νά ξεχωρίζε ἀπό τίς ἄλλες χώρες τοῦ σοσιαλιστικοῦ στρατοπέδου.

Ἡ περίοδος 1945-48 χαρακτηρίζεται ἀπό μιάν ἐντονη πολιτική, οἰκονομική και συνδικαλιστική δραστηριότητα. Μιά ἐντελῶς ἀνέκδοτη και σημαντική εμπειρία ἔβλεπε τό φῶς, πράγμα πού ἐπηρεάσε τίς συνειδήσεις τῶν Τσεχοσλοβάκων κομμουνιστῶν καθῶς κι ὀλόκληρου τοῦ λαοῦ. Ἀπ' αὐτήν τήν παράδοση ξεπήδησαν οἱ μεταρρυθμιστές και οἱ μεταρρυθμιστικές ἰδέες εἴκοσι χρόνια ἀργότερα, μέ τήν «Ἄνοιξη τῆς Πράγας».

Τήν ἴδια, ὅμως, ἐποχή στήν Εὐρώπη ὀλοκληρώνεται ἡ διαδικασία πού δημιουργεῖ τίς πολωμένες ζώνες ἐπιρροῆς, τά δύο ἀντιμαχόμενα στρατόπεδα. Στίς χώρες τῆς σοβιετικῆς ἐπιρροῆς, μετά τήν ἦττα τῆς Δεξιᾶς, ἀκολουθοῦσε ἡ ἐκδίωξη ἀπό τήν κυβέρνηση τῶν ἄλλων πολιτικῶν κομμάτων. Ὅπως ἄλλωστε συνέβη και στίς χώρες τῆς καπιταλιστικῆς Δύσης ὅπου, ἀντίστοιχα, ἐκδιώχθηκαν τά ΚΚ ἀπό τίς κυβερνήσεις τῶν

χωρών τους (π.χ. Γαλλία, Ίταλία) ή εξοντώθηκαν (π.χ. Ελλάδα). Έτσι ή ένότητα τών αντιφασιστικών δυνάμεων, και ιδιαίτερα ή ένότητα τών σοσιαλιστικών δυνάμεων πού σφυρηλατήθηκε στή διάρκεια του Β΄ παγκοσμίου πολέμου, καταστράφηκε.

Στίς Ανατολικές χώρες τά ΚΚ ιδρύουν τίς Λαϊκές Δημοκρατίες. Κατ' όνομα λαϊκές και μετωπικές (πολυκομματικές), στήν ούσία μονοκομματικές και περιορισμένης εϋθύνης. Οί πραγματικές αντίστασεις, οί πιθανές αντίστασεις, ακόμη και οί φανταστικές, χτυπήθηκαν ανέλεπτα. Οί φορείς τους, ακόμη κι όταν βρισκονταν στό έσωτερικό τών ΚΚ, εξοντώθηκαν. Στήν Τσεχοσλοβακία ή διαδικασία αυτή ολοκληρώνεται τό Φεβρουάριο του 1948. Θά ακολουθήσει άργότερα ή μεγάλη έκκαθάριση πού έστειλε στό έκτελεστικό άπόσπασμα ήγέτες, όπως ο Σλάνσκυ, μέ τήν κατηγορία τής προδοσίας και συνεργασίας μέ τόν άμερικανικό ίμπεριαλισμό, ή στίς φυλακές και στό στρατόπεδα όλους όσους δέν συμφωνούσαν μέ τό σταλινικό κονφορμισμό. Ίδιαίτερα χτυπήθηκαν οί ισπανομάχοι και οί ήγέτες τής αντιφασιστικής αντίστασης, οί διανοούμενοι, τά παλιά συνδικαλιστικά εργατικά στελέχη. Όλόκληρος ο λαός επιδόθηκε στή βασανιστική προσπάθεια για τή «σοσιαλιστική συσώρευση», μέσα σέ ένα ύπερσυνγκεντρωτικό σύστημα του όποιου οί σκοπιμότητες και οί επιλογές καθορίζονταν από τήν ίδια τήν ΕΣΣΔ.

Κατά συνέπεια, στό έπόμενο είκοσι χρόνια, τά πραγματικά κοινωνικά, πολιτικά και οικονομικά προβλήματα τής χώρας αυτής παραμερίζονται και επικαλύπτονται από τά «γενικά» συμφέροντα του σοσιαλιστικού στρατοπέδου, όπως τά διερμήνευε ή ήγεσία τής ΕΣΣΔ. Ό μαρasmus ήταν μοιραϊός. Ίδιαίτερα στον οικονομικό τομέα ή ένταξη τής ανεπτυγμένης τσεχοσλοβακικής οικονομίας στό πλαίσιο του προγραμματισμού και τών άναγκών του σοβιετικού μπλόκ δημιούργησε τούς όρους μιάς μόνιμης κρίσης πού κορυφώνεται και ξεσπά άνοιχτά μέ τήν ένταξη τής δεκαετίας του '60, όταν ή οικονομία τής χώρας προσπαθεί ν' άποκτήσει ανταγωνιστικότητα στή διεθνή αγορά. Παράλληλα, τό ανέλευθερο και διεφθαρμένο καθεστώς Νόδοτνυ στερεί κάθε δυνατότητα δημιουργικής συμμετοχής του λαού και περιορίζει τό κόμμα σέ καθαρά διευθυντικά έργα εκ τών άνω, ταυτίζοντάς το μέ τό κράτος.

Η νίκη τών μεταρρυθμιστών

Η άνάγκη λοιπόν νά πραγματοποιηθούν κάποιες μεταρρυθμίσεις πού θά διευκόλυναν τό ξεπέρασμα τής κρίσης, μεταρρυθμίσεις οικονομικές και πολιτικές, υπάρχει διάχυτη. Άλλωστε, ή μεσολάβηση του 20ου Συνεδρίου του ΚΚΣΕ και εισαγωγή και στήν Τσεχοσλοβακία τών χρουσσοφικών άπόψεων για τήν άποσταλινοποίηση δημιουργούν ένα κάπως πιο εϋνοϊκό κλίμα για τή νομιμοποίηση τής κριτικής. Οί άνανεωτικές δυνάμεις στό κόμμα και τήν κυβέρνηση ισχυροποιούνται και άνέρχονται σταθερά. Τά προβλήματα πού αντιμετωπίζουν οί πολιτικοί, οί διανοούμενοι, οί διευθυντές επιχειρήσεων, οί συνδικαλι-

στές, τά συνδικάτα, ή διαμάχη γύρω από τό εθνικό πρόβλημα πού διχάζει τίς άπόψεις μέσα στό κόμμα, οί άνάγκες για τήν πολιτική πρωτοβουλία στό πλαίσιο τής δημοκρατικής οίκοδόμησης του σοσιαλισμού άρχισαν νά συγκλίνουν προς μιά κοινή κατεύθυνση, για νά συναντηθούν τελικά στό γενικό αίτημα άλλαγής του οικονομικού προγράμματος. Τό αίτημα όμως αυτό έθιγε άμεσα τίς πολιτικές δομές του κράτους, τή λειτουργία του κόμματος, ακόμη τή γραφειοκρατική συγκρότηση τής κοινωνίας. Χαρακτηριστικό πάντως είναι ότι οί νέες ιδέες αναπτύχθηκαν κυρίως μέσα στους ίδιους τούς καθοδηγητικούς κύκλους του ΚΚΤσ, και από κει έπηρέασαν όλο τόν κομματικό και κρατικό κορμό. Τό καθεστώς Νόδοτνυ δέν μπορούσε να συντηρηθεί ούτε μέ τή βοήθεια του κατασταλτικού μηχανισμού, πού κι αυτός είχε βαθύτατα διαφοροποιηθεί. Η σύγκρουση ήταν έπόμενη.

Πραγματικά, σάν άποτέλεσμα μιάς άρκετά μακρής πορείας, στή συνεδρίαση τής Κ.Ε. του ΚΚΤσ. τό Δεκέμβριο του 1967 έκδηλώνεται άνοιχτά ή σύγκρουση μεταξύ άνανεωτικών και συντηρητικών δυνάμεων. Τόν ίδιο μήνα (8 Δεκ.) ο Μπρέζνιεφ έπισκέφεται τήν Πράγα για νά πληροφορηθεί από πρώτο χέρι τά τής σύγκρουσης. Η στάση τών σοβιετικών είναι ακόμη έπιφυλακτική. Τόν έπόμενο μήνα, σέ νέα συνεδρίαση τής ΚΕ του ΚΚΤσ., ή σύγκρουση καταλήγει σέ νίκη τών άνανεωτών. Ο Νόδοτνυ άπαλλάσσεται από τά καθήκοντα του και γραμματέας του κόμματος εκλέγεται ο Άλεξ. Ντοϋμπσεκ, έπικεφαλής τής ομάδας τών άνανεωτών.

Τώρα πλέον τό αίτημα για οικονομικές μεταρρυθμίσεις και κοινωνική άναδιοργάνωση βρίσκει τό δρόμο άνοιχτό. Υπάρχει όμως μιά «λεπτομέρεια». Τέσσερα χρόνια μετά τήν πτώση του Χρουστσεφ ή τσεχοσλοβακική ήγεσία έπιχειρεί ένα πείραμα πού στήν ΕΣΣΔ έχει ήδη άποτύχει. Προωθεί μιά πολιτική αντίληψη πού στήν ΕΣΣΔ έχει έμπράκτως καταδικαστεί. Δώδεκα χρόνια μετά τόν «πολωνικό και τόν ούγγρικό Όκτώβριο» ή Τσεχοσλοβακία παίρνει τό δρόμο πού άναγκαστικά θά τή φέρει σέ σύγκρουση μέ τήν ΕΣΣΔ και θά προκαλέσει τή βίαιη αντίδρασή του. Σέ αντίθεση όμως μέ τήν Ούγγαρία και τήν Πολωνία του 1956 οί μεταρρυθμίσεις στήν Τσεχοσλοβακία καθοδηγούνται από τό ΚΚ και είναι ή ιστορική συνέχεια μιάς πιο μακρόχρονης διαδικασίας. Και στίς δύο περιπτώσεις υπάρχει άρνηση και κριτική του σοβιετικού προτύπου, μόνο πού στήν Τσεχοσλοβακία ή προσπάθεια δέν βασίζεται σέ άυθόρμητες λαϊκές ξεγέρσεις αλλά στή συνειδητοποίηση και τή συνδρομή πλατιών στρωμάτων του λαού. Τέλος, ο καθοδηγητικός ρόλος του ΚΚΤσ. έγγυόταν ότι τήν προσπάθεια δέν θά τήν εκμεταλλεύονταν τά άντικομμουνιστικά στοιχεία ή οί καπιταλιστικές δυνάμεις τής Δύσης. Οί προηγούμενες διαπιστώσεις μαζί μέ τήν έλπίδα ότι ή ΕΣΣΔ θά αντιδρούσε διαφορετικά άπ' ότι στήν Ούγγαρία του 1956 έκανε τούς Τσεχοσλοβάκους ήγέτες και τούς ύποστηρικτές τους στό δυτικά κομμουνιστικά κόμματα νά πιστεύουν ότι άρκοϋσε ένας σωστός, νηφάλιος και προσεκτικός χειρισμός χωρίς περιττές προκλήσεις προς τή σοβιετική ήγεσία, για νά περάσει ή μεταρρύθμιση.

Η πορεία, σέ γενικές γραμμές είναι ή ακόλουθη: από τόν Ίανουάριο του 1968 ως τόν Άπρίλη, επικρατεί ή προσπάθεια γιά τήν κάθαρση του παρελθόντος, τήν αποκατάσταση τών θυμάτων του νοβοτνισμού, τήν καταγγελία τών παραβιάσεων τής «σοσιαλιστικής νομιμότητας», τήν περιγραφή και δημοσιοποίηση τών οικονομικών άδιεξόδων. Ωστόσο, όλα αυτά δέν ήταν ακόμη παρά αλλαγές στην κορυφή, άν και ικανές νά δημιουργήσουν ένα κλίμα εμπιστοσύνης. Σέ γενικές γραμμές όμως τά κατώτερα στελέχη του κόμματος, ό διοικητικός μηχανισμός και ή πλειοψηφία του λαού παρακολουθούν τίσ αλλαγές μέ μία δόση επιφυλακτικής επιδοκμασίας. Οί άρνητικές εμπειρίες του παρελθόντος, όπου κάθε αλλαγή στην οικονομική πολιτική πρόσθετε νέα βάρη και θυσίες πρώτα άπ' όλα στην εργατική τάξη, έκανε τούς Τσεχοσλοβάκους εργάτες επιφυλακτικούς. Άλλωστε ή ομάδα Νόβοτνυ πού δέν είχε ακόμη καταθέσει τά όπλα, προσπαθούσε νά εκμεταλλευτεί τήν επιφυλακτικότητα του κόσμου δυσφημίζοντας τίσ πρώτες απόπειρες ανανέωσης και επίσειοντας τόν κίνδυνο του «καπιταλιστικούπισωγυρίσματος». Άλλά στις αρχές του Άπρίλη, ύστερα από εισήγηση του Α. Ντοϋμπσεκ, εγκρίνεται από τήν ΚΕ τό «Πρόγραμμα Δράσης» πού άποτελεί τή διακήρυξη του τσεχοσλοβακικού δρόμου προς τό σοσιαλισμό. Άπό κει και πέρα αρχίζει ή άλματώδης λαϊκή συγκατάθεση, ή μαζική συμμετοχή, ή εμπιστοσύνη. Η λαϊκή συνέργεια θά δάλει τή σφραγίδα της σέ όλη τήν προσπάθεια. Ίσως θά προκαλέσει και τίσ πρώτες σοβαρές ύπόνοιες στην ήγεσία τής ΕΣΣΔ ότι τά «πράγματα δέν πάνε καλά».

Στό «Πρόγραμμα Δράσης» γιά πρώτη φορά διεκρινίζεται μία νέα αντίληψη πού βασίζεται στην σχετικά αυτόνομη λειτουργία του κόμματος ως προς τό κράτος, τούς οργανισμούς οικονομικής διαχείρισης, τίσ επιχειρήσεις και τίσ μαζικές λαϊκές οργανώσεις. Γιά πρώτη φορά εξηγείται ό όρος πού ήδη είχε χρησιμοποιηθεί «σοσιαλισμός μέ ανθρώπινο πρόσωπο». Και επιβεβαιώνεται ή θεσμοποίηση και ή κατοχύρωση τών πολιτικών, τών συνδικαλιστικών και άτομικών ελευθεριών.

Αυτά είναι τά βασικά νέα στοιχεία. Παράλληλα όμως, μέσα στο «Πρόγραμμα Δράσης» ή ήγεσία του ΚΚΤσ. σπεύδει νά διακηρύξει τήν πίστη τών Τσεχοσλοβάκων κομμουνιστών στο μαρξισμό-λενινισμό, στην ΕΣΣΔ, στο Σύμφωνο τής Βαρσοβίας, στον άμετάθετα σοσιαλιστικό προσανατολισμό τής Τσεχοσλοβακικής δημοκρατίας.

Οί συνέπειες του «Προγράμματος Δράσης» δέν άρρησαν νά φανούν. Και πρώτα άπ' όλα ή ήγεσία του κόμματος απέκτησε ουσιαστική επαφή μέ τά κομματικά μέλη και τίσ μάζες. Ίδιαίτερα μάλιστα όταν τό Μάιο δημοσιεύεται τό νομοσχέδιο γιά τή «σοσιαλιστική επιχείρηση» παρατηρείται μία γενική αναζωογόνηση όλων τών μαζικών οργανώσεων, μία έξαιρε-

τική πρωτοβουλία και δραστηριότητα τών κομματικών. Τότε εμφανίζονται και Έργατικά Συμβούλια.

Τά Έργατικά Συμβούλια εγκαινιάζουν μία νέα περίοδο στην «άνοιξη» τής Πράγας. Τηρουμένων τών αναλογιών θά μπορούσαμε νά πούμε ότι άποτελέσαν ένα είδος αναβίωσης τών σοβιέτ τής πρώτης επαναστατικής περιόδου στην ΕΣΣΔ. Η εξέλιξη τους ήταν γρήγορη, αναπτύχθηκαν δέ κυρίως μετά τήν είσοδή π.χ. στην προσυνεδριακή συνδιάσκεψη του Πίλσεν τόν Ίανουάριο του 1969 εκπροσωπήθηκαν περίπου 900.000 εργαζόμενοι. Λίγο άργότερα, μετά τήν άνοδο του Χούζακ θά διαλυθούν...

Τά Έργατικά Συμβούλια προκάλεσαν μίαν ισχυρή ώθηση από τά κάτω πού επηρέασε άμεσα τό κόμμα και τήν κυβέρνηση και πού οί συνέπειές της στην εξέλιξη του τσεχοσλοβακικού δρόμου στο σοσιαλισμό δέν είναι δυνατό, λόγω τής εισβολής, νά εκτιμηθούν. Πάντως ή άρση τής άπομόνωσης στην όποία βρισκόταν ή εργατική τάξη και ή όρμητική της είσοδος στους διάφορους τομείς τής κοινωνικής και οικονομικής ζωής είναι τό μεγαλύτερο επίτευγμα τής «Άνοιξης τής Πράγας», και παράλληλα, τό μεγαλύτερο της άμάρτημα γιά τό όποιο τιμωρήθηκε δεόντως.

Οί άντιδράσεις

Η «Άνοιξη τής Πράγας» δέν προκαλεί όμοιόμορφες αντιδράσεις στις Άνατολικές Χώρες. Η Ρουμανία είδε μέ ενδιαφέρον τίσ εξελίξεις και θεώρησε πολύ θετική, γιά τή δική της πολιτική αυτόνομησης σέ σχέση μέ τήν ΕΣΣΔ, τήν προσπάθεια τής Τσεχοσλοβακίας. Η Ούγγαρία άμφιταλαντευόταν, ή Γιουγκοσλαβία χαιρέτησε τίσ αλλαγές, ενώ οί Πολανοί και οί Άνατολικογερμανοί ήγέτες, φοβούμενοι τή μετάδοση τών ιδεών τής τσεχοσλοβακικής εμπειρίας και τίσ δικές τους χώρες, εξέφρασαν τίσ άνησυχίες τους. Είναι άλλωστε γνωστό ότι ή πρώτη άνοικτή επίθεση κατά τής Τσεχοσλοβακίας εκδηλώθηκε τό Μάιο τό 1968 στον επίσημο τύπο τής Άν. Γερμανίας. Άντίθετα, τά σημαντικότερα κόμματα τής κομμουνιστικής Άριστερας στην Δυτ. Εύρώπη όχι μόνο δέχτηκαν μέ ενδιαφέρον και ίκανοποίηση τίσ μεταρρυθμίσεις αλλά είδαν στην πιθανή επιτυχία τους τήν επαλήθευση τής δικής τους πολιτικής. Γι' αυτό και πρόβαλαν μέ όλα τά μέσα πού διέθεταν τίσ αλλαγές τής Τσεχοσλοβακίας. Ένώ, όταν τά πρώτα άνησυχητικά σύννεφα φάνηκαν στον όρίζοντα, ύπήρξαν περιπτώσεις ήγετών (Καρίγιο) πού δήλωσαν δημόσια στους Σοβιετικούς ότι όποιαδήποτε επέμβαση εκ μέρους τους θά τήν καταδίκασαν άνοιχτά και άπερίφραστα. Η εξέλιξη όμως τών γεγονότων όχι μόνο διέψευσε τίσ προσδοκίες τους γιά τή δυνατότητα εκδημοκρατισμού του σοβιετικού κοινωνικο-πολιτικού μοντέλου αλλά και τούς έδωσε νά καταλάβουν ότι οί Σοβιετικοί έλάχιστα παίρνουν ύπόψη τίσ απόψεις τους.

Τό «παράνομο» 14ο συνέδριο καί τά Ἐργατικά Συμβούλια

Δέν θά ἐπεκταθοῦμε στίς λεπτομέρειες τῆς σοβιετικῆς ἀντίδρασης στήν «Ἀνοιξη τῆς Πράγας», στίς λεπτομέρειες τῆς δάναυσης στρατιωτικῆς εἰσβολῆς, οὔτε στά καθέκαστα τῆς συγκλονιστικῆς παθητικῆς ἀντίστασης πού πρόβαλε ὁ τσεχοσλοβακικός λαός πειθαρχώντας στήν ἡγεσία τοῦ ΚΚΤσ. Θά θέλαμε μόνο νά σημειώσουμε δύο «περιστατικά» ἰδιαίτερης σημασίας. Τό 14ο συνέδριο τοῦ ΚΚΤσ, πού συνήλθε σέ συνθήκες παρανομίας στίς 22 Αὐγούστου 1968, στό μεγαλύτερο ἐργοστάσιο τῆς Πράγας τό C.K.D. Visocany μέ συμμετοχή 1192 ἀντιπροσώπων σέ σύνολο 1543. Τό «παράνομο» συνέδριο ἐπιβεβαίωσε τήν ἐμπιστοσύνη τῶν Τσεχοσλοβάκων κομμουνιστῶν στήν ἡγεσία Ντοῦμπσεκ καί ταυτόχρονα τήν τεράστια ἐμπιστοσύνη ὁλόκληρου τοῦ λαοῦ. Τό γεγονός ἄλλωστε αὐτό ἐμπόδισε προσωρινά, τοὺς Σοβιετικούς νά καθαιρέσουν ἄμεσα τήν ἡγεσία Ντοῦμπσεκ καί τοὺς υποχρέωσε σέ μιά προσπάθεια συστηματικῆς καί προοδευτικῆς σαλαμοποίησης τῆς λαοπρόβλητης ἡγεσίας. Ὡσπου τήν ἀντικατέστησαν μέ τήν ομάδα Χούζακ.

Τό δεύτερο «περιστατικό», τοῦ ὁποῦ ἡ σημασία ξεπερνᾶ τά ὅρια τῆς συγκυρίας, ἦταν ἡ ἀναβίωση καί ἡ δράση τῶν Ἐργατικῶν Συμβουλίων πού ἄρχισαν νά ἀναπτύσσονται μετά τό Μάη τοῦ 1968 γιά νά γνωρίζουν πραγματική ἀνθιση μετά τήν εἰσβολή. Τά Ἐργατικά Συμβούλια μάλιστα εἶχαν προγραμματίσει γιά τό Μάρτη τοῦ 1968 τό 7ο ἐργατικό συνέδριο. Ὡστόσο ἡ προσυνοδριακή διαδικασία τῶν Ἐργατικῶν Συμβουλίων ἀποτελεσε τό κύκνειο ἄσμα τῆς «Ἀνοιξης». Γιατί προκάλεσε μιά νέα, καί τελειωτική αὐτή τή φορά, εἰσβολή: τήν ἄνοδο (διορισμό) τοῦ Χούζακ καί τήν ἀπαγόρευση τοῦ Συνεδρίου. Ἡ ἐπάνοδος στήν παλαιά κατάσταση ἐπιβεβαιώνεται μέ τήν καταδίκη τοῦ «Προγράμματος Δράσης» καί τήν ἐπικράτηση τοῦ μπρεζνιεφικού δόγματος τῆς «περιορισμένης κυριαρχίας», τοῦ «Κόμματος-κράτους-ὀδηγοῦ».

Ἀπό τήν ἀνοιξη τοῦ 1969 μέχρι σήμερα τήν Τσεχοσλοβακία καλύπτει μιά σιωπή. Μιά σιωπή πού διακόπτεται ἀπό τίς φωνές τῶν «διαφωνούντων» πού θυμίζουν ὅτι ἡ ὑπόθεση τοῦ σοσιαλισμοῦ σ'αὐτή τή χώρα δέν ἔχει λήξει. Τό ἴδιο ἄλλωστε μαρτυρᾶ καί ἡ παθητικῆ ἀντίσταση τῶν ἐργαζομένων πού συνεχίζεται ἔκτοτε, ὅπως καί μερικές προσπάθειες ὀργανωμένης «σοσιαλιστικῆς ἀντίστασης» πού σημειώνονται στήν Τσεχοσλοβακία καί τό ἐξωτερικό.

Ὁ χαρακτήρας τῆς «Ἀνοιξης τῆς Πράγας», τῶν ἐμπειριῶν της καί τῶν κατακτήσεών της ἀποτελεῖ σήμερα ἓνα ἀπό τά κεντρικά θέματα προβληματισμοῦ τῶν σοσιαλιστικῶν καί τῶν κομμουνιστικῶν δυνάμεων ὅλου τοῦ κόσμου: τῶν δυνάμεων πού δέν ἔχουν προσχωρήσει στό μπρεζνιεφικό δόγμα καί βλέπουν μέ κριτικό μάτι τίς κοινωνίες σοβιετικοῦ τύπου.

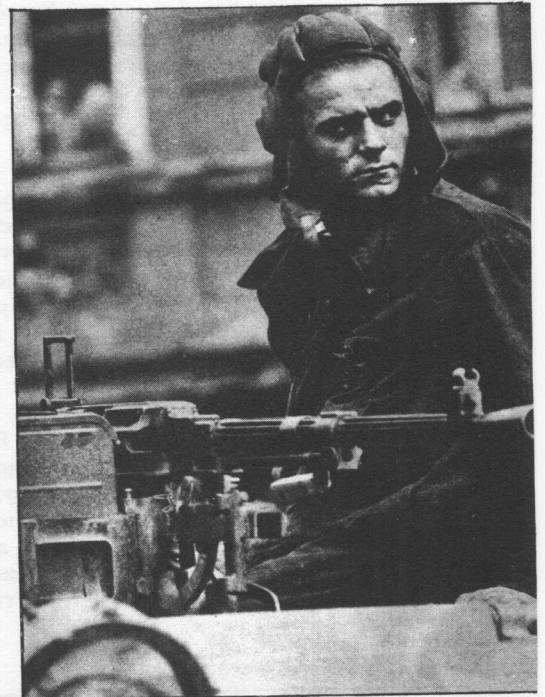
Τά Έργατικά Συμβούλια Η δεύτερη άνοιξη τής Πράγας*

Πολλά έχουν γραφτεί και ειπωθεί για τήν "Άνοιξη τής Πράγας, τά περισσότερα όμως αναφέρονται στήν πολιτική, μέ τή στενή έννοια τού όρου (δημοκρατικές ελευθερίες, σχέσεις μέ τή Σοβιετική Ένωση, σημαίες, τάνκς και αίμα). Αντίθετα, λίγα μιλούνε γιά τίς καλυμμένες σχέσεις ανάμεσα στίς κοινωνικές ομάδες, καθώς και γιά τίς σχέσεις στό επίπεδο τής οικονομικής, κυβερνητικής και ιδεολογικής πραγματικότητας. Οί περισσότεροι αποφάνθηκαν ότι ή "Άνοιξη τής Πράγας ξεψύχησε άμέσως μετά τήν εισβολή των σοβιετικών τάνκς. Άλλά, τή μοιραία νύχτα τής 21ης Αύγουστου, ή στρατιωτική επέμβαση πολύ λίγο μπόρεσε νά επιδράσει στίς βαθύτερες κοινωνικές διαδικασίες πού συντελούνταν στήν Τσεχοσλοβακία, γιατί τό φαινόμενο είχε απλώσει τίς ρίζες του και έπαιρνε μορφή πολύπλευρων εκδηλώσεων πού όλες εκφράζανε τή βούληση έξόδου από τό γραφειοκρατικό και άνελεύθερο σύστημα. Ως τήν απομάκρυνση τού Ντούμπτσεκ, στίς 17 Απριλίου 1969, ή ξενόφερτη έξουσία είναι ικανή μόνο νά έξουδετερώνει και νά παγώνει τίς έσωτερικές αντιθέσεις στήν κορυφή τού πολιτικού έπιτελείου. Άλλά, μέ τόν τρόπο αυτό, καθώς μπλοκάρωνταν ή πορεία τής θεσμικής ανανέωσης, οί δραστηριότητες τού κοινωνικού κινήματος και οί άμεσες εκφράσεις του - ή πολιτική μέ τήν πλατιά έννοια τού όρου - απέκτησαν ιδιαίτερο βάρος και σημασία. Μ' αυτή τήν έννοια, τά Έργατικά Συμβούλια κέρδισαν ανάμεσα στό Δεκέμβρη 1968 και τόν Ιούνιο 1969 μαζικό χαρακτήρα και δύναμη, μέ τήν άθωα όνομασία «έπιχειρησιακά συμβούλια».

Έτσι, ενώ τό Σεπτέμβρη τού 1968 τά έργατικά συμβούλια δέν ήσαν περισσότερα από 19, από τήν 1η Οκτωβρίου ως τό τέλος τού έτους δημιουργήθηκαν πάνω από 260.

Η έννοια τής «συμμετοχής» δέν άποτελεί, φυσικά, νεωτερισμό γιά τίς λεγόμενες σοσιαλιστικές κοινωνίες. Παρέμενε όμως στά χαρτιά. Άλλωστε δέν ήταν παρά μορφή έλέγχου τής έξουσίας πάνω στήν έργατική τάξη. Τόν Απρίλιο τού 1968 δημοσιεύτηκε ένα πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων (πού είχε εκπονηθεί από τό 1966, αλλά έμεινε μυστικό), τό όποιο πρόβλεπε ένα σύστημα διαχείρισης των έπιχειρήσεων από συμβούλια στά όποια θά συμμετείχαν κατά ένα τρίτο εκπρόσωποι των έργατών, ένα τρίτο κάπριοι έξωτερικοί «είδικοί» και ένα τρίτο εκπρόσωποι τού Κράτους. Παρόλο πού τό σχέδιο αυτό δέν έθετε υπό άμφισβήτηση τήν έννοια τής κρατικής ιδιοκτησίας, ούτε έγγυούνταν άληθινά δικαιώματα αυτοδιαχείρισης στους έργάτες, οί τελευταίοι άρχισαν νά ιδρύουν τά πρώτα Έργατικά Συμβούλια τόν Ιούνιο τού '68. Αν όλους αυτούς τούς μήνες τής «Άνοιξης τής Πράγας» οί διεργασίες στά έργατικά στρώματα δέν ήσαν θεαματικές, αυτό όφείλεται στό γεγονός ότι δόθηκε μεγαλύτερη έμφαση στά καθάρα πολιτικά προβλήματα, όπως οί δημοκρατικές ελευθερίες, ή καταδίκη παλιότερων μεθόδων και προσώπων κλπ., ζητήματα στά όποια ήταν φυσικό νά δράσουν κυρίως οί διανοούμενοι. Αν ή έργατική Άνοιξη τής Πράγας άρχισε τό φθινόπωρο, ό λόγος δέν ήταν μόνο ότι ύπρχε έντονη ένασχόληση μέ θέματα πολιτικών δικαιωμάτων και ότι οί διανοούμενοι έλέγγαν τά μέσα μαζικής έννημέρωσης,

* Περίληψη από τόν πρόλογο τού βιβλίου τού Έρνεστ Φίσερα, Τσέχου συνδικαλιστή, «Τά Έργατικά Συμβούλια: ή δεύτερη άνοιξη τής Πράγας».

άλλα και διότι η πολιτική ηγεσία φοβούνταν ότι δέ θα μπορούσε να ικανοποιήσει τα εργατικά αιτήματα, όπως αυτά των διανοουμένων, που οικονομικά αντιπροσώπευαν άσημαντα ποσά. Άλλωστε, η Όλομέλεια της Κεντρικής Έπιτροπής του Κ.Κ.Τσ. που συνήλθε την 1η Ιουνίου 1968, για να συζητήσει την τρέχουσα κατάσταση και τα άμεσα καθήκοντα, μεταξύ άλλων εξέφρασε δημόσια την εγγνωσύνη της γιατί τις μεταρρυθμίσεις που προβλέπονταν για τις επιχειρήσεις και τόπους δουλειάς οι εργάτες τις εφάρμοζαν σιγά, τμηματικά και με περίσκεψη, κι ότι το έργο αυτό δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί.

Όπως είπαμε παραπάνω, μετά τη στρατιωτική εισβολή τα Έργατικά Συμβούλια πολλαπλασιάστηκαν σ' ελάχιστο χρονικό διάστημα. Στις 24 Οκτωβρίου η Κυβέρνηση αποφάσισε να μὴν επιτρέψει άλλη έκταση αυτού του «πειράματος». Όμως τα ίδια τα συμβούλια πήραν την τύχη τους στα χέρια τους. Ήδη τα «επιχειρησιακά συμβούλια» είχαν από κοινού υιοθετήσει ριζοσπαστικά μέτρα: αποφάσισαν τη συλλογική αυτοδιαχείριση με τό δικαίωμα του βέτο στην περίπτωση που η Διεύθυνση διαφωνούσε με τις αποφάσεις τους· η τελευταία πήρε χαρακτήρα εκτελεστικού όργανου. Έπιπλέον αποφασίστηκε η επανισχύς του δικαιώματος της απεργίας – ακριβώς δύο μήνες πριν αυτή να χρησιμοποιηθεί σε έθνικό επίπεδο, άμεσα μετά τη σοβιετική επέμβαση. Αυτές οι θέσεις υποστηρίζονταν και από την έθνική ηγεσία ως τόν Άπρίλιο 1969. Αντίθετα τό Κόμμα άνέστειλε σχεδόν άμεσα τις αποφάσεις του Αύγουστου 1968 που άφορούσαν τό μοντέλο αυτοδιαχείρισης τόσο στή βάση όσο και στή κορυφή. Όταν μάλιστα, τό Γενάρη του 1969, πραγματοποιήθηκε η έθνική συνέλευση των Έργατικών Συμβουλίων στό Πίλσεν, στό όποιο συμμετείχαν εκπρόσωποι 190 επιχειρήσεων και 890.000 εργατών, η κυβέρνηση έπευσμένα κατάρτισε σχέδιο νόμου που θά «ρύθμιζε» έπιτέλους αυτό τό τεράστιο και μαζικό φαινόμενο. Τό νομοσχέδιο έπέτρεπε πάντοτε στό ένα τρίτο των εργατών τή συμμετοχή στή διαχείριση, αλλά οι διευθυντές και οι κρατικοί εκπρόσωποι μπορούσαν να άσκησουν τό δικαίωμα του βέτο σε θέματα όπως οι επενδύσεις και τό καταστατικό της επιχείρησης ή του εργοστασίου. Παρόλα αυτά, τό κίνημα των Έργατικών Συμβουλίων συνέχισε να άπλώνεται και να δξύνει τις αντιθέσεις του με τήν έξουσία με τά παραπάνω από 500 συμβούλια που ένεργοποιήθηκαν ως τόν Ιούνιο.

Η άπομάκρυνση του Ντουμπτσεκ βρήκε τό παραπάνω νομοσχέδιο να συζητιέται. Στις 29 Άπριλίου τό Τσεχικό Έθνικό Συμβούλιο πήρε τήν άπόφαση να διακόψει κάθε συζήτηση για τό θέμα αυτό. Σ' άπάντηση γίνονται παντού συγκεντρώσεις και συνελεύσεις των εργατών. Έτσι, άκολούθησε η άναστολή του συστήματος αυτοδιαχείρισης και η άπαγόρευση της λειτουργίας των Έργατικών Συμβουλίων, με τό έπιχειρήμα ότι η αυτοδιαχείριση μπορούσε να ξαναθέσει τό ζήτημα της έξουσίας. Η βίαιη επίθεση του Χούζακ στό λόγο που εκφώνησε στις 14 Οκτωβρίου άποτέλεσε τήν άρχή της σταδιακής διάλυσης και αυτοδιάλυσης των εργατικών συμβουλίων. Από κει και πέρα, τά κυβερνητικά «επιχειρήματά» που διέταζαν τήν κατάργηση του πειράματος αυτού κάλυψαν όλη τή δυνατή γκάμα: προδλήθηκαν λόγοι οικονομικοί, έπιστημονικοί, τεχνοκρατικοί, πολιτικοί, ήθικοί, τέλος τά Έργατικά Συμβούλια χαρακτηρίστηκαν ως άναρχοσυνδικαλιστική μορφή μετάδοσης στήν πλήρη κατάργηση της κοινωνικής ιδιοκτησίας!

Μιά λεπτομερή περιγραφή αυτού του βραχύδιου εργατικού πειράματος στήν Τσεχοσλοβακία θά άπαιτούσε πολύ χώρο και πολλή μελέτη. Άς μὴν ξεχνάμε ποτέ τό μαζικό του χαρακτήρα: άγκάλιασε πάνω από ένα εκατομμύριο εργάτες, έκλεγμένους με μυστική ψηφοφορία σ' όλους άνεξάρτητα τούς κλάδους της παραγωγής. Η συμμετοχή των εργατών σ' αυτές τις διαδικασίες ξεπερνούσε τό 80% και

ὑπῆρχαν πάντοτε τουλάχιστον δύο ὑποψήφιοι γιὰ τὴν κάθε θέση. Σὲ μιὰ κοινωνία ἀνελεύθερη καὶ κατευθυνόμενη, σὰν τὴν τσέχικη, ὅπου φροντίζαν νὰ μὴν ὑπάρχει συλλογικὴ ὑπευθυνότητα, τὰ ἐνδεικτικὰ παραπάνω δεδομένα συνηγοροῦν γιὰ μιὰ σοβαρότατη κοινωνικὴ πρωτοβουλία. Κι ὅσοι θὰ τολμοῦσαν νὰ ξαναθυμηθοῦν σοβιετικοῦ τύπου ἐπιχειρήματα πού θέλουν νὰ προστατεύσουν τάχα τὸ σοσιαλισμό ἀπ' ὅλα αὐτὰ, ἄς τοὺς θυμίσουμε ὅτι τὸ 50% τῶν ἐργατικῶν ἐκπροσώπων ἦταν μέλη τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος. Τὰ ἐργατικὰ συμβούλια ἔθεσαν πολλὰ ἀπὸ τὰ πιὸ νευραλγικὰ προβλήματα πού προκύπτουν σὲ μιὰ σοσιαλιστικὴ οἰκονομία καὶ κοινωνία· κατάφεραν κυρίως νὰ βγάλουν τὸν κόσμο ἀπὸ τὴν ἀπάθεια πού τὸ σύστημα γιὰ τὴ βολὴ του καλλιεργοῦσε· θέλησαν νὰ ἐπωμιστοῦν τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν κοινωνικὴ ἀλλαγὴ αὐτοῦ τοῦ συστήματος. Ζητοῦσαν πράγματα πού τοὺς ἀνήκουν.

Γράμμα τῆς Ἐθνοσυνέλευσης στὴν Κ.Ε. τοῦ ΚΚΤσ., ἐκλεγμένη στό 14ο συνέδριό τοῦ κόμματος, στίς 22 Αὐγούστου 1968.

Ἀγαπητοὶ σύντροφοι.

Μέ εὐλικρινὴ χαρὰ δέχτηκαμε τὸ νέο τῆς σύγκλησης τοῦ 14ου συνεδρίου τοῦ ΚΚΤσ. Οἱ σύεδροι νόμιμα ἐκλεγμένοι, ἐκπροσωποῦσαν ὅλες τίς ὀργανώσεις τοῦ κόμματος, οἱ ἀποφάσεις λοιπὸν τοῦ συνεδρίου ἰσχύουν γιὰ ὅλο τὸ κόμμα.

Ἡ ἐθνοσυνέλευση, οἱ βουλευτές ὅλων τῶν κομμάτων τοῦ Ἐθνικοῦ Μετώπου εἶναι μέ ὅλη τους τὴν καρδιά ἀλληλέγγυοι πρὸς τὴν πολιτικὴ δήλωση τοῦ 14ου Συνεδρίου. Σ' αὐτὴν βλέπουμε νὰ συνεχίζεται ἡ πολιτικὴ γραμμὴ πού ψηφίσαμε τὸν Ἰανουάριο στὴν Ὀλομέλεια τῆς Κ.Ε. τοῦ Κόμματος, ἐμπλουτισμένη μέ ὅλες τίς ὀψεις τοῦ δημοκρατικοῦ σοσιαλισμοῦ, πού σύμφωνα μέ τὸ πρόγραμμα δράσης τοῦ ΚΚΤσ. πρέπει ν' ἀναπτύξει ὅλες τίς δημοκρατικές κι ἀνθρωπιστικές παραδόσεις τῶν δύο ἐθνῶν μας.

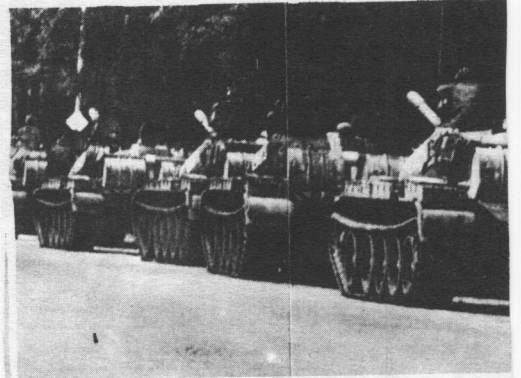
Εἴμαστε πλήρως ἀλληλέγγυοι μέ τὸ λαὸ στὴν ἐκτίμηση τῆς παρούσας κατάστασης. Ἀρνούμαστε τὴ χονδροειδῆ παραβίαση

τῆς κυριαρχίας τοῦ κράτους μας ἀπὸ τὰ στρατεύματα κατοχῆς. Ἀπαιτοῦμε τὴν ἄμεση ἀποχώρηση τους καὶ τὴ νόμιμη καὶ πλήρη ἐπαναλειτοργία ὅλων τῶν κρατικῶν ὀργάνων.

Χαιρετίζουμε τὴ νέα Κ.Ε. τοῦ ΚΚΤσ. Τὴ θεωροῦμε ὡς τὸ ἀνώτερο ὄργανο τοῦ κόμματος.

Πιστεύουμε ἀκράδαντα ὅτι ἡ δραστηριότητά της θὰ συνεχίσει ν' ἀναπτύσσει τὴ δημοκρατία στὴ σοσιαλιστικὴ μας κοινωνία κι ὅτι θὰ στηριχτεῖ στὴ στενὴ συνεργασία μέ ὅλα τὰ κόμματα καὶ τίς ὀργανώσεις τοῦ Ἐθνικοῦ Μετώπου. Πιστεύουμε ἐπίσης ὅτι θὰ ἐπιμένετε νὰ κερδίσετε στὴν ὑπόθεση αὐτὴν ὅλους τοὺς πολίτες τῆς χώρας μας, ἐφαρμόζοντας κι ἀναπτύσσοντας σοσιαλιστικὴ πολιτικὴ, πού θὰ ἐπαγρυπνᾷ, ἔτσι ὥστε ὁ σοσιαλισμός στὴ χώρα μας νὰ ἔχει ἀνθρώπινο πρόσωπο.

Αὐτός εἶναι ὁ μόνος δρόμος πού ἐπιτρέπει στό ΚΚΤσ νὰ διατηρήσει ἡγετικὸ ρόλο, ἀκόμα καὶ

σὲ μελλοντικές ἐξελίξεις τῆς κοινωνίας μας. Αὐτὸν τὸ ρόλο τοῦ εὐχόμεστε ὅλοι, χωρὶς ἐξαίρεση καὶ μέ πλήρη εὐλικρίνεια. Ἡ Ἐθνοσυνέλευση τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας τῆς Τσεχοσλοβακίας εἶναι ἐτοιμὴ νὰ κάνει καθεὶ πού τῆς εἶναι δυνατό γιὰ νὰ βοηθήσει τὴ νέα Κ.Ε. τοῦ κόμματος νὰ σταθεροποιήσει τὴ σοσιαλιστικὴ νομιμότητα καὶ νὰ κάνει πραγματικότητα ὅλα τὰ δικαιώματα καὶ τίς κοινωνικὲς ἐλευθερίες, ἔτσι ὥστε νὰ καταλήξουμε στὴ δημιουργία κατάλληλων συνθηκῶν γιὰ ζωὴ εὐτυχισμένη καὶ ἐργασία ἡσυχῆ, ὅλων τῶν πολιτῶν μας.

Ἐκφράζουμε τὴν εὐχὴ νὰ συγκεντρωθοῦν, κάτω ἀπ' τὴ διεύθυνση τῆς νέας ΚΕ τοῦ ΚΚΤσ., οἱ καλύτερες δυνάμεις τῆς χώρας, γιὰ νὰ συμβάλουν στὴ γενικὴ ἀνάπτυξη τῆς χώρας μας.

Ἀγαπητοὶ σύντροφοι, σὰς εὐχόμεστε πολλές ἐπιτυχίες στὴ γεμάτη βαριές εὐθύνες ἐργασία σας.

Ζήτω ἡ Τσεχοσλοβακία, ἐλεύθερη, ἀνεξάρτητη, κυριαρχή, δημοκρατικὴ καὶ σοσιαλιστικὴ.
Ἡ ἐθνοσυνέλευση τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας τῆς Τσεχοσλοβακίας.

Πράγα 23 Αὐγ. 1968

Ἡ ἔθνοσυνέλευση, ἡ κυβέρνηση τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας τῆς Τσεχοσλοβακίας καί τό Κεντρικό Συμβούλιο τῶν Συνδικάτων:

Ἀγαπητοί φίλοι, ἀγαπητοί σύντροφοι.

Ἡ ἀντίσταση τοῦ λαοῦ μας στήν αὐθαίρετη κατοχή τῆς ὠραίας σοσιαλιστικῆς μας πατρίδας δέν ἔπαψε νά μεγαλώνει. Δίκαια διεκδικοῦμε τήν ἀποχώρηση τῶν στρατευμάτων κατοχῆς, τήν ἀπελευθέρωση τῶν ἀντιπροσώπων τῶν πολιτικῶν καί κρατικῶν μας ὀργάνων καί τήν ἀξομάλυνση τῆς ἐργασίας τῶν νόμιμων ὀργάνων τῆς χώρας μας.

Μιά ἀπ' τίς ἐκδηλώσεις στό ἀγῶνα ἐνάντια στούς κατακτητές ἦταν πάντα ἡ ἀπεργία.

Ὅστόσο, ἡ προεδρία τῆς ἔθνοσυνέλευσης καί ἡ κυβέρνηση θεωροῦν ὅτι στίς συνθήκες τῆς παρούσας κατάληψης τῆς χώρας μας, ἡ ἀπεργία δέν ἐξυπηρετεῖ πάντα τό δίκαιο ἀγῶνα μας. Νομίζουμε ὅτι ἡ ὀργάνωση λιγότεπων στάσεων ἐργασίας συνιστᾷ ἕνα συμβολικό στοιχεῖο τῆς ἐνωμένης ἀντίστασης ἐνάντια στήν κατοχή τῆς Τσεχοσλοβακίας. Στήν παρούσα κατάσταση, οἱ ἀπεριέως μεγάλης διάρκειας δημιουργοῦν τεράστιες ἀπώλειες στή χώρα μας. Ἐπί πλέον, δέν χτυπᾶνε τούς κατακτητές. Ἀντίθετα, ἡ παρατεταμένη διακοπή τῆς ἐργασίας, ἡ ἀταξία καί τό χάος στήν παραγωγή μποροῦν

νά προσφέρουν ἐπιχειρήματα στούς κατακτητές, πού θά μπορούσαν νά ἰσχυριστοῦν ὅτι ἡ ἐπέμβαση τους ἦταν χρησιμη γιατί δέν εἴμαστε σέ θέση νά αὐτοκυβερνηθοῦμε. Κι αὐτό κάνοντας ἐντιμος πολίτης τῆς δημοκρατίας μας δέν τό θέλει.

Γι' αὐτό σᾶς ἀπευθύνουμε μιά ἄμεση ἐκκλήση:

– Ἐργάζεστε ἐντιμα, μέ κουράγιο, μέ ζήλο καί μέ πειθαρχία, διπλασιάστε τίς προσπάθειες γιά νά δημιουργήσετε ἐπί πλέον ἀξίες, πού ἡ χώρα μας στίς ἔχει ἀνάγκη ὅσο ποτέ ἄλλοτε!

Ἀκολουθεῖστε τίς ὑποδείξεις τῶν διευθυντῶν τῶν ἐπιχειρήσεων καί τῶν ἐργοστασίων, μήν ἐντυπωσιάζεσθε ἀπό τά ἐξτρεμιστικά στοιχεῖα πού δέν καταλαβαίνουν καλά τί συμβαίνει καί πού σᾶς ὠθοῦν σέ σύντομες ἢ παρατεταμένες στάσεις ἐργασίας.

Τήν ἐποχή αὐτή τό ἐθνικό καθήκον κάθε Τσεχοσλοβάκου πολίτη εἶναι ἡ πειθαρχημένη καί σκληρή ἐργασία. Ἐκπληρῶστε αὐτό τό πατριωτικό καθήκον ἀκόμα καί κατά τή διάρκεια αὐτῆς τῆς τόσο θλιβερῆς περιόδου.

Τζ. Βάλο, Λ. Στρούγκαλ,
Κ. Πόλατσεκ.

Πράγα 26 Αὐγούστου 1968

Τό πρόγραμμα δράσης

Τό «Πρόγραμμα Δράσης» τοῦ ΚΚ Τσεχοσλοβακίας πού ψηφίστηκε ἀπό τήν ΚΕ τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1968 μπορεῖ νά τό βρεῖ ὁ ἀναγνώστης στό βιβλίο «Ἄνοιξη τῆς Πράγας (Ἐπιμέλεια Σοφίας Κανᾶ) ἐκδόσεις Παπαζήση, 1971. Ἐπίσης στό τεῦχος 23-24, Αὐγούστου 1978 τοῦ περιοδικοῦ «Κομμουνιστική Θεωρία καί Πολιτική», περιοδικό τῆς ΚΕ τοῦ ΚΕ Ἐσωτερικοῦ.

Τά ΚΚ πού ὑποστήριξαν τήν εἰσβολή

Χῶρες τῶν ὁποίων τά Κομμουνιστικά Κόμματα πού ἐξέφρασαν τήν ἱκανοποίησή τους γιά τήν «ἀδελφική διεθνή βοήθεια» πού πρόσφεραν οἱ 5 χῶρες τοῦ Συμφώνου τῆς Βαρσοβίας εἰσβάλλοντας στήν Τσεχοσλοβακία στίς 21 Αὐγούστου 1968:

Ἄιτή, Ἀργεντινή, Αὐστρία, Βιεννάμ, Βολιβία, Βραζιλία, Γουιάνα, Δανία, Δυτ. Γερμανία, Ἑλλάδα (ΚΚΕ), ΗΠΑ, Ἰνδίες, Ἰορδανία, Ἰράκ, Ἰράν, Ἰσημερινός, Ἰσραήλ, Καναδάς, Κολομβία, Κορέα, Κούβα, Κостаρίκα, Κύπρος (ΑΚΕΛ), Λίβανος, Λουξεμβούργο, Μαρτινίκα, Μογγολία, Νικαράγουα, Ν. Ἀφρική, Ὀνδούρα, Οὐρουγουάη, Παραγουάη, Παναμάς, Περού, Πορτογαλία, Σενεγάλη, Συρία, Τουρκία, Τυνησία, Χιλή

Διακήρυξη – Διαμαρτυρία τής Έθνοσυνέλευσης

Ἡ ἔθνοσυνέλευση τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας τῆς Τσεχοσλοβακίας, κανονικά ἐκλεγμένη ἀπ' τὸν τσεχοσλοβακικό λαό σάν ἀνώτατο ὄργανο ἐξουσίας κυρίαρχου κράτους, συγκαλεῖται σύμφωνα μέ τό Σύνταγμα ἀπό τόν πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας καί ὑψώνει κατηγορηματική διαμαρτυρία πρὸς τὰς κυβερνήσεις καί τὰ κοινοβούλια τῶν πέντε κρατῶν-μελῶν τοῦ Συμφώνου τῆς Βαρσοβίας (ΕΣΣΔ, ΛΔΓ, Πολωνία, Οὐγγαρία, Βουλγαρία) καί δηλώνει, ἀπέναντι καί στή διεθνή κοινή γνώμη, ὅτι:

1) Κανένα συνταγματικό ὄργανο τῆς Τσεχοσλοβακίας δέν ἐξουσιοδοτήθηκε ν' ἀρχίσει διαπραγματεύσεις ἢ νά τίς ἐπικυρώσει καί κανένα παρόμοιο ὄργανο δέν κάλεσε τὰ στατεῦματα κατοχῆς τῶν πέντε κρατῶν-μελῶν τοῦ Συμφώνου τῆς Βαρσοβίας.

2) Θεωρεῖ τήν κατοχή τῆς Τσεχοσλοβακίας σάν αὐθαίρετη πράξη βίας, πράξη πού ἔρχεται σ' ἀντίθεση μέ τίς ἀρχές τῶν συμφώνων φιλίας πού ἔσει συνάψει ἡ Τσεχοσλοβακία μέ τό παραπάνω κράτη.

3) Ὑψώνει ἔντονη διαμαρτυρία ἐναντία στίς κυβερνήσεις καί τὰ κοινοβούλια τῶν πέντε χωρῶν πού κατέχουν τήν χώρα μας. Ἀπαιτεῖ νά δοθεῖ ἄμεσο τέλος στίς πράξεις βίας ἐναντία στή χώρα καί τόν πληθυσμό της. Ἐπιμένει στή χωρίς καθυστέρηση ἀναχώρηση τῶν στρατευμάτων κατοχῆς καί στήν ἀποκατάσταση κανονικῶν διεθνῶν σχέσεων.

4) Θεωρεῖ κρίσιμη τήν παρούσα κατάσταση τῶν πραγμάτων, πού μπορεῖ νά θέσει σέ ἀμφισβήτηση ὅλα τὰ σύμφωνα κι ἐπί μέρους συμφωνίες πού ἔχει συνάψει ἡ Τσεχοσλοβακία μέ τὰ παραπάνω κράτη.

5) Εἶναι ἀποφασισμένη νά πάρει κάθε ἀπαιτούμενο μέτρο γιά νά ἐξασφαλίσει τήν κυριαρχία τοῦ λαοῦ τῆς Τσεχοσλοβακίας. Ἐπισημαίνει ὅτι γιά ὅλες τίς ἠθικές ἐπιπτώσεις πού θά ἔχει ἡ κατοχή

στό διεθνές κομμουνιστικό κίνημα, ὑπεύθυνες εἶναι οἱ κυβερνήσεις τῶν χωρῶν πού ἔχουν καταλάβει τήν Τσεχοσλοβακία.

6) Ἀναγνωρίζει ὡς μόνη νόμιμη κυβέρνηση τῆς χώρας αὐτῆν τοῦ πρωθυπουργοῦ Ο. Τσέρνικ, στήν ὁποία ἔδωσε τόν Μάιο ψήφο ἐμπιστοσύνης. Ἀπαιτεῖ νά μπορέσει ὁ Ο. Τσέρνικ νά ἀναλάβει ἄμεσα τὰ καθήκοντά του.

Ἡ ἔθνοσυνέλευση ἀπευθύνει στίς στρατιωτικές μονάδες κατο-

χῆς πού σταθμεύουν στήν Τσεχοσλοβακία τὰ ἀκόλουθα ἄμεσα αἰτήματα:

1) Νά παύσουν ἄμεσα ὅλες οἱ πολεμικές πράξεις καί ἡ προσφυγή στά πολεμικά μέσα, πού ἀπειλοῦν τήν ἀσφάλεια καί τή ζωή τῶν πολιτῶν μας.

2) Νά ἀποχωρήσουν ἄμεσα τὰ στρατεύματα κατοχῆς τῆς Τσεχοσλ. Πρὶν τήν ἀναχώρησή τους, οἱ μονάδες κατοχῆς πρέπει ν' ἀπομακρυνθοῦν ἀπό τίς πόλεις καί τούς οἰκισμούς.

3) Νά μὴ ἀναμειγνύονται στίς δραστηριότητες τῶν τσεχοσλοβακικῶν ὀργάνων, ὑπηρεσιῶν, θεσμῶν καί ἐργοστασιῶν.

4) Νά ἐπικρατήσουν οἱ ἀναγκαῖες συνθήκες γιά τή λειτουργία τῶν πολιτικῶν ὀργάνων τοῦ κράτους καί τῶν ἀντίστοιχων ὑπευθύνων τους.

5) Νά ἀπελευθερωθοῦν ἄμεσα οἱ σύντροφοι Ντοῦμπτσεκ, Σμρκόβσκι, Κρίγκελ, Τσέρνικ, Σπάσεκ, Σίζαρ καί ἄλλων. Θέλουμε νά μάθουμε ποιός διάταξε τήν κράτησή τους, ποιός τήν ἐκτέλεσε καί ποιός διεύθυνε τήν ἀνάκρισή τους κλπ.

6) Νά ἐπιστρέψουν ἄμεσα στά καθήκοντά τους οἱ σύντροφοι Σμρκόβσκι, πρόεδρος τῆς ἔθνοσυνέλευσης, Κρίγκελ, πρόεδρος τῆς Κ.Ε. τοῦ Ἐθνικοῦ Μετώπου καί Σίζαρ, πρόεδρος τοῦ ἔθν. τσέχικου συμβουλίου.

7) Νά ἀποδοθοῦν ὅλα τὰ μεταφορικά καί ἄλλα μέσα, πού κατασχέθηκαν ἀπ' τίς μονάδες κατοχῆς, ἐναντία στή θέληση τῶν

ὀργάνων μας, καί ἐν ἐγνοία τους. Ν' ἀπελευθερωθοῦν ὅλοι οἱ ὑπάλληλοι πού ἔχουν συλληφθεῖ.

8) Νά λειτουργήσουν οἱ τηλεπικοινωνίες, τό ραδιόφωνο, ἡ τηλεόραση, τὰ τέλεξ, τό τηλέφωνο, τό ταχυδρομεῖο, ὅλα τὰ ἔντυπα καί τὰ τυπογραφεία.

Ἡ ἔθνοσυνέλευση ἀπαιτεῖ κατηγορηματικά νά τῆς δώσουν ἐξηγήσεις ὑπεύθυνοι πολιτικοί τῶν πέντε κρατῶν-μελῶν τοῦ Συμφώνου τῆς Βαρσοβίας, σχετικά μέ τίς ἐπαναλαμβανόμενες παράνομες πράξεις. Ἀπαιτεῖ νά ἐξασφαλίσουν τήν πραγματοποίηση τῶν διεκδικήσεων πού ἀπεύθυνε ἡ ἔθνοσυνέλευση στίς κυβερνήσεις τῶν πέντε κρατῶν-μελῶν τοῦ Συμφώνου τῆς Βαρσοβίας καί στούς ἀντιπροσώπους τοῦ καθεστώτος κατοχῆς.

Πράγα, 22 Αὐγούστου 1968.

Μιά προκήρυξη πού κυκλοφόρησε στά εργοστάσια τής Πράγας τόν 'Ια- νουάριο του 1972

1) Στη διάρκεια τών όλομε-
λειών του ΚΚΤσ. πού γίνονται
κάθε χρόνο, μὴν ἐκλέγετε τούς
ἀκραίους σέ ὑπεύθυνες θέσεις
μέσα στίς ὀργανώσεις βάσης,
οὔτε στίς ἐργοστασιακές ἐπιτρο-
πές. Μὴν τούς προτείνετε ἐπίσης
γιά δημόσιες θέσεις. Ἀπαιτεῖστε
τό σεβασμό τών καταστατικῶν.

2) Στη διάρκεια τών συνδικαλι-
στικῶν συγκεντρώσεων καί ὄλο-
μελειῶν νά ἐπιμένετε στήν ἀρχή
τῆς μυστικῆς ψι ροφορίας. Προ-

5) Χρησιμοποιεῖστε τίς συλλο-
γικές συμβάσεις γιά ν' ἀντεπεξέλ-
θετε στίς καινούργιες ἐπιθέσεις
ἐνάντια στούς μισθοῦς, γιά ν'
ἀποκτήσετε καλύτερη ἰατρική
περίθαλψη, τών συλλογικῶν
γευμάτων καί τών συνθηκῶν ἐρ-
γασίας.

6) Κρίνετε συγκεκριμένα καί
ἀνοιχτά τήν ἀνικανότητα τών
διευθυνόντων πού διορίστηκαν
πρόσφατα, ἀπαιτεῖτε ν' ἀναλαμ-
βάνουν πλήρως τίς εὐθύνες τους,

Σύντροφοι, κάθε ἐργοστάσιο,
κάθε τόπος ἐργασίας πρέπει νά
γίνει τό ὄχυρό μέσα στό ὁποῖο ἡ
τελευταία λέξη θ' ἀνήκει στούς
ἐργάτες. Δέν εἴμαστε πιά μόνοι
στόν ἀγώνα μας. Παρόμοια προ-
βλήματα μ'αὐτά πού θελήσαμε
νά λύσουμε μετά τόν 'Ιανουάριο
του '68 ἀρχίζουν νά γίνονται
κατανοητά ἀπό ὄλο καί περισσό-
τερους ἐργάτες στίς ἄλλες σοσια-
λιστικές χώρες καί στή Σοβιετική
Ἑνωση. Ἐπί πλέον, στίς καπιτα-
λιστικές χώρες, προοδευτικοί ἄν-
θρωποι δέν μένουν ἀδιάφοροι
γιά τίς τύχες του σοσιαλισμοῦ καί
ἀγωνίζονται στό πλευρό μας.

Οἱ ἐργάτες - ὑπεύθυνοι του
ΚΚΤσ., νόμιμα ἐκλεγμένοι.

τείνετε γι'αυτές τίς λειτουργίες
συντρόφους ἰκανοῦς νά ὑποστη-
ρίξουν μέ κούράγιο τά συμφέ-
ροντα τών ἐργατῶν.

3) Ἀπαιτεῖστε ὥστε ὁ ἐξοπλι-
σμός τών τόπων τῆς δουλειᾶς νά
ἀντιστοιχεῖ μέ τίς ἰσχύουσες ρυ-
θμίσεις ἀσφάλειας. Ἀπαιτεῖστε
τή λήψη ἀμεσῶν μέτρων γιά τή
μείωση τών ποσοστῶν σκ'νης
καί θορύβου, καθῶς καί τόν ἐξ-
οπλισμό τών μηχανῶν μέ μέσα
προστασίας.

Ἐπίσης, ἐγκαταστάσεις προληπτικές γιά
τά ἀτυχήματα ἐργασίας. Ἡ ὑγεία
εἶναι τό ἀκριβότερό σου ἀγαθό.

4) Ἀντιτεθεῖτε ἀποφασιστικά,
μέσω τών ὀργάνων τών ἐργα-
στηρίων καί ἐργοστασίων, σέ
κάθε μελλοντική μείωση τών ἐρ-
γατικῶν δικαιωμάτων. Ἀπαιτεῖ-
στε, τουλάχιστον, τήν ἀκριβή
ἐφαρμογή του κώδικα ἐργασίας.

ὅπως κι ὁ ἐργάτης γιά τά ἐλατ-
τωματικά κομμάτια. Ἀλλά μὴν
συμφωνεῖτε μέ μιᾶ γενικευμένη,
ἀφηρημένη κριτική ἀπέναντι στό
σύνολο τών τεχνικῶν στελεχῶν.
Ἡ συντριπτική πλειοψηφία τών
τεχνικῶν ἀσπάζεται τίς ἀπόψεις
τῶν ἐργατῶν. Μὴν ξεχνάτε ὅτι
αὐτή ἡ μέθοδος διαίρεσης χρησι-
μοποιήθηκε συχνά ἀπό τόν Νο-
βότνι γιά νά μεταστρέψει τήν
προσοχή ἀπό τά λάθη τῆς διοί-
κησης. Δεδομένων τῶν δυσκο-
λιῶν, ἡ σημερινή ἡγετική ὁμάδα
θά προσπαθήσει νά ἐφαρμόσει
τήν ἴδια τακτική.

7) Μὴν παίρνετε μέρος στίς
παρελάσεις καί τίς μαζικές ἐκδη-
λώσεις, αὐτές προορίζονται νά
ἀποδείξουν στό διεθνές κοινό ὅτι
ἡ τσεχοσλοβάκινη ἐργατική τάξη
ἐπιδοκιμάζει τήν παρούσα πολι-
τική κατάσταση τῆς χώρας μας.

Δήλωση Τσεχοσλοβάκων Συγγραφέων

Ἐμεῖς, συγγραφεῖς πού ζοῦμε
στήν Πράγα, μετά τόν 'Ιανουάριο
(1968) καί ὅπως πάντα ὅταν τό
ἀπαιτοῦσε τό συμφέρον τῆς πα-
τρίδας μας, θέσαμε ὄλες μας τίς
δυνάμεις στήν ὑπηρεσία τῶν
ιδεῶν τῆς προόδου πού γεννήθη-
καν στά πλαίσια τῆς ἡγεσίας του
ΚΚΤσ.

Ἀκόμα μιᾶ φορά δηλώνουμε
ὅτι μετά τόν 'Ιανουάριο ἡ ἐξέλιξη
δέν ἦταν τό προϊόν μιᾶς χούφτας
διανοομένων καί πολιτικῶν τυ-
χοδικτῶν. Οἱ σφυγμομετρήσεις
τῆς κοινῆς γνώμης, οἱ οικονομι-

κές αναλύσεις, ή φοβερή πραγματικότητα των χρόνων μετά το 1950, καταδείχνουν με επάρκεια ότι εάν ο σοσσοσιαλισμός απειλούνταν στην χώρα μας, αυτό συνέβαινε πριν τον Ιανουάριο, και όφειλουνταν στην πολιτική που επί χρόνια εφαρμόστηκε από τον Άντονίν Νοβότνι και τους συνεργάτες του. Η ανάκλησή του από την Κ.Ε. του κόμματος, τον Ιανουάριο, έσωσε τό κόμμα και τό κράτος απ' την καταστροφή. Η Κ.Ε., έτσι διάλεξε την προοπτική της δημοκρατίας σέ σοσιαλιστική βάση (...).

Οί όχτώ μήνες που μεσολάβησαν από τον Ιανουάριο μέχρι τον Αύγουστο επιβεβαίωσαν την όρθότητα αυτών των απόψεων. Τό νά όρίζεται αυτή ή περίοδος σάν περίοδος ανόδου της αντεπανάστασης είναι παραχάραξη της Ιστορίας (...). Δέ δεχτήκαμε, ούτε ποτέ θά δεχτούμε, ν' αναγνωρίσουμε εγκλήματα που δέ διαπράξαμε, ούτε νά δεχτούμε μιά βοήθεια που είναι επιζήμια. Δέ δεχόμαστε και δέν θά δεχτούμε ποτέ νά όνομάσουμε τό ψέμα αλήθεια, την άδικία αναγκαιότητα.

... Τά χρόνια που ακολουθήσαν τό 1950 παραμένουν για μās μιά προειδοποίηση που μās θυμίζει ότι ή συνείδηση δέν είναι όρος χωρίς περιεχόμενο...

Πράγα 31 Οκτ. 1968

Τά δέκα σημεία των φοιτητών.

1) Βάση της πολιτικής μας είναι και θά παραμείνει τό πρόγραμμα δράσης του ΚΚΤσ., ψηφισμένο από την Κ.Ε. τον Απρίλιο του 1968.

2) Πρέπει ν' ανανεωθούν και νά πολλαπλασιαστούν οι ανταλλαγές πληροφοριών μεταξύ πολιτών και διεύθυνσης της χώρας.

3) Η παρέμβαση της λογοκρισίας στά μέσα ενημέρωσης θά παραμείνει προσωρινό μέτρο και δέ θά προεκταθεί πέρα των 6 μηνών.

4) Δέ θά είναι επιτρεπτό νά προσβληθεί ή ελευθερία συγκεντρώσεων και συναθροίσεων.

5) Θά γίνει σεβαστή ή ελευθερία στην επιστημονική έρευνα, στη λογοτεχνική και καλλιτεχνική δημιουργία.

6) Η προσωπική και νομική ασφάλεια των πολιτών θά είναι έγγυημένη.

7) Αυτοί που έχασαν την εμπιστοσύνη του λαού και δέν υπεράσπισαν αρκετά τά συμφέροντα της χώρας όφειλουν νά εγκαταλείψουν τά λειτουργήματά τους.

8) Η εγκαθίδρυση των Έργατικών Συμβουλίων σάν όργάνων αυτοδιαχείρισης θά συνεχιστεί μέσα στις επιχειρήσεις.

9) Η ελευθερία μετάβασης στο έξωτερικό θά είναι έξασφαλισμένη.

10) Στην έξωτερική πολιτική θ' αποφευχθεί κάθε πράξη που θά 'ρχεται σέ αντίθεση με τό αίσημα του Τσεχοσλοβάκικου λαού, τό χάρτη του ΟΗΕ και τή διακήρυξη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Τά 10 σημεία των φοιτητών ανακοινώθηκαν μέσα στην εβδομάδα που ακολούθησε τή 17 Νοεμβρίου 1968, όποτε άρχισε ή φοιτητική άπεργία και κατάληψη των πανεπιστημιακών κτιρίων.

Τά βιβλία στο μαυροπίνακα

Τήν τελευταία χρονιά διακόσιοι περίπου τίτλοι άποσύρθηκαν από τίς βιβλιοθήκες. Αυτές τίς μέρες έφτασε μιά λίστα με έννιάκόσιους ακόμη τίτλους. Μέσα στις βιβλιοθήκες φτιάχτηκαν επιτροπές που θά έξετάσουν όλο τό ρεπερτόριο, όλη τή φιλολογία πριν τό '71. Άκόμα δέν είναι γνωστό τί θά κάνουν στή συνέχεια. Άραγε οι λογοκριτές θά φερθούν όπως οι Ίησούτες που κρατούσαν δυό-τρία αντίγραφα από κάθε καταδικασμένο βιβλίο ή θά τά κάψουν όλα; Τά προγράμματα των έκδοτικών οίκων ξεδιαλέχτηκαν προσεχτικά, ώστε νά μήν υπάρχει, όσο είναι δυνατόν, τίποτε πιο ενδιαφέρον από την τρέχουσα παραγωγή συγγραφέων και επιστημόνων χαμηλότερης ύποστάθμης...

Τό θέατρο Κρέζκα κλείνει

... Στίς 10 Ιουνίου (1972) η Πράγα άποχαιρέτησε τό θέατρο του Κρέζκα, Ζά Μπράνου (Γίσιου απ' την πόρτα). "Όσοι κατάφεραν νά βρουν είσιτήρια, χάρη σέ κάποιον ένδιάμεσο, ήρθαν στην τελευταία παράσταση του Τσέχοφ. Η άπόφαση νά κλειστεί τό θέατρο συζητήθηκε επί δυό χρόνια, δέν ήταν εύκολη άπόφαση, γιατί στά πέντε χρόνια ύπαρξής του, ό θίασος του Κρέζκα κατάφερε νά κάνει διάσημη την Τσεχοσλοβάκικη δραματική τέχνη, τόσο στή Δύση όσο και στην Άνατολή...

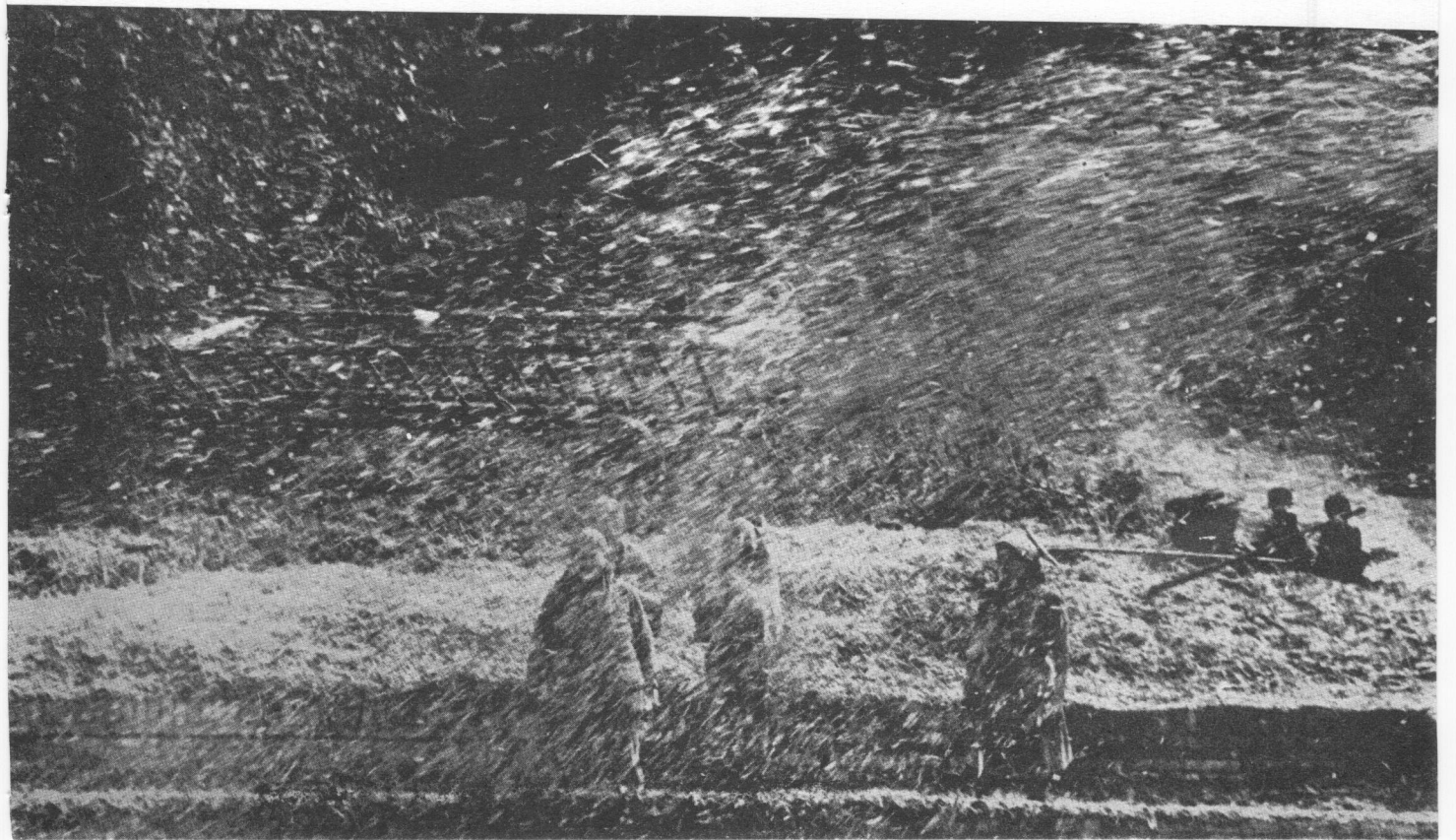
... Τήν άνοιξη έψαξαν διάφορα προσόχηματα. Η αίθουσα θεωρήθηκε μή ίκανοποιητική, τό θέατρο όχι σύμφωνο με τους κανόνες ασφάλειας... Η διοίκηση ανακάλυψε ότι σέ περίπτωση πυρκαγιάς ή φωτιά μπορούσε νά μεταδοθεί απ'τή σκηνή στην αίθουσα, κι έτσι δικαιολογήθηκε τό κλείσιμο του θεάτρου... Ο θίασος διαλύθηκε, άφου είχε προγραμματίσει ένα νέο θεατρικό έργο του Γιοζέφ Τοπόλ, που κατάφερε νά παρουσιαστεί στο Τάμπουρ και μετά, άκρωτηριασμένο, στην Όστράβα. Η προεμίρα στην Πράγα δέν πρόφτασε νά γίνει. Έκτός απ'τους Κρέζκα, Τοπόλ, Κράπιλ, Μπάβλιν (ίσως και άλλους), που θά κριθούν απ'τόν ιδεολογικό τομέα της Κ.Ε. του ΚΚΤσ., οι ήθοποιοί θά πληρωθούν μέχρι τό τέλος του χρόνου και μετά θ'άπορροφηθούν σέ διάφορα θέατρα. Ποιός ξέρει;...

Άποσπάσματα από γράμμα που γράφτηκε τον Αύγουστο του '72 και στάλθηκε άνώδυμα στή Δύση.

Fig. 1. Street in the rain.

Ταξιδιωτικό

Ύ Αναζητώντας τό πρόσωπο τῆς νέας Κούβας

τῆς Ἄννας Δαμιανίδη

Μιά ἀφίσα προπαγάνδιζε τό Φεστιβάλ μ' ἓνα τεράστιο φοίνικα κι ἓνα ψάθινο καπέλο, κι ὅσοι ἐτοιμαζόμασταν νά πάμε συνειδητοποιήσαμε ὅτι θά ἐπισκεφτοῦμε μιά χώρα πού, ἐκτός ἀπό ἐπαναστατικός θρύλος, εἶναι ὑγρή καί ζεστή, νησιώτικη καί καταπράσινη, θρῖσκεται στόν τροπικό τοῦ καρκίνου, βγάζει τεράστια φρούτα, πράγματα μέ τόσο μακρινή καταγωγή ὅπως ζαχαροκάλαμο καί καφέ καί τά «καλύτερα ποῦρα» τοῦ κόσμου. Ἔτσι τή θέλαμε, ἔτσι μᾶς τή δείξαν. Σ' ἓνα πανηγύρι μέ διάφανους τούς μόχθους καί τούς στόχους τῆς οργάνωσής του, πού κράτησε 15 μέρες, λιγώσαμε στά μάνγκος καί στίς καρύδες, χορτάσαμε φολκλόρ καί ἀσάλευτη φύση, κυκλοφορήσαμε ὅλοι μαζί (18.000 νέοι ἀπ' ὅλο τόν κόσμο) σάν πρόεδροι φιλικῆς χώρας πού ἐπισκέπτονται ἐπίσημα τό κράτος, ἀνάμεσα σέ χαμόγελα, ζητωκραυγές, χέρια ἀπλωμένα.

Θέλαμε νά γνωρίσουμε τή Κούβα, ἀλλά ζήσαμε μόνο μιά τεράστια γιορτή, πού ἤθελε νά δείξει πόσο χαρούμενοι καί ἀλέγροι εἶναι αὐτοί πού τά δάζουν μέ τόν ἰμπεριαλισμό. Ἡ χώρα, ἔτσι ὑγρή καί πράσινη, ὅπως τήν περιμέναμε, μέ ἑννιά ἑκατομμύρια ἄσπρους, μαύρους καί μιγάδες ἐργαζόμενους, ἔμεινε γιά ρᾶς κλειστή καί ἀδιαπέραστη. Μᾶς ἄφησε στό σαλόνι τῆς,

κι ἐνῶ θέλαμε νά τήν ἀγαπήσουμε μείναμε μέ τήν καλή ἀνάμνηση μιᾶς ἐγκάρδιας ἐπίσκεψης.

Ἐνα μήνα μετά τό ταξίδι στέκεται ἡ περηφάνια γιά τό «ἄγιασμα» καί συνεχίζονται οἱ ἐνθουσιώδεις περιγραφές. Πήγαμε στήν πρώτη καί μόνη σοσιαλιστική χώρα τῆς Ἀμερικῆς πού, ἀφοῦ ἔζησε μιά ἀπό τίς συναρπαστικότερες ἐπαναστάσεις, ἔγινε τό μῆλο τῆς ἔριδος τοῦ ψυχροῦ πολέμου καί ὄνειρο τῶν ἀπανταχοῦ ἀγωνιζομένων, προχώρησε τό δρόμο τῆς μέ νίκες.

Πρόσωπα μελαψά, ἰδρωμένα καί γελαστά μᾶς τριγύριζαν ἀπό παντοῦ, χορεύοντας καί φωνάζοντας γιά τό χατίρι μας. Ἐπρεπε καί μεις νά ἔχουμε τόν ἐνθουσιασμό τῆς περασμένης δεκαετίας, νά ξεχάσουμε τίς ἀμφισβητήσεις, τίς πίκρες καί τίς ἀπογοητεύσεις μας, νά ξεχάσουμε τήν Τσεχοσλοβακία καί τίς ἄλλες διαψεύσεις, ἀκόμα καί τόν ἴδιο μας τόν ἑαυτό, πού μέ κόπο τεράστιο ἀναγνωρίζεται καί γιά νά σηκώσει κεφάλι. Ἦταν μιά ἐκπλήξη ἡ σάμπα, μέ τό ἔξαλλο τοῦμπανο νά ὑμνεῖ τήν ἐπανάσταση, οἱ γοφοί νά σεῖονται ἐρωτικότερα σέ στίχους πολιτικούς, ἀλλά μέσα σέ 15 μέρες εἶχε γίνει ρουτίνα. Ἄπ' τό πρῶτο ὡς τό θρόνυ ὁ κόσμος δουλεύει καί χορεύει γιά τήν ἐπανάσταση. Ἡ πολιτική θέλει ἔρεισμα τόν ἐνθουσιασμό καί τήν ταῦτιση. Ὁ λαός πρέπει νά συναινέσει σέ ὅλα.

Συνεχίζεται ή επανάσταση;

Η επανάσταση όμως γίνηκε πρίν 20 χιόνια και τώρα, αν λένε πώς συνεχίζεται, είναι γιατί χρειάζεται ο ένθουσιασμός για κάτι πιά πεζό: τήν οικοδόμηση. Στήν αντίφαση, απ' τή χρησιμοποίηση τής πρώτης λέξης στή θέση τής δεύτερης, βρίσκεις ένα καθοριστικό στοιχείο τής ζωής στήν Κούβα. Αυτή ή πρώτη σύγχρονη επανάσταση στή Λατινική 'Αμερική, όσο κι αν συγκαταλέγεται στίς μεγάλες επαναστάσεις τής εποχής μας μετά τήν 'Οκτωβριανή, τήν Κινέζικη ή τή Βιετναμέζικη, είναι ένα άρκετά διαφορετικό πολιτικό και ιστορικό φαινόμενο και δέν μπορεί νά εξετάζεται μέ βάση τά παραδοσιακά πρότυπα. Είναι διαφορετικά όχι μόνο οί ήγέτες αλλά και οί συνθήκες όπου επιχειρήθηκε και ολοκληρώθηκε νικηφόρα, και οί πολλές ιδιομορφίες τής διαμόρφωσαν λίγο ως πολύ τά ιδιότυπα ρεύματα του «καστριισμού» ή του «γκεβαρισμού» μέσα στο παγκόσμιο επαναστατικό κίνημα.

Τή σημερινή Κούβα, έτσι όπως ετοιμάζεται νά γιορτάσει σέ λίγο τά είκοσάχρονα τής ελευθέρως ζωής, δέν μπορέσαμε νά τήν πλησιάσουμε παρά μέ τή γνώση τής ιστορίας τής, μέ τά γεγονότα πού τήν έδωσαν και τήν κρατούν στο διεθνές προσκήνιο. Γιατί ή Κούβα δέν είναι μόνο ένας μύθος, και ένα νησί θυλόγος για τούς επαναστατημένους - νέους ή λαούς - όλου του κόσμου. Ούτε ή πορεία τής επανάστασης τής είναι κάποια ευθύγραμμη, «ορθόδοξη» και «νομοτελειακή» ανέλιξη του «επαναστατικού προτσές» πού οδηγεί από τόν Μπατίστα ή και πιά πρίν στόν σημερινό Φιντέλ και τούς μεγάλους «προστάτες» του, όπως -σίγουρα- έμαθαν νά πιστεύουν μερικοί. Είναι μιά υπανάπτυκτη χώρα, πού κατάφερε νά απαλλαγεί από τόν ιμπεριαλιστικό ζυγό, πραγματοποιώντας τή δική τής επανάσταση -σέ μεγάλο βαθμό ξρήμην των «επαγγελματιών» τής επανάστασης- πού αναπτύσσεται και διαγράφει τήν πορεία τής μέ άλματα, καθυστερήσεις, προόδους, λάθη και αδυναμίες, αλλά και άρκετή ζωντάνια.

Η Κούβα δέν προσφέρει μόνο εμπειρίες ή διδάγματα πού αναφέρονται στίς ιδιομορφίες τής επανάστασης τής, αλλά και στοιχεία και παράγοντες κοινούς σ' όλους τούς λαούς τής Λατινικής 'Αμερικής πού εκφράζουν αντικειμενικά τήν ανάγκη για ριζικές, επαναστατικές αλλαγές σ' όλη τήν αμερικάνικη υπόγειο: τά λατιφούντια πού ύπηρχαν και στήν

Κούβα, τά ξένα μονοπώλια και ή ληστρική εκμετάλλευση των τεράστιων πλουτοπαραγωγικών πόρων, από τόν αμερικάνικο κυρίως ιμπεριαλισμό, ή πείνα, ή ανεργία, ο αναλφαριθμισμός, πού μασιάζουν τίς μάξες τής Νότιας 'Αμερικής. Όλοι μιλούν στήν Κούβα για τή μεγάλη σπαραγμένη πατρίδα, τή Λατινική 'Αμερική, και περιμένουν μέ πίστη ν' ακολουθήσουν οί άλλες χώρες τή δική τους πορεία, πού αυτοί πήραν πρώτοι. Μιά πορεία μέ έντονα τά χαρακτηριστικά τής παράδοσης και τής ζεστής και άρκετά ρομαντικής λατινοαμερικάνικης ψυχής.

Η Κούβα από παλιά

«Ποτέ μου δέν είδα πιά όμορφη χώρα. Τά φύλλα στίς φοινικίες είναι τόσο μεγάλα πού χρησιμοποιούν για σκεπή στά σπίτια. Στήν άκτή χιλιάδες κοχύλια πού άσημίζουν. Ένα διάφανο νερό. Και πάντα ή ίδια θορυβώδης συμφωνία από τό κελάδημα των πουλιών. Αντίθετα, οί άνθρωποι δέ διαφέρουν από τούς κατοίκους των προηγούμενων νησιών...»

Μ' αυτά τά λόγια ύμνουσε στίς 20 'Οκτωβρίου 1492 ο Χριστόφορος Κολόμβος τό νησί πού ανακάλυψε για πρώτη φορά και πού τό όνόμασε Χουάνα. Ό πληθυσμός έφτανε τότε τό ένα εκατομμύριο, αλλά γρήγορα εξολοθρεύτηκε από τίς σφαγές, τήν αναγκαστική δουλειά και τίς επιδημίες. Οί μαύροι σκλάβοι από τήν 'Αφρική θ' αντικαταστήσουν τούς 'Ινδιάνους. Από τό 1590 ή 'Αβάνα γίνεται τό κέντρο τής ναυπηγικής δραστηριότητας στίς 'Αντίλλες και ό 17ος αιώνας σημαδεύεται από τήν ανάπτυξη τής κτηνοτροφίας, τήν επέκταση των φυτειών του ζαχαροκάλαμου και του καπνού: τρεις τομείς πού διατηρούν ακόμη και σήμερα κυρίαρχη θέση στήν οικονομία τής Κούβας. Ταυτόχρονα, ή δράση των πειρατών και των κουρσάρων δείχνει τή στρατηγική άξία του νησιού, πού τό καταλαμβάνουν οί 'Αγγλοι στο δεύτερο μισό του 18ου αιώνα, ενώ διαρκούσε ή διαμάχη ανάμεσα στίς τότε μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις. Η Κούβα υπήρξε ουσιαστικά ή τελευταία χώρα τής Λατινικής

Ἄμερικῆς πού ἀπελευθερώθηκε ἀπὸ τὴν ἰσπανικὴ κατοχὴ. Ὁ ἀγὼνας τῆς ἀνεξαρτησίας κράτησε ἀπὸ τὸ 1820 ὡς τὸ 1898. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Φερδινάνδου τοῦ 7ου στὴν Ἰσπανία οἱ κυβερνήτες τῆς Κούβας ἐπέβαλαν ἕνα καθεστῶς τρόμου καὶ οἱ ἀπόπειρες ξεσηκωμοῦ καταστέλλονταν χωρὶς οἴκτο. Στὴν εἰσοδο τοῦ λιμανιοῦ τῆς Ἀβάνας, ἡ ἀκρόπολις τοῦ Ἐλ Μόρο, χτισμένη τὸ 1597, χρησίμευε σάν τόπος βασανισμοῦ καὶ ἐξόντωσης, μέ τὴ μέθοδο τῆς γκαρότας, ὅσων συλλαμβάνονταν νά συνωμοτοῦν. Χιλιάδες Κουβανοὶ ξενιτεύονταν στὶς Ἠνωμένες Πολιτεῖες, ἐνῶ διάφορες μυστικὲς ἐταιρίες μέ ποιητικὰ ὀνόματα ὀργάνωναν ἐξεγέρσεις χωρὶς ἀποτέλεσμα. Γύρω στὰ 1868 κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους οἱ πῖο σοβαροὶ ἡγέτες: ὁ Κάρλος Μανουέλ ντέ Θέσπεντες καὶ ὁ Ἀγκιλέρα, ὀργανώνουν ἀντάρτικο πού κρατᾶ 10 χρόνια.

Ἦδη ὁμως, οἱ Ἠνωμένες Πολιτεῖες δείχνουν τὴν πρόθεση τους νά ἐνσωματώσουν τὸ νησί, ἂν δὲν καταφέρουν νά διαπραγματευτοῦν τὴν ἀγορὰ του. Ὁ «πόλεμος τῆς διαδοχῆς» ἀλλάξε τὰ σχέδια κατάκτησης, ἀλλὰ ἡ προσπάθεια συνεχίστηκε τὸ 1895. Στὸ μεταξύ, ἕνας ἄλλος λαϊκὸς ἡγέτης θά συνεχίσει τὸν ἀγῶνα, ὁ Ἀντόνιο Μασέο. Ὅμως, πάνω ἀπ' ὅλους, ὁ μεγάλος «λιμπερταδόρ» εἶναι ὁ Χοσέ Μαρτί, ποιητὴς καὶ συγγραφέας πού ἐμπνέει, ἐμψυχώνει καὶ καθοδηγεῖ τὸν ἀγῶνα τοῦ κουβανέζικου λαοῦ. Εἶναι ὁ ἡγέτης καὶ τὸ σύμβολο τοῦ ἐθνικοαπελευθερωτικοῦ ἀγῶνα τῆς Κούβας. Ὁ Χοσέ Μαρτί πεθαίνει ὁμως γρήγορα. Μετὰ τὸ θάνατό του τὸ νησί ξεσηκώνεται. Ἡ Ἰσπανία στέλνει χιλιάδες στρατὰ καὶ ἀρχηγοὶ τῶν ἀνταρτῶν ἐξοντώνονται ὁ ἕνας μετὰ τὸν ἄλλον. Ἡ ἔκρηξη τοῦ ἀμερικάνικου πολεμικοῦ «Λέ Μαίν» μέσα στὸ λιμάνι τῆς Ἀβάνας τὸ Φλεβάρη τοῦ 1898 εἶναι ἡ ἀφορμὴ γιὰ τὴν ἀμερικάνικη ἐπέμβαση. Ὁ ἰσπανικὸς στόλος καταστρέφεται καὶ ἡ Ἰσπανία ἐγκαταλείπει μέ τὴ συνθήκη τοῦ Παρισιοῦ τὴν Κούβα. Ἀπὸ ἐκεῖ κι ὕστερα ἀρχίζει ἡ μεγάλη περίοδος τῆς κυριαρχίας τῶν ΗΠΑ. Μέ τὴν τροπολογία Πλάτ πού περιέχει τὸ νέο σύνταγμα, οἱ ΗΠΑ ἔχουν «τὸ δικαίωμα τῆς ἐπέμβασης στὴν Κούβα γιὰ νά ἐγγυῶνται τὴ ζωὴ καὶ τὴν ἰδιοκτησίαν τῶν Ἀμερικανῶν» καθὼς καὶ τὴ ναυτικὴ δάση τοῦ Γκουαντανάμο. Ἡ τροπολογία αὐτὴ εἶναι τόσο ἀπροκάλυπτα καὶ κυνικά θεσμοποίηση τῆς ἱμπεριαλιστικῆς κυριαρχίας ὥστε, τριανταδύο χρόνια ἀργότερα, ὁ Ρούσβελτ θά ἀναγκαστεῖ νά ἀπαλύνει κάπως τὶς πῖο ταπεινωτικὲς διατάξεις τῆς. Ἡ ἐπόμενη περίοδος χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὶς ἀλλεπάλληλες ἐπεμβάσεις τῶν Ἀμερικανῶν, πού ὀρίζουν τοὺς προέδρους τῆς Κούβας ἢ στέλνουν τοὺς πεζοναῦτες τους γιὰ νά ἐπιβάλλουν τὴν τάξη, μέχρι πού τὸ 1925 ὁ Ματσάδο ἀνεβαίνει στὴν ἐξουσία. Ὅμως ἡ αὐταρχικὴ του διακυβέρνηση, ἡ γενικευμένη διαφθορὰ καὶ ἡ οἰκονομικὴ κρίση, κυρίως τῆς ζάχαρης, φέρνουν τὴν πτώση του τὸ 1933.

Στὴν ἐξουσία διαδέχονται διάφοροι πολιτικοὶ ἢ στρατιωτικοί, ἀλλὰ ἤδη ὁ ἰσχυρὸς ἄντρας πού κυ-

βερνᾶ εἶναι ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου τοῦ στρατοῦ Φουλγένσιο Μπατίστα. Αὐτὸς ὁ λοχίας στενογράφος, πού ἔγινε συνταγματάρχης σέ μιά νύχτα καὶ ἐπιτελάρχης σέ μιά ὥρα, ἔμεινε στὴ σκιά ἀπὸ τὸ 1933 μέχρι τὸ 1940, προωθώντας καὶ κατευθύνοντας τοὺς ἀνθρώπους του στὴν ἐξουσία, ὅποτε κατέβηκε στὶς ἐκλογές καὶ ἐκλέχθηκε. Καὶ ὕστερα πάλι προτίμησε, ἀπὸ τὸ 1944 ὡς τὸ 1952, νά ἀπομακρυνθεῖ, γιὰ νά γυρίσει μ' ἕνα πραξικόπημα στὶς 10 Μαρτίου 1952 καὶ νά ἐπιβάλλει μιά στυγνὴ δικτατορία στὴν Κούβα, μετατρέποντάς τὴν σέ τεράστιο διαφθορεῖο μέ καζίνα, μπουρδέλα, κούρσες, λαχειὰ καὶ ἄλλες «διασκεδάσεις» γιὰ τοὺς ἀμερικανοὺς τουρίστες, ἐνῶ οἱ ὑπηρεσίες πληροφοριῶν, οἱ μυστικὲς ἀστυνομίες καὶ ἡ ἐθνικὴ ἀστυνομία χρησιμοποιοῦσαν ἐνάντια στοὺς ἀντιπάλους τοῦ καθεστώτος τέτοιους μεθόδους πού οἱ ἀστυνομικοὶ τοῦ γειτονικοῦ δικτάτορα Τρουχίλο φαίνονταν μπροστά τους ἄγιοι. Τὸ 1958 οἱ ἀμερικανικὲς ἐταιρίες ἐλέγχανε τὸ 90% τῶν ὀρυχείων καὶ τῶν καλλιεργημένων γαιῶν, τὸ 40% τῆς βιομηχανίας τῆς ζάχαρης, τὸ 80% τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν, τὸ 50% τῶν σιδηροδρόμων καὶ μαζί μέ τοὺς Ἀγγλοὺς τὸ σύνολο τῆς βιομηχανίας πετρελαίων. Τὴν ἴδια χρονιά τὰ κέρδη τῆς Στάνταρ Ὁйл ξεπερνοῦσαν τὴ «βοήθεια» τῶν ΗΠΑ σέ ὀλόκληρη τὴ Λατινικὴ Ἀμερικὴ.

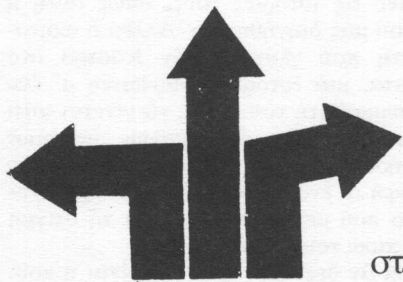

Τὸ ξέσπασμα καὶ ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἀντάρτικου

Στὶς 26 Ἰουλίου 1953 τὰ πυρὰ τῶν πολυβόλων πού ἔσκισαν τὴ σιωπὴ τοῦ πρωινοῦ στὸ Σαντιάγο τῆς Κούβας, πρωτεύουσας τῆς ἐπαρχίας τοῦ Ὀριέντε, σημάδευσαν τὴν ἀπαρχὴ τῆς κουβανέζικης ἐπανάστασης ἢ, ὅπως λέει ὁ Φιντέλ Κάστρο, συνέχισαν τὴν ἐπανάσταση πού εἶχε ἀρχίσει τὸν Ὀκτώβρη τοῦ 1868. Τρεῖς ὁμάδες ἐφόδου, ἀποτελούμενες κυρίως ἀπὸ φοιτητές, ὀρמוῦν νά καταλάβουν τὸ στρατόπεδο τῆς Μονκάδα. Ἐπικεφαλῆς τους: ὁ Φιντέλ Κάστρο, ὁ ἀδελφός του Ραούλ καὶ ὁ Ἀμπελ Σανταμαρία, πού ἐμελλε νά σκοτωθεῖ ἐκεῖ.

Ἡ ἐπιχείρηση ἦταν μιά τρέλα. Στὸ σιδερόφραχτο στρατόπεδο ὑπῆρχε τουλάχιστον μιά χιλιάδα στρατιωτῶν, κι οἱ ἐπιτιθέμενοι ἦταν μιά χούφτα ἀνθρώποι. Ἀλλὰ στὴ Λατινικὴ Ἀμερικὴ πάντα ἀγαποῦσαν τοὺς ντεσπεράντος καὶ τὰ ἀπότομα ξεσπάσματα. Πάντως, ἐκεῖνη ἡ πρώτη τρέλα τέλειωσε ἄσχημα, οἱ

φοιτητές σκοτώθηκαν επί τόπου ή εκτελέστηκαν μετά, κι ο ίδιος ο Κάστρο πιάστηκε μετά από τέσσερις μέρες ενώ κρυβόταν στο «μακί» της Σιέρα Μαέστρα, δικάστηκε και καταδικάστηκε σε φυλακή δεκαπέντε χρόνια. Η άπολογία του ήταν ένα κατηγορητήριο της δικτατορίας και ούτε λίγο ούτε πολύ το πολιτικό του πρόγραμμα. «Καταδικάστε με, είπε στους δικαστές, δέν πειράζει, ή ιστορία θά μέ δικαιώσει». Όλος ο κόσμος έμαθε ότι στην Κούβα κάτι γίνεται, όμως ο Μπατίστα δέν κατάλαβε. Τό '55 έδωσε άμνηστία και τόν άφησε αυτόν και τούς συντρόφους του νά φύγουν στό Μεξικό. Δέ χρειάστηκαν παρά δεκαοχτώ μήνες γιά νά βροϋν λεφτά, όπλα και έθελοντές. Ξεκινάνε 82 μέ τό γιότ «Γκράνμα» και δέ μένουν παρά 20 γύρω από τόν Φιντέλ Κάστρο στό Σιέρα Μαέστρα, στό τέλος τού '56. Μαζί και ο Τσέ και ο Καμίλο Τσιενφουέγκος, άψηφώντας τίς άντικειμενικές συνθήκες. Μέ τίς πρώτες νίκες οργανώνονται γύρω τους φοιτητές άπ' τήν πόλη και χωρικοί ένθουσιασμένοι μέ τήν ιδέα τής μεταρρύθμισης. Στήν 'Αβάνα πολύ λίγος λόγος γίνεται γιά τήν ομάδα αυτή των γενειοφόρων, πού τήν ανακαλύπτουν τό '58 κάποιοι άμερικανοί δημοσιογράφοι. Ο Μπατίστα ξεκινά μία έκκαθαριστική έπιχείρηση και ή άποτυχία της προκαλεί γενική άντεπίθεση. Οί άρχηγοί των άνταρτών διασχίζουν τή χώρα από διαφορετικές κατευθύνσεις διευθύνοντας ο καθένας μία έπαναστατική «κολόνα». Τά Χριστούγεννα τού '58 ο Τσέ Γκεβέρα καταλαμβάνει τήν πόλη Σάντα Κλάρα, άφου άνατίναξε ένα τραίνο μέ κυβερνητικές δυνάμεις. Κοντά στην 'Αβάνα οί παρτιζάνοι άνατινάζουν τίς στρατιωτικές έπιχειρήσεις. Τήν πρωτοχρονιά ο Μπατίστα τό σκάει στόν 'Αγιο Δομίνικο και σέ τρεις μέρες ο Τσέ μπαίνει στην 'Αβάνα. Στίς 8 τού μήνα φτάνει κι ο Κάστρο μετά άπό μία πορεία θριαμβευτική άπ' τό Σαντιάγκο. Ο κόσμος τούς ύποδέχεται μέ ντελίριο σούς δρόμους.

Ο Φιντέλ
στην έξουσία

Λίγους μήνες πριν, όταν οί άντάρτες τούς είχαν καλέσει σέ γενική άπεργία, οί κάτοικοι τής 'Αβάνας δέν ανταποκρίθηκαν, τώρα πού νίκησαν ζούν τόν ήρωισμό τους και γιορτάζουν τήν κατάρρευση τής τυραννικής δικτατορίας. Τό νέο καθεστώς άρχίζει μέσα σέ πυρετό. Σέ μία γιορτή ο Φιντέλ ίσοπεδώνει μ' ένα

τρακτέρ ένα τοίχο τής Μονκάδα. Τό παλιό φρούριο θά γίνει σχολείο. Όλα τά παλιά φρούρια θά γίνουν σχολεία. Άλλά στην άρχή, όταν συγκροτεί τήν κυβέρνηση του, φροντίζει ν' αντιπροσωπεύεται ή μικρή και μεσαία μπουρζουαζία. Η άληθινή έξουσία είναι ο έξαλλος λαός πού κυνηγάει σούς δρόμους τούς άνθρώπους τού Μπατίστα. Τριακόσιοι άνθρωποι καταδικάζονται σέ θάνατο σ' ένα μήνα, μπροστά σέ πλήθη άγανακτισμένα και σοκαρισμένους άμερικανούς δημοσιογράφους. Μ' ένα ταξίδι στό Βενεζουέλα, ο Φιντέλ τρομάζει και τούς ήρεμους λατινοαμερικανούς δημοκράτες «πρεζιντέντες». Κι όμως δέ μιλάει γιά μαρξισμό, προσπαθεί νά εξηγήσει τό νόημα τής επανάστασης του.

«Ούτε ψωμί χωρίς έλευθερία, ούτε έλευθερία χωρίς ψωμί. Ούτε δικτατορία τού άνθρώπου. Ούτε δικτατορία μιας τάξης. Έλευθερία μέ ψωμί, χωρίς τρομό. Αυτός είναι ο ούμανισμός» (...).

«Άνάμεσα σίς δύο οικονομικές και πολιτικές ιδεολογίες, πού μάχονται σήμερα στόν κόσμο, έχουμε τή δική μας θέση. Τήν όνομάζουμε ούμανισμό γιατί θέλουμε νά άπελευθερώσουμε τόν άνθρωπο άπ' όλους τούς φόβους, τήν καταπίεση και τό δογματισμό. Τό φοβερό σύγχρονο πρόβλημα είναι πώς ο κόσμος πρέπει νά διαλέξει ανάμεσα στόν καπιταλισμό πού εξαθλιώνει τούς λαούς και τόν κομμουνισμό πού λύνει τά οικονομικά προβλήματα αλλά έμποδίζει τίς έλευθερίες, τόσο πολύτιμες γιά τούς άνθρώπους. Οί Κουβανοί κι οί Λατινο-Άμερικανοί θέλουν μία επανάσταση πού θά ικανοποιήσει τίς ύλικές άνάγκες τους χωρίς νά θυσιάσει τίς έλευθερίες τους. Άν φτάσουμε σ' αυτό τό σκοπό μέ δημοκρατικά μέσα, θά γίνουμε ένα κλασικό παράδειγμα γιά τήν ιστορία τού κόσμου. Η ιδέα μας γιά τήν έλευθερία δέ μοιάζει μέ κείνη των αντιδραστικών πού μιλοϋν γιά εκλογές και ξεχνούν τήν κοινωνική δικαιοσύνη. Έτσι οί άνθρωποι είναι σκλάβοι τής φτώχειας. Γι' αυτό λέμε πώς ξεπερνάμε ένα σκαλοπάτι τήν άριστερά και τή δεξιά κι ή επανάστασή μας είναι ούμανιστική. Ο άνθρωπος είναι ή πρώτη αξία. Ο καπιταλισμός θυσιάζει τόν άνθρωπο, ο κομμουνισμός μέ τήν ολοκληρωτική του μορφή θυσιάζει τά δικαιώματα τού άνθρώπου. Γι' αυτό δέ συμφωνούμε μέ κανέναν. Ο κάθε λαός έχει τή δική του πολιτική εξέλιξη, κι ο δικός μας μία αυτόνομη επανάσταση. Θά μπορούσε όλος ο κόσμος ν' άκούει τήν ίδια μουσική; Έτσι κι ή δική μας επανάσταση δέν είναι κόκκινη, είναι πράσινη λαδί, αυτό τό χρώμα φέραμε άπ' τή καρδιά τής Σιέρα Μαέστρα».

Τά ίδια λέει ο Κάστρο και στην Ουάσιγκτον, ζητάει μάλιστα τήν καλύτερευση των έμπορικών τής σχέσεων σέ άλλη βάση. «Δέν μπορούμε νά άγνοήσουμε τίς ΗΠΑ» δηλώνει γιά λογαριασμό όλων των λατινοαμερικανών. Όμως ή Ουάσιγκτον κουμπώνεται καθώς τόν βλέπει νά περνά στην άγροτική

μεταρρύθμιση, στίς ἐθνικοποιήσεις. Κι ὅταν τό '62 μέ τήν ἀπόφαση τῆς Ὁργάνωσης τῶν Ἀμερικανικῶν Κρατῶν, ἡ Κούβα κηρύσσεται σέ ἀποκλεισμό, ἡ πρόην ἐπιφυλακτική Μόσχα περιμένει πιά μέ ἀνοιχτές ἀγκάλες.

Μέσα στίς παράξενες καί ἀντιφατικές προσωπικότητες τῶν λατινοαμερικανῶν ἡγετῶν, πού ὁ καθένας μέ τόν τρόπο του ἐκμεταλλεύεται τή μόνιμη ἐπαναστατικότητα τῶν λαῶν, θρεμμένη ἀπ' τήνπαράδοση τῶν λιμπεραδόρες, ὁ Κάστρο στάθηκε ἀπ' τήνπρώτη στιγμή καθαρός καί προχώρησε σταθερός. Τά πράγματα γύρω του ἀλλάξαν, συντρόφοι του πεθάναν, τά ὄργανα τοῦ κράτους ἔχουν ὅλο τόν καιρό νά ξυρίζονται καί νά φοροῦν ἀποσπλάκωτα κοστούμια, αὐτός μένει μέ τά γένηια καί τά πράσινα ἀντάρτικα τῆς Σιέρα Μαέστρα, προσφέροντας τόν ἑαυτό του ζωντανό σύμβολο. Ἰδανικό του ὁ Χοσέ Μαρτί, πού τή προτομή του τή βλέπεις παντοῦ στήν Κούβα, μορφή ἤρεμη καί στοχαστική, Γάλλου διανοοῦμενου τῆς ρομαντικῆς ἀκμῆς, πού θυμίζει πιά πολύ τόν Βίκτωρα Οὐγκώ παρά τόν Λένιν, ὅπως ὁ Κάστρο λέει. Θερός καί λυρικός, ἰδεαλιστικός, πού κατάφερε ὁμως νά κινητοποιήσει τά ξεαθλιωμένα πλήθη τῶν Κουβανῶν σέ ἀγῶνες ἐπικούς. «Ἐμπνευστή τῆς Μονκάδα» τόν εἶπε ὁ Κάστρο, τότε στήν ἀπολογία του.

Ποιός εἶναι;

Ἐπειδή εἶχανε ἓνα Χοσέ Μαρτί ἀποφάσισαν νά χτυπήσουν τή μοσητή φυλακή. Ὁ Μπατίστα νικήθηκε ἐπειδή ἀπό τήν ἀρχή ὑποτίμησε τόν ἀντίπαλό του. Κι ἡ θαυμαστή πορεία τῶν ἀνθρώπων πού δίασαν τήν Ἱστορία, καθώς τόχε ὀραματιστεῖ ἐκεῖνος ὁ πανέμορφος Τσέ, βιώθηκε ἀπ' τό λαό στά χρόνια πού πέρασαν. Οἱ Ἀμερικανοί τοῦ ἔδιναν συνέχεια τίς εὐκαιρίες, δέν τόν ἀφηναν νά πάρει ἀνάσα. Ἡ ἡρεμία ἄργησε νά βασιλέψει στή Κούβα κι ὁ Φιντέλ δέν ἔγινε πορτραῖτο. Κυκλοφορεῖ κάθε τόσο στά σχολεῖα καί στά ἐργοστάσια, μιλάει στόν κόσμο μέ τίς ὥρες, τοῦ ἀπαντοῦν ὅλοι μαζί, τούς βάζει νά πολεμοῦν, νά δουλεύουν, νά ὀργανώνονται, εἶναι ἡ μοῖρα τους. Θαυματουργήσε γι' αὐτούς καί πέρασε ζωντανός ἀπ' τή φωτιά τῶρα αὐτός, ἄμεσα καί πολύ πιά ἀποτελεσματικά ἀπό τίς διάφορες ἐπιτροπές καί τίς ὀργανώσεις, τούς δείχνει πῶς χτίζεται τό μέλλον.

Ἡ ἀλλαγὴ στοιχείο τῆς καθημερινῆς ζωῆς

Σ' αὐτή τή χώρα γίνανε πράγματα μοναδικά στόν κόσμο, μόνο χάρι στήν ὀμαδική φλόγα, στό μαζικό ἐνθουσιασμό πού μπόρεσε νά κατευθυνθεῖ. Ὁ Κάστρο ἀγαπιέται σχεδόν ἐρωτικά, ἀλλά ἡ σχέση πού ἀναπτύσσει μέ τά πλήθη εἶναι περισσότερο πατερναλιστική. Εἶναι διαφορετικός ἀπό τόν κόσμο, ἀλλά ὁ λαός τῆς Κούβας εἶναι αὐτός. Τά καταφέρει μέ τήν ἀφογα ἑλληνική κατατομή του, τά τρυφερά σχεδόν παιδικά του μάτια, τήν ἐγκαρδιότητα καί τήν ἐμπιστοσύνη πού ἀντικαθιστᾷ τήν ἐπιδλητικότητα τοῦ ρήτορα. Μιλᾷ ἀπλά, λέει κυρίως συνθήματα ἢ ρίχνει γραμμή, μ' ἓνα λόγο ἀρχιτεκτονημένο, ἔτσι πού νά σέ κατακτᾷ. Ὁμοιοκαταληξίες, παρηχήσεις, παρομοιώσεις, ἀπλότητες, ἐκπλήξεις. Ὁ κόσμος ἀκολουθεῖ. Τώρα ὅλοι μαζί οἱ Κουβάνοι φτιάχνουν τήν ἐπανάσταση καί διασχίζουν τήν ἱστορία. Τό πιστεύουν, κι ἐξάλλου ὅ,τι κάνουν τό κάνουν ὅλοι μαζί. Μαζί ὅλοι κοιμούνται, δουλεύουν, χορεύουν ἢ φωνάζουν συνθήματα.

Τίς λίγες μέρες πού μέινουμε κει δέν καταλάβαμε πῶς βολεύεται ἡ ἀτομική ζωή, πῶς δένονται οἱ ἱστορίες τῶν ἀνθρώπων μ' αὐτή τήν ὀμαδικότητα. Ἦταν δύσκολο νά κουβεντιάσουμε, ὄχι ἐπειδή μιλοῦσαν βαριά τά ἰσπανικά, ἀλλά γιατί λέγανε τά πράγματα πού θέλανε νά ποῦν καί ἴσως φαντάζονταν πῶς περιμέναμε ν' ἀκούσουμε. Ἡ ἐπανάσταση, τό Φεστιβάλ, ὁ ἱμπεριαλισμός, ἡ οἰκοδόμησή τους.

Κι ὁμως, εἶχανε τίς ἱστορίες τους, ὅπως αὐτή ἡ μπουνιουελική πού μᾶς διηγήθηκε ὁ Ἀλλέα ὁ σκηνοθέτης, ὅπως αὐτή πού γλύτωσε τόν Κάστρο στά πρῶτα του βήματα, μιά ἱστορία ἀνθρώπινη μ' ἓνα φίλο του λοχία συμμαθητή του. Ἴσως νά γίνεται κάτι σάν κλασσικισμός τῶν ἀνθρώπων ἱστοριῶν μέσα στίς συνειδήσεις, ἴσως νά μή χρησιμεύουν παρά σάν κλασσική τροφή σ' ἓνα τό ἴδιο κλασσικό θερησκευτικό ἐνθουσιασμό πού μεγαλουργεῖ, μέχρι τή στιγμή πού θά κοιτάξει πίσω του — ἢ μέσα του.

Ἀλλά, ἀκόμα κι ἂν δεχτοῦμε πῶς δέν εἶναι ἡ κουβανική πραγματικότητα παρά μιά συμφωνία τοῦ μαζικοῦ φανατισμοῦ καί τῆς μεγαλοφυοῦς του διεύθυνσης, τότε ὁ Κάστρο εἶναι ἓνας μαέστρος θαυμάσιος, τά ὄργανά του δύσκολα καί πολύπλοκα καί τό ἔργο του μετοδενικό.

Ἀλλά, ἄς ξαναγυρίσουμε πίσω. Στά εἴκοσι χρόνια πού πέρασαν οἱ Ἀμερικανοί ἔκαναν ὅτι μποροῦσαν γιά ν' ἀνανεώσουν τό μίσος τοῦ κόσμου, κι οἱ Ρῶσοι τήν ἀγάπη τους. Εἰσοβολές, πρᾶκτορες, δηλητηριασμέ-

νες οδοντόπαστες και αποκλεισμοί απ' τή μιά, ένα εκατομμύριο βαρέλια πετρέλαιο τήν ημέρα και παραγωγή επιστημόνων απ' τήν άλλη. Τά όμαδικά συναισθήματα κατευθύνονταν απ' τά πάνω. Τίς μέρες πού εϊμασταν εκεί ο Κάστρο εξαπέλυσε επίθεση έναντίον τής Κίνας. Μέ κόκκινα γράμματα στο έξώφυλλο ή «Γκράμμα» έγραφε: «*Η μεγαλύτερη άμαρτία τής Κίνας είναι πού τά έβαλε μέ τό ήρωικό Βιετνάμ*» (ώστόσο ή άληθινή αίτία είναι ή αντίθεση της μέ τήν παρουσία των Κουβανών στην Άφρική).

Όμως, ό,τι και νά γίνεται στην πολιτική και ό,τι και νά λέγεται απ' τήν ήγεσία στόν κόσμο έχει κάποια ρίζα στην παράδοση και στή συνείδηση του κόσμου. Ο Κάστρο δέν έκανε για τό τίποτα εκείνη τήν καταπληκτική έκστρατεία κατά του άναλφαβητισμού, τόν εξαφάνισε μέσα σε τρία χρόνια (πράγμα πού -έπίσης - δέν έχει ξαναγίνει).

Αυτή ή πολιτική στάση, και τό όμαδικό συναίσθημα πού τήν άκολουθεί, δέν ήταν ποτέ έτοι άπλά χωρισμένη στα δύο. Ο Κάστρο δέν ταυτίζεται μέ τους Σοβιετικούς -πού τους συναντάς σε κάθε σου βήμα στην Κούβα- όχι μόνο έπειδή ύποστηρίζει τους Μοντονέρος τής Άργεντινής ή έπειδή μέ φανατισμό ύπερασπίζεται τό ιδιαίτερο πνεύμα τής ζωής τής χώρας του, αλλά ή έπειδή σκοπεύει τελικά πράγματι στην άυτονομία της και στόν πρωτοποριακό της ρόλο στή Λατινική Άμερική. Μ' όσα κι άν γίνανε μέ τους Άμερικανούς, ξέρει και λέει πώς συμφέρει ή έξομάλυνση των σχέσεων μαζί τους. Θέλει τουρίστες και άγορά για τά έξωτικά του προϊόντα, πράγματα πού χρειάζονται νά σπάσει ο αποκλεισμός και ν' άνοιξει τό κανάλι τής Φλώριδας. Στα σχολεία οι νέοι μαθαίνουν έγγλέζικα για τίς καλύτερες μέρες. Μπορεί νά νοθεύεται ο μανιχαϊστικός ρομαντισμός απ' τήν παρουσία άμερικανών βιομηχάνων και ύπουργών στην Κούβα, αλλά πώς νά τό κάνουμε: ο καιρός του Κόλπου των Χοίρων, των πρακτόρων πού ανταλλάσσονταν μέ τρακτέρ και των έκρηκτικων επιστολών έχει περάσει. Κι έδω είναι ο κόμπος: πώς δέν θά γίνει ή πρόσφατη ιστορία τροφή τής γραφειοκρατίας, πώς ή καλύτερευση τής ζωής θά κρατήσει τόν ίδιο ένθουσιασμό μέ τίς θυσίες και τίς προσφορές και θά γίνει πεδίο για νά γεννηθούν καινούργιες άνθρωπινες σχέσεις.

Άς γίνουμε και μεις ρομαντικοί. Είναι κάτι ελαφίσια μάτια μυγάδων εφήβων και κάτι τεράστια χαμόγελα πού σε κάνουν νά πιστεύεις πώς εκείνος ο άρχικός ούμανισμός του Κάστρο θά καταφέρει νά βγει απ' τίς συμπληγάδες τής εγκράτειας και τής οικοδόμησης και πώς δέ θά δει ποτέ ή Κούβα τήν παρακμή και τή μιζέρια των άνατολικών χωρών. Βέβαια, δέ φτάνουν αυτά και δέν είναι έγγύηση. Όταν άκους τίς εξαγγελίες γι' άλλο ένα πλάνο, πού θά ρίξει τό βάρος στις άνάγκες του στρατού και τής ύποδομής και θά αναβάλλει πάλι τήν ικανοποίηση των άλλων, των καταναλωτικών άναγκών, όταν άκους τήν άποστολή στρατού στην Άφρική, πριν λυθούν τά προβλήματα τής ίδιας τής χώρας, σκέφτεσαι τ' άποτυχημένα πρότυπα.

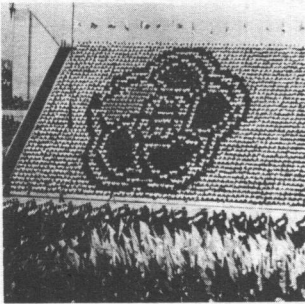
Οι Κουβανοί στρατιώτες στην Άφρική

Επίσημα, 28.000 Κουβανοί βρίσκονται στην Άφρική, κυρίως στην Άγκόλα και τήν Αιθιοπία. Ένα τμήμα τής δύναμης αυτής ήταν εκεί άπό καιρό, διδάσκοντας στους άντάρτες τήν τέχνη του πολέμου και παίρνοντας μέρος ενεργό στους περιέργους πολιτικούς έλιγμούς πού άπαιτεί ή κατάσταση τής ήπείρου. Ο Κάστρο άρνήθηκε νά βοηθήσει τους Καταγκέζους έναντιά στόν Μομπούτου για νά διασφαλίσει τήν ειρηνική άνοικοδόμηση τής Άγκόλας, πού έξομάλυνε πρόσφατα τίς σχέσεις της μέ τό Ζαΐρ. Και στην περίπτωση τής Έρυθραίας επέμενε μέχρι πρόσφατα νά μήν άναμιχθεί άμεσα στις στρατιωτικές επιχειρήσεις των αιθιοπικών στρατευμάτων κατά των έρυθραίων άνταρτών, πού μέχρι τό 1975 άλλωστε ένισχύονταν και εκπαιδεύονταν άπό τήν Κούβα. Όστόσο, οι τελευταίες πληροφορίες πού συνοδεύουν τή δεύτερη επίσκεψη του Φιντέλ στην Αιθιοπία μιλούν για ενεργητική, πιά, συμμετοχή Κουβανών και Σοβιετικών στο πλευρό των Αιθιόπων, μαζί μέ άλλες βέβαια ειδήσεις πού άναφέρονται σε νέα μεσολάβηση του Φιντέλ στή λύση του προβλήματος. Θά ήταν σ' άλήθεια γι' αυτόν ή φοβερότερη μείωση του γοήτρου του στόν προοδευτικό κόσμο (μετά τή δήλωση πού είχε κάνει τό '68 ύπέρ τής είσοδής των Σοβιετικών στην Τσεχοσλοβακία), νά συμμετάσχει στην έξόντωση ενός έθνικαπελευθερωτικού κινήματος στην Άφρική μέ τό στρατό του.

Άνεπίσημα, 140.000 είναι όλος ο στρατός τής χώρας. Όστόσο, τό 80% του πληθυσμού είναι οργανωμένο στις Έπιτροπές Άμυνας τής Έπανάστασης, πού άπέκτησαν τελευταία ένα λειτουργικό ρόλο στην κυβέρνηση. Οι κατακτήσεις γίνανε θεσμοί άργά και προσεκτικά, μετά τή συγχώνευση όλων των πολιτικών δυνάμεων πού άκολούθησαν τήν έπανάσταση. Και βέβαια, γι' αυτή τήν όργάνωση και νοσοροπία είναι άστέια σκέψη οι εκλογές ή τά κόμματα.

Στεκόμαστε λίγο έδω, γιατί θέλει λίγο βαθύτερο κοίταγμα. Ο Κάστρο μιλάει για προλεταριακό διεθνισμό, άνάγκη άλληλεγγύης των επαναστατημένων λαών τής Άφρικής, οι Κινέζοι τόν κατηγορούν ως πράκτορα των Σοβιετικών. Πριν όμως απ' τά κηρύγματα του Μάρξ ύπάρχει ή ίδια ή ιστορία τής χώρας. Τό 30% περίπου του πληθυσμού της είναι μαύροι, άπόγονοι των σκλάβων, κι άν ζουν εκεί γενιές και ελεύθεροι πλέον, έχουν όχι μόνο συνείδηση των φυλών τους (πού είναι άρκετές) αλλά και τήν κοινή μέ

τούς άλλους Ἀφρικανούς ἐμπειρία τῆς ἐκμετάλλευσης. Ἡ παράδοσή τους, ἡ μουσική τους μπόλιασε τό σχηματίσμα τῆς τωρινῆς κουβανικῆς ζωῆς, ἀλλά ἡ ταυτότητά τους ἀλλοτριώθηκε στά καινούργια δεδομένα. Τούς εἶδαμε στό Φεστιβάλ, παίχτες τῶν ντραμς καί τῶν μαράκας, νά κοιτοῦν μέ δέος τίς ἀφρικανικές ἀντιπροσωπεῖες, πού μ' ἕνα ὄργιο χρωμάτων, χορῶν καί κινήσεων ἐπιδείκνυαν τήν νεοαποκτημένη τους συνείδηση. Ἡ ἐπιχείρηση τοῦ Κάστρο στήν Ἀφρική πήρε τό ὄνομα «Καρλότα», ἐνός μαύρου σκλάβου ἐπαναστάτη τῆς Κούβας. Δέν μιλάμε γιά χαμένες πατρίδες, οὔτε γιά ἀγνότατες προθέσεις. Κάποιες γέφυρες ὑπάρχουν, πού τίς ἐνίσχυσε ὁ Τσέ μέ τή ζωή καί τή θεωρία του. Θάταν ἀπλοϊκό λοιπόν νά ποῦμε πῶς οἱ –κατά κάποιον τρόπο– κληρονόμοι του παίζουν ἐκεῖ τό παιχνίδι τῶν Σοβιετικῶν καί μόνο.

Τό Φεστιβάλ τῆς νεολαίας

Τό Φεστιβάλ ἦταν μιά ὁργάνωση τεράστια, πού καθῶς λέγανε πρώτη φορά πέτυχε τόσο πολύ. Πέτυχε δηλαδή νά κρατά σέ μόνιμη χορευτική ἐγρήγορη τῆς χιλιάδες τῶν περιεργῶν ἀντιπροσώπων καί νά βγάζει πανηγυρικές διακηρύξεις γιά ὅλα σχεδόν τά πολιτικά προβλήματα τοῦ κόσμου. Σέ γενικές γραμμές: Ἡ Ἀμερική εἶναι ὁ κακός δαίμονας, ἡ ΕΣΣΔ καλή καί ἅγια, ἡ ὑπερασπίστρια ὑψηλῆ τῶν ἀπανταχοῦ ἀγωνιζομένων, ἡ Κίνα ἀπορριπτέα, ἡ Παλαιστίνη, τό Πολιτσαρίο, ἡ Χιλή, τό Βιετνάμ, ἡ Κύπρος, ἡ Λατινική Ἀμερική, ἡ Ἀφρική, ἡ Ἀγκόλα σπουδαῖες καί μ' ἕναν ἀγῶνα πού πρέπει νά ἐνισχύσουμε, ἀλλά ἡ Ἑρυθραία καί ἡ Τσεχοσλοβακία θέματα πού δέ τίγονται κἀν. Σέ πέντε διαφορετικά κέντρα μέ τέλειους ἐξοπλισμούς καί ἕξι μεταφραστές γιά τίς κυριότερες γλώσσες δέν ἀκούστηκαν ὅλες τίς μέρες παρὰ ἀπλές διαβεβαιώσεις ὑποστήριξης τῆς γραμμῆς αὐτῆς καί ἐλάχιστες ἀντιρρήσεις. Ἡ μόνη πολιτική ἀνάλυση πού φαίνεται πῶς ἔγινε ἦταν ἐκείνη τοῦ Καρίγιο, ὅταν ἤρθε ἀνεπίσημα νά δει τήν ἰσπανική ἀντιπροσωπεῖα πού ἔμεγε στό ἴδιο κτίριο μέ μᾶς. Οἱ Ἰσπανοί ἦσαν καταπληκτικοί πράγματι, μέ τίς σαράντα περίπου ὁργανώσεις τους, ὅπου ἔβρισκες μέχρι ἀναρχικούς καί τροτσικιστές καί βέβαια τρέλαναν τόν κομμουνιστή ἡγέτη τους στήν κριτική. Κάθησε αὐτός ἀπλά, χωρίς χειροκροτήματα καί φασαρίες καί κουβέντιασε, ἀπαντώντας ἀκόμα καί στούς Ἕλληνες δη-

μοσιογράφους, πού βρῆκαν εὐκαιρία νά ρωτήσουν τί θά πεί εὐρωκομμουνισμός... καί προκαλώντας τέτοια κατάπληξη στούς λίγους κουβανούς ἀκροατές πού ἔνας ἔφτασε νά τόν ρωτήσει ἂν ὑποστήριζε τελικά τήν κουβανέζικη ἐπανάσταση. Ἡ ἀπάντησή ἦταν βέβαια θετική καί ἡ μόνη πού προκάλεσε χειροκροτήματα, ἀπό τήν ἴδια τῆς τῆ φύση.

Εἶναι βέβαιο πῶς πολλοί ἄνθρωποι πονοκεφάλιαζαν γιά τό χατήρι μας. Φοιτήτριες καί ἐργαζόμενοι εἶχαν γίνει γιά τήν περίστασι ἀτυνομικοί καί ὁ Μανουέλ, πού πρόσεχε τίς ἀφεντιές μας, ἔτρεμε συνεχῶς μήν ποῦμε ἢ κάνουμε τίποτα. – «Σῶπα λοιπόν, δέν μπορούμε νά μιλήσουμε ἐδῶ» εἶπε ὅταν τόν ρωτήσαμε γιά τόν Οὐμπέρτο Μάτος, συνεργάτη τοῦ Φιντέλ, πού τώρα βρίσκεται στή φυλακή. – «Ἐλα ἂν θέλεις κρυφά στό σπίτι». Εἶναι βέβαιο πῶς ἀπό ἐσωτερική ἀσφάλεια δέν πάσχει ἡ Κούβα.

Ἡ γιορτή λοιπόν ἄρχισε μέ ἐπιδείξεις στό Στάδιο καί τέλειωσε μέ Καρναβάλι. Ἀφοῦ παρελάσαμε ὅλοι μέ τίς σημαῖες μας καί τά φολκλόρ μας, καθήσαμε νά δοῦμε τά ἐπιτεύγματα τῆς κουβανικῆς νεολαίας. Ἀγῶρια καί κορίτσια μέ χρωματιστές στολές, σέ ἀτέλειωτους σχηματισμούς στό στάδιο. Μερικοί θαναμάζον. «Αὐτό δέ θά τό κατόρθωνε κανεῖς ποτέ, οὔτε μέ δουλειά χρόνων!». Ἄλλοι, ποῦχαν συνδέσει τίς ἐπιδείξεις αὐτές μέ δύσκολες ἐποχές, μπορεῖ νά ἦσαν πιά σκεπτικοί. Ἀνάμεσα σ' αὐτούς καί λίγοι Ἕλληνες. Μπορεῖ βέβαια οἱ ὁμαδικές ἐπιδείξεις νά μή σημαίνουν πάντα ἰσοπέδωση τοῦ ἀτόμου ἢ ἐκφρασιμό. Ἀλλά, ἂντε νά θεραπεύσεις τόν εὐρωπαϊκό ἀτομισμό μας, κυρίως ὅταν δέν εἶσαι σίγουρος πῶς χρειάζεται θεραπεία.

Τό Καρναβάλι ἦταν ἀλλιῶς. Γίνεται κάθε χρόνο σέ ἐποχή πού δέν ὑπάρχει πολλή δουλειά καί γιά τήν περίστασι ὁρίστηκε φέτος στό τέλος τοῦ Φεστιβάλ. Παρέλασαν ἄρματα ἐτοιμασμένα ἀπό τά συνδικάτα, κατάφρατα καί ἀπαστραπτόντα, τό καθένα μέ μιά ὁρχήστρα καί παρδαλοντυμένους χορευτές. Οἱ γυναῖκες, ντυμένες σεξουαλικότατα, χόρευαν ἐρωτικότατα μπροστά στούς κατάπληκτους Εὐρωπαίους (καί Σοβιετικούς) τραγουδώντας γιά τή ρεβολουσιόν. Δέν ὑπῆρχε καμιά σάτιρα, γινόντουσαν ὁμως κάποιες ἱστορικές ἀναδρομές –μαῦροι πού χόρευαν μέ μαστίγια– καί ἔπειτα ξεσηκώνονταν. Τό λέγανε «τό καρναβάλι ἐνός λαοῦ πού οἰκοδομεῖ τό σοσιαλισμό». Χορός, χορός ἀτέλειωτος μέ συνοδεία μῦτρας. Ὁ ἰδρώτας στά μελαψά πρόσωπα συμπλήρωνε τή γενική ξεστή ὑγρασία. Πῶς νά τέλειωσε κείνη ἡ βραδιά στό σπίτι μέ τήν ὁμαδική ζωή;

Ἡ Ἀθάνα ἔλαμπε ὁμορφή μέ τά παλιά της κτίρια, ἀνακατεμένα μέ καινούργια ψηλά καί μεγάλα πού φαντάζουν αὐτοτελή καί μέ προσωπικότητα. Θάλασσα γύρω γύρω καί ὁ παραλιακός δρόμος μέ τό γοητευτικό ὄνομα Μαρεκόν τήν κάνουν νά μοιάζει μέ τίς ἱστορικές καί δημοφιλεῖς πολιτείες τῆς Μεσογείου. Μέσα ἀπ' τά ἀποικιακά κτίρια μέ τά πυργάκια καί τά σκαλίσματα φαίνονται οἱ κοινές αἰθουσες τοῦ ὕπνου μέ τά διόροφα κρεβάτια –στό παλιά ἀρχοντικά

μένουν δυό και τρεις οικογένειες— κι οί δρόμοι φαίνονται γεμάτοι με ανθρώπους ολόιδιους. Είναι μαύροι, άσπροι, μιγάδες όλων των άποχρώσεων, ακόμα και κινέζοι, αλλά τό χρώμα πού κάποτε σήμαινε διάκριση τώρα δέν είναι παρά έμφαση στή χαρά τής ισότητας. Νομίζεις πώς είναι και ντυμένοι ίδια. Ρούχα φτωχικά, στή μόδα του '60, πουκάμισα κουμπωμένα και φαρδιά, κι οί γυναίκες με φούστες κοντές και έφαρμοστά παντελόνια. Οί μαύρες ισιώνουν ή πατικώνουν τό φαρό τους μαλλί και κοιτούν με άπορία τίς άφρικανίδες και τίς άμερικάνες του Φεστιβάλ με τά φιλά κοιτιδάκια και τήν έλεύθερη άφάνα. Άγαπούν τά χρωματιστά μαντήλια με τίς χρυσές κλωστές, οί μισές σχεδόν φορούν τέτοια. Στίς συνοικίες τής παραλίας οί δρόμοι είναι κατάμαυροι με μιά άσφαλτο πού μοιάζει νά λυώνει, και τά παιδιά παίζουν μπροστά στά χρωματιστά σπίτια πού δείχνουν στό διαβάτη άπ' τήν πόρτα τό κύριο δωμάτιο με τούς ένοίκους του νά κάθονται σέ κουνιστές πολυθρόνες. Αυτά τά δωμάτια είναι φτωχά και βρώμικα και ικανοποιούν στό έπακρο όποιον ψάχνει για χαρακτηριστικές εικόνες τής Λατινικής Άμερικής. Όμως, οί άνθρωποι λένε πώς θά φύγουν γρήγορα από κει, θά πάνε σέ καινούργιες καθαρές, μικρές και πάντα χρωματιστές πολυκατοικίες στά περίχωρα πού τίς βλέπουν κιόλας νά χτίζονται —ή μισή χώρα είναι γιαπί.

Τό μεσημέρι ανοίγουν τά μαγαζιά, αλλά από νωρίς αρχίζουν οί ουρές κι όχι μόνο για τά είδη του δελτίου —σίγουρα άθέλγητη προσαρμογή στα σοβιετικά πρότυπα. Είναι λίγα και με περιορισμένη ποικιλία· ή κατανάλωση δέν είναι μέτρο ζωής εκεί και πάντως σίγουρα όχι κρατική φροντίδα. Ό κόσμος συνηθίζει στον ιδρώτα, στίς ουρές, στή ζέστη, περιμένει ακόμα και για ν' αγοράσει ένα χωνάκι παγωτό ή χρωματιστό σερμπέτι από παραστολισμένα καροτσάκια, χωρίς ποτέ νά σπρώχνει ή νά παραπονιέται. Βλέπεις από μακριά τό Καπιτώλιο με τό θόλο του, έργο Άμερικάνων, για εξομοίωση με τήν πατρίδα, δύο τρία γοθικά καμπαναριά εκκλησιών, κάτι Χριστούς με άπλωμένα χέρια. Όμως ό κόσμος εκεί, αντίθετα με τίς ανατολικές χώρες, άπ' όσο ξέρουμε, έχει κιόλας στήν καρδιά του άλλη θρησκεία. Κι αυτή ή πρώτη κραταιή πόλη με τίς φανταχτερές επενδύσεις μιάς άλλης εξουσίας, πού οί Άμερικάνοι τή λέγανε παλιά «τό μπουρδέλο τής Καραϊβικής», είναι σάν ένα καρύδι πού άδειασε ό καρπός και έμεινε τό τσόφλι του.

Οί καινούργιοι κάτοικοι ταλαιπωρούνται φοβερά στα λεωφορεία, πού είναι παλιά και λίγα και δέ βρίσκουν σχεδόν ποτέ ταξί. Παρηγοριούνται γιατί τά ναύλα είναι έλάχιστα και έθελοντικά, αλλά ή καρτερικότητά τους σέ προβληματίζει. Τελικά, πώς κυκλοφορούν και πώς ζούν; Σου ξεφεύγει κι αυτό, όπως και τόσα άλλα.

— Δουλεύω, σπουδάζω και χορεύω. Ή Καριδάδ, πού θά πει τρυφερότητα, μιά χαμογελαστή μαύρη με μαλλί πράσο, ήθελε στ' αλήθεια πολύ νά μās μιλήσει, νά γίνουμε φίλοι, είχε ξετρελαθεί με τή γλώσσα μας. Μās είπε ό,τι και οί άλλοι, δέν καταλάβαινε τί θέ-

λαμε νά μάθουμε περισσότερο. «Μ' άρέσει, μ' άρέσει πολύ ό χορός. Τά βράδια στίς πλατείες έχει όρχήστρα, πηγαίνω πάντα». Φοράει παντελόνι πράσινο φωσφορίζε και μαθαίνει άγγλικά, «τά ρώσικα, λέει, δέ μ' άρέσουν τόσο». Τί γίνεται αν σέ κάποιον δέν άρέσει νά χορεύει; Άκόμα χειρότερα, αν δέν του άρέσει νά σπουδάσει; Ή, τό πιο άφάνταστο, αν δέ θέλει νά δουλεύει; Πώς επιβιώνει αν έχει κάποια άλλη κοσμοθεωρία άπ' αυτή πού επικρατεί; Ποιά πρότυπα ακολουθεί στή ζωή του, τίς σχέσεις του; Τί γίνεται αν, ως πούμε, είναι όμοφυλόφιλος ή θέλει νά μείνει περιθωριακός; Υπάρχουν καθόλου; Κάποιος άπ' τούς Έλληνες είπε πώς είδε έναν κάπου νά τον κοιτάζει με θλίψη. Ειπώθηκε ακόμα πώς τό κοντό μαλλί είναι ύποχρεωτικό και πώς τό μουσι έχει μιά έλαφριά μορφή ιεροσυλίας, όταν δέν είσαι κομματικό στέλεχος. Δέν μπορέσαμε τίποτα άπ' αυτά νά έξακριδώσουμε. Είδαμε μονάχα τά παιδιά νά ζούν με ξεχωριστή φροντίδα άπ' τό κράτος, σέ σχολεία, πρώην άποικιακά θέρετρα, όπου τά ντύνουν όμοίμορφα, στα κόκκινα, και μάθαμε πώς ό κώδικας τής οικογένειας (ύπάρχει και τέτοιος) διαθέτει μιά ρυθμιση λεπτομερειακή για νά μήν ύπάρχει καμιά διάκριση ανάμεσα σέ νόμιμα και έξώγαμα.

Τί έδωσε τό Φεστιβάλ;

Άνακωχή: Στο Φεστιβάλ είχαν έρθει νέοι άπ' όλο τον κόσμο, πού θύμιζαν στους Ευρωπαίους τή μετάθεση του κέντρου τής ιστορίας. Αυτοί οί τελευταίοι αντιπροσωπεύονταν και με αναρχικούς και με φεμινίστριες τελευταίου τύπου... ή μεγαλύτερη ποικιλία προερχόταν άπ' αυτές τίς μετριοπαθείς γηραιές δημοκρατίες. Ένωμένοι στον αγώνα όλοι... αλλά μερικοί με κάποιους προβληματισμούς πού για άλλους είναι άπορηπτεοί ή άγνωστοι. Δέ δόθηκε ή ταυτότητα τής νεολαίας, ή αγωνία της κι όλες οί σημερινές εξεγέρσεις της στο Φεστιβάλ τής Κούβας.

Κι ή χώρα με τήν ανοιχτή άγκαλιά άφησε σ' όλους ένα χρίσμα γοητείας, αλλά δέν έλυσε τίς άπορίες, δέ δάθυνε τά προβλήματα. Ίσως κάποιος άμαρτωλός στα άεροπλάνα τής επιστροφής νά νοσταλγοῦσαν κιόλας τήν ευρωπαϊκή μοναξιά πού τούς έπλασε, πού μπορεί νά τούς έχει άνεπανόρθωτα χαλάσει.

ΙΡΑΝ: ΑΝΤΙΔΡΑΣΗ Ή ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ;

από τή διαμαρτυρία στην εξέγερση

1977: Τόν 'Ιούνιο τρεις από τούς πίο γκωστούς ήγέτες του παλιού 'Εθνικού Μετώπου του ανατραπέντος από τόν Σάχη προέδρου τής Περσίας Μοσαντέκ Ζητούν, μέ μιά άνοιχτή έπιστολή στόν αυτόκράτορα, τήν «έγκατάλειψη τής δικτατορίας» και τήν «άουτηρή έφαρμογή τών συνταγματικών άρχών». Τό τυπικά ύφιστάμενο σύνταγμα, «κληρικό-φιλελεύθερο», τροποποιημένο τό 1957, είναι τό ιρανικό σύνταγμα του 1906. Τό κείμενο αυτό τής άνοιχτής έπιστολής, πού δέν άπαγορεύθηκε από τίς άρχές, έδωσε τό σύνθημα γιά ένα χείμαρρο άναφορών και διακηρύξεων πού άπαιτούν τό σεβασμό τών βασικών έλευθεριών και τήν κατάλυση τών έκτακτων μέτρων. **Τόν 'Οκτώβριο** ενώ τό κύμα τών διαμαρτυριών άπλώνεται, άπεργίες και διαδηλώσεις, κυρίως φοιτητικές, διαδέχονται ή μιά τήν άλλη, καθ' όλη τή διάρκεια του μήνα, σ' όλα τά μεγάλα πανεπιστήμια.

Στίς 15 Νοεμβρίου ή άφιξη στην Ουάσιγκτων του Σάχη προκαλεί έντονες κινητοποιήσεις στό πανεπιστήμιο τής Τεχεράνης, όπου οι συγκεντρώσεις και οι άναταραχές συνεχίζονται άδιάκοπα επί δέκα μέρες. Σαράντα τέσσερις φοιτητές συλλαμβάνονται και στίς άρχές Δεκεμβρίου τά περισσότερα πανεπιστήμια ή είναι κλειστά ή άπεργούν.

Στίς 7 Δεκεμβρίου δημιουργείται μιά έπιτροπή γιά τήν υπεράσπιση τών έλευθεριών και τών δικαιωμάτων του ανθρώπου.

Στίς 31 Δεκεμβρίου ό πρόεδρος Κάρτερ έπισκέπτεται τήν Τεχεράνη και άποφάινεται ότι «ό Σάχης συμμερίζεται τίς άπόψεις του γιά τά δικαιώματα του ανθρώπου».

1978: Στίς 7 μέ 9 'Ιανουαρίου γίνονται στην ιερή πόλη Κούμ διαδηλώσεις υπέρ του άγιατολλάχ Κομεινί, πνευματικού άρχηγού τών ιρανών σχιτών και άντικείμενο ύβρων από τόν κυβερνητικό τύπο, πού καταλήγουν σέ άντικυβερνητικές εξέγέρσεις. Η άστυνομία κάνει χρήση πυροβόλων όπλων και δολοφονεί καμιά έξηνταριά διαδηλωτές. Τό 'Ιράν εισέρχεται σέ περίοδο διαρκούς άστάθειας και οι βίαιες διαδηλώσεις στους δρόμους επαναλαμβάνονται κάθε σαράντα μέρες μέ τήν εύκαιρία τών μνημοσύνων τών νεκρών από τίς προηγούμενες ταραχές.

Στίς 18 Φεβρουαρίου ό στρατός έπεμβαίνει βίαια στην Ταυρίδα ενάντιον διαδηλωτών. 'Ο άπολογισμός τής έπέμβασης αύτης: έμπρησμοί τραπεζών, κινηματογράφων, πολλές δεκάδες νεκρών διαδηλωτών (έκατό κατά τήν αντιπολίτευση) και 650 συλλήψεις.

Στίς 17 Μαρτίου σαράντα μέρες μετά τήν Ταυρίδα, ταραχές ξεσπούν σέ πολυάριθμες πόλεις: στην Τεχεράνη, Μπαμπόλ, Καλθίν και κυρίως στό Γιάσιν.

Στίς 9 'Απριλίου γίνεται συγκέντρωση περίπου διακοσίων χιλιάδων ύποστηρικτών του καθεστώτος και δημιουργούνται ένοπλες «έπιτροπές πατριωτών» γιά νά «πλαισιώσουν και νά όργανώσουν τόν πληθυσμό».

Στίς 7 Μαΐου σαράντα μέρες μετά τίς ταραχές του Γιάζντ, ένα νέο κύμα ξεσπά στό πανεπιστήμια και ύστερα στό σύνολο τής χώρας. Στίς 11 Μαΐου, γιά πρώτη φορά, ξεσπούν άντικυβερνητικές διαδηλώσεις μέσα στό κέντρο τής Τεχεράνης. Έπεμβαίνουν τεθωρακισμένα του στρατού και καταλαμβάνουν τό παζάρι. 'Ο Σάχης αναβάλλει τά ταξίδια του στο έξωτερικό και ή κυβέρνηση ανακοινώνει ότι «δέ θά άνεχθεί πλέον τήν άταξία πού άποδιοργανώνει τή χώρα εδώ και έξι μήνες» και ότι «θά άντιταχθεί στο έξις στίς ταραχές και τίς εξέγέρσεις».

Στίς 7 'Ιουνίου ενώ φαίνόταν ότι γιά ένα διάστημα τά πράγματα είχαν ήσυχάσει, ό άρχηγός τής μυστικής άστυνομίας (ΣΑΒΑΚ) παραιτείται και άντικαθίσταται από τόν άρχηγό του δευτέρου γραφείου του στρατού Νασέρ Μογκαντάμ.

Στίς 17 'Ιουνίου ήμέρα έθνικού πένθους, χωρίς φασαρίες, στην Τεχεράνη και σέ έφτά άλλες πόλεις τής χώρας.

Στίς 23 'Ιουλίου βίαιες εξέγέρσεις ξεσπούν στο Μασέντ, ιερή πόλη 800 χιλίομετρα άνατολικά τής Τεχεράνης. Άπολογισμός: μιά σαρανταριά νεκροί.

Στίς 30 'Ιουλίου προσάγονται σέ δίκες 65 άτομα πού έλαβαν μέρος στίς συγκρούσεις πού ακολούθησαν τό μνημόσυνο ενός πνευματικού ήγέτη τών σχιπών.

Στίς 5 Αύγουστου ό Σάχη βεβαιώνει ότι οι έκλογές του 'Ιουνίου 1979 θά είναι «100% ελεύθερες».

Στίς 11 Αύγουστου επαναλαμβάνει τίς ύποσχέσεις του γιά «φιλευθεροποίηση» αλλά δηλώνει πώς θά αντιμετώπισει «μέ σιδερένια πυγμή τούς ύποκινήτες τών ταραχών».

Στίς 12 Αύγουστου μετά από τρείς μέρες συνεχών ταραχών πού είχαν εκατό περίπου νεκρούς, κηρύσσεται ό στρατιωτικός νόμος στό 'Ισπαχάν. Σέ είκοσι πόλεις τής Περσίας θά έπακολουθήσουν και θά συνεχιστούν, σχεδόν καθημερινά, διαδηλώσεις και συγκρούσεις.

Από δώ και πέρα τά γεγονότα είναι πιά έντονα και πιά νωπά στή μνήμη μας, μέ κορυφαίο σημείο τή γενική άπεργία και τό αίματοκύλισμα τών διαδηλωτών στήν Τεχεράνη μέ τούς 250 νεκρούς και χιλιάδες τραυματίες.

Πιάω από τά γεγονότα αυτά και τήν όλο και όξύτερη κατάσταση θάταν μάταιο νά αναζητήσουμε κάποιο σημαντικό, οργανωμένο μαρξιστικό φορέα. Τό παράνομο φιλοσοβιετικό κομμουνιστικό «Τουντέχ» είναι μικρής άπήχησης και έλάσσονος πολιτικής σημασίας δύναμη. Οι θρησκευτικοί ήγέτες τών σχιπών είναι, στήν τωρινή τουλάχιστον φάση, πολύ πιά σημαντικές πολιτικές παράμετροι.

Σέ μία κοινωνία όπου βασιλεύουν άκόμη φεουδαρχικοί θεσμοί και φεουδάρχες, όπου δέν υπάρχουν δημοκρατικοί θεσμοί γιά νά εκφραστεί ή λαϊκή θέληση, όπου οι άντικαθεστωτικές ζυμώσεις εστιάζονται στό κεντρικό παζάρι κάθε πόλης ανάμεσα και μαζί μέ τούς αναστατωμένους από τόν καπιταλισμό τών πολυεθνικών και τής μεγάλης κερδοσκοπίας εμπόρους, όπου τόν τεράστιο πλούτο τής χώρας τόν νέμονται οι πολυεθνικές και οι γύρω από τόν Σάχη μεταπράτες, όπου τά 90% του πληθυσμού είναι ένεργοί σχιίτες πιστοί μέ επικεφαλής πολλούς ισότιμους άγιατολλάδες, οι έγγυημένες γιά τούς θρησκευομένους «ελευθερίες» χρησιμοποιούνται γιά τήν άντικαθεστωτική κινητοποίηση.

Και οι διαδηλωτές συγκεντρώνονται, πριν νά συγκρουστούν μέ τίς έντοπες δυνάμεις άσφαλείας, γιά νά ακούσουν, όπως οι διακόσιες χιλιάδες κάτοικοι τής Τεχεράνης πριν από τίς ταραχές τής 5ης Σεπτεμβρίου, τούς μολλάδες σάν τόν Μουρβαρίντ νά τούς λένε: «Είμαστε ενάντιον κάθε σφαγής. Αυτό πού ζητάμε όλο κι όλο είναι ή ελευθερία. Άλλά δέν πρόκειται ποτέ νά ύποκλιθούμε γιά νά μάς τήν παραχωρήσουν. Οφείλουμε νά τήν πάρουμε μέ τή βία...» Άν είστε έντιμοι ήγέτες δώστε μας τήν ελευθερία πού παραχωρείτε στους ύπηρέτες σας γιά νά μπορούμε νά εκφραστούμε ελεύθερα μπροστά στό λαό. Αυτός θά κρίνει, αυτός λέει «τήν αλήθεια...» (*Le Monde* 6.9.1978).

Και δίπλα στους άνδρείους μπροστά στή βία και έτοιμους νά μαρτυρήσουν μολλάδες θά προστεθούν οι λίγοι κομμουνιστές και μαρξιστές, γιάτι τά λαϊκά κινήματα γίνονται μέ όλους και μέ τούς πιά πολλούς. Χωρίς νά αναζητάμε στό μέγεθος και τή συμμετοχή του κομμουνιστικού κόματος τόν αδιάψευστο αίματοκρίτη τής επαναστατικής εύρωστίας τών λαϊκών κινητοποιήσεων, θά μπορούσαμε νά ύποθέσουμε πώς χωρίς τή συνέργεια τών κομμουνιστών στίς λαϊκές έξεγέρσεις άλλοι θά μπορούσαν νά δώσουν πειστικότερα άλλες κατευθύνσεις στή μαζική διαθεσιμότητα και δυσαρέσκεια. Και υπάρχουν στήν Περσία τέτοιοι άλλοι, όπως ό άγιατολλάχ Σαριάτ Μανταρί, πού ισχυρίζονται ότι «ό όρθολογισμός και ή κοινή λογική επιβάλλουν τήν παθητική άντίσταση, τόν ήρεμο και νόμιμο άγώνα, τήν εγκάρτηση, τό δρόμο πού ό Γκάντι πρότεινε στους 'Ινδούς» (*Le Monde* 6.9.1978).

Είναι αλήθεια ότι οι σχέσεις μαρξισμού και ισλάμ είναι βασικό πρόβλημα γιά μία χώρα όπως τό 'Ιράν. Άλλά, «άν βέβαια πρόκειται γιά δυό άσυμφιλίωτες φιλοσοφίες (τόν ύλισμό και τόν ιδεαλισμό) δέν είναι λιγότερο βέβαιο ότι τό 'Ισλάμ πού ύπερασπίζονται οι εργαζόμενοι δέν είναι έπυδενί μία νομιμοποίηση τής κυριαρχίας τών κατεχουσών τάξεων» είχε άπαντήσει ένας Πέρσης διανοούμενος σέ δυτικοευρωπαϊό δημοσιογράφο τόν περασμένο χρόνο. Και συνεχίζει ότι μέσα στίς πέντε μεγάλες άρχές του ισλαμισμού ή δικαιοσύνη έρχεται άμέσως μετά τό μονοθεϊσμό. Και γιά όλους τούς εργαζομένους δικαιοσύνη σημαίνει ισότητα. Έξάλλου, ό μαρξισμός δέν άπαγορεύει στους πιστούς νά συχνάζουν στα τζαμιά. Και έπειδή έδώ και πολλά χρόνια οι εκπρόσωποι διαφόρων θρησκευτικών ρευμάτων θρικόκονται σέ άντίθεση μέ τό διεφθαρμένο καθεστώς του Σάχη, τό καθεστώς βάλθηκε νά άποδείξει ότι άνάμεσα στό μαρξισμό και τό ισλάμ ύπάρχει μία άνταγωνιστική άντίθεση. Πού σημαίνει έν-

ολίγοις αντικατάσταση της πάλης των τάξεων από μία πάλη μαρξισμού και ισλάμ. Οι προπαγανδιστές του καθεστώτος κοπιάζουν να καταδείξουν ότι όσοι υπεραμύνονται μιάς δυνατής συμμαχίας ή μιάς κοινότητας απόψεων ανάμεσα στο μαρξισμό και το ισλάμ είναι μαρξιστές ντυμένοι στα ράσα. Διότι τό φάσμα του σοσιαλισμού, σέ πείσμα της αστυνομικής τρομοκρατίας, δέν παύει νά πανικοβάλει τούς κυβερνήτες μας.

«Η κυβέρνηση θεωρεί τούς θρησκευόμενους αντιδραστικούς επειδή απαιτούν νά φοριέται ό τσαντόρ(φερεντζές). Άλλά, είναι καλύτερα νά φοριέται ό τσαντόρ ή τό προσωπίο; Όλοι μας φοράμε προσωπίο στή ναυαγισμένη και χωρίς πολιτιστική ταυτότητα κοινωνία μας» απαντάει ένας Πέρσης φοιτητής προλαβαίνοντας τήν τυπολατρική έρώτηση του άμήχανου μαρξισμού μας: πού σταματάει ή αντίδραση της παράδοσης και πού αρχίζει ή επανάσταση στό Ίράν των σφαγιαζόμενων μουσουλμάνων;

Ό θρόνος στή Περσία δέ στηρίζεται πιά παρά στό στρατό, ό ρόλος του όποίου μεγάλωνε τόσο όσο μίκραιναν οι άλλες βάσεις του - οι εθνικιστές του Μοσαντέκ μετά τήν έξόντωση του άρχηγού τους, οι γαιοκτήμονες μετά τήν άγροτική μεταρρύθμιση του 1962, οι παραδοσιακοί θρησκευόμενοι μετά τήν «έκσυγχρονιστική» πολιτική του Σάχη, ή μάζα των μικροαστών πού άκολούθησαν τούς σχίτες ήγέτες, οι φιλελεύθεροι μετά τόν άγριο παραμερισμό της αντιπολίτευσης. Ένας παραμερισμός του άυτοκράτορα από ένα άμιγές στρατιωτικό καθεστώς δέ θά άλλαζε πολύ τή βαθύτερη φύση του καθεστώτος πού έχει αναπτυχθεί στό Ίράν.

Στό μεταξύ, ό Κάρτερ δέ σταμάτησε στιγμή νά θεωρεί τό καθεστώς αυτό και τόν άρχηγό του πρότυπο του τρόπου πού αντίλαμβάνεται τά «άνθρώπινα δικαιώματα»: τόν τρόπο πού τά αντίλαμβάνεται σ' αυτή τήν περιοχή του κόσμου «ό χωροφύλακας των συμφερόντων των ΗΠΑ».

ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΦΕΡΤΖΗΣ

ΝΙΚΑΡΑΓΟΥΑ: ΤΑ ΟΡΙΑ ΕΝΟΣ ΑΝΤΑΡΤΙΚΟΥ ΚΑΙ Η ΣΚΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΟΜΙΝΙΚΟΥ

Άπό τήν Περσία στή Νικαράγουα ή γεωγραφική άπόσταση είναι μεγάλη. Τό πολιτικό τους τοπίο ώστόσο περιγράφεται μέ περισσότερα κοινά χαρακτηριστικά παρά μέ ριζικές διαφορές. Τό ότι ό Ρετζά Παχλεβί και ό Άναστάζιο Σομόζα, όπως άλλωστε ό Πινοςέτ και ό Βιντέλα, δέ θά μπορούσαν νά έγκατασταθούν και νά συντηρηθούν στήν έξουσία χωρίς τή θέληση και τή στήριξη των ΗΠΑ δέν είναι τό σημαντικότερο. Μιά ματιά στό χάρτη θά 'ταν άρκετή για νά πιστοποιηθούν αυτά πού αντιπροσωπεύουν για τήν Pax Americana οι δύο, περιτριγυρισμένες από άμφίβολης σταθερότητας ή άπλώς έχθρικής διάθεσης κράτη, χώνες.

Πιο σημαντικό μοιάζει νά είναι τό γεγονός ότι τόσο ή Περσία όσο και ή Νικαράγουα άποτελούν παραδείγματα παραλλαγών ένσάρκωσης και έξάπλωσης μιάς πρόσφατης μορφής άυταρχικών καθεστώτων: των στρατιωτικών δικτατοριών. Καθεστώτα πού μέ στρατιωτικό πρόσωπο ή πολιτικό προσωπίο δέ θά μπορούσαν νά επιβιώσουν μέ μόνη τή μητροπολιτική ύποστήριξη άν δέ διέθεταν ίδια δύναμη έπιβολής. Καθεστώτα πού ένώ θεσμοποιούν τό μοναδικό κόμμα ως δομή υπέρτατης συλλογικής πολιτικής έξουσίας (Βραζιλία, Ούρουγουάη, Περού, Χιλή, Άργεντινή) διαφέρουν, τυπολογικά, από τά μονοκομματικά κράτη έφόσον δέν επιφυλάσσουν σ' αυτό τό κόμμα λειτουργία ιδεολογικής πλαισίωσης και νομιμοποίησης της κρατικής έξουσίας. Καθεστώτα πού αντικαθιστούν τόν χαρισιατικό κυβερνήτη από πολιτική κυβέρνηση - έκτελεστικό όργανο ένός συλλογικής ευθύνης έπιτελείου, όταν φορούν πολιτικά: ή από τόν γενικό άρχηγό του κράτους, πού αναδεικνύεται κατά τούς κανόνες της στρατιωτικής ιεραρχίας και διαδοχής, στήν περίπτωση της έν στολή στρατιωτικής δικτατορίας.

Ἐν στήν Περσία ἡ παραδοσιακὴ ἰσχὺς καὶ ἐπιβολὴ τῆς μοναρχίας κατοχυρώνει τὴν ὑπακοήν στὸν Σάχη καὶ ἀποθαρρύνει τὴν ἀμφισβήτηση καὶ τὴν ἀνατροπὴν τοῦ ἀπὸ τοὺς στρατιωτικούς, στὴ Λατινικὴ Ἰσπανία ὁ στρατὸς ἀναγορεύτηκε σὲ κατεξοχὴν πολιτικακὸ παράγοντα, κέρδισε θεαματικὰ ἔδαφος, ἐνέτεινε τὴν καταπίεση καὶ ἐξασφάλισε σταθερὰ μέχρι στιγμῆς καθεστῶτα.

Κι ἐνῶ τὸ στρατιωτικὸ ἐπιτελεῖο, πυρῆνας τῆς δικτατορίας, ἐπιβιώνει καὶ ἀναπαράγεται ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν τύχη τῶν φυσικῶν προσώπων πού τὸ συναπαρτίζουν, ἡ αὐταρχικὴ φύση καὶ διάρθρωση τοῦ στρατοῦ ἀποκλείει κάθε μετατόπιση πρὸς φιλελεύθερες πολιτικὲς διευθετήσεις καὶ ἐξομαλύνσεις.

Στὴ Λατ. Ἰσπανία οἱ τύραννοι τῶν οἰκογενειακῶν δικτατοριῶν, ὅπως ὁ Σομόζα στὴ Νικαράγουα ἢ ὁ Στοένσερ στὴν Παραγουάη, ἔστω κι ἂν διατηροῦνται χάρις στοὺς πραιτοριανούς τους καὶ τὴν ἐξωτερικὴ στήριξη, ἀντιπροσωπεύουν μιά προσωπικὴ ἐξουσία ἀνίκανη νὰ παρακολουθήσει τὴν ἐξέλιξη τῶν δομῶν καὶ τῶν ἀναγκῶν τῆς βυθιζόμενης σὲ καθυστέρηση κοινωνίας τους. Τὸ εἶδος τῶν παραδοσιακῶν «καουντίλιο» προορίζεται γιὰ ἀντικείμενο μουσειακῶν ἐνδιαφερόντων. Θὰ ἴταν λάθος νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ συνομωσία ἀνώτατων ἀξιωματικῶν πού ἀνακαλύφτηκε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Σομόζα (28.8.78) ἢ ἀκόμη ἡ προσχώρηση τοῦ σώματος τῶν ἐργοδοτῶν (Ἐθνικὸ Ἰνστιτούτο γιὰ τὴν Ἀνάπτυξη) στὴ γενικὴ ἀπεργία ἦταν μιά ἀπόπειρα ἐκουγχρονισμοῦ τοῦ προσωποπαγοῦς καθεστώτος κατὰ τὸ «κέντρω» πρότυπο Βιντέλα;

Ἡ ἐπιβίωση ὁμως τοῦ Σομόζα δὲν ἐξαρτᾶται μονάχα ἀπὸ τὴ στάση τῶν ΗΠΑ καὶ τίς δυνατότητες τῶν πραιτοριανῶν του (τῆς ἐθνοφρουρᾶς, πού ἐπιτελεῖ ταυτόχρονα χρέη στρατοῦ καὶ ἀστυνομίας). Ἐξαρτᾶται καὶ ἴσως κυρίως ἀπὸ τίς ἀντιφάσεις τῆς ἀντιπολίτευσης, τίς ὁποῖες ὁ δικτάτορας γιὰ τὴν ὥρα ἔχει ἐκμεταλλεῖ δεξιотехνικά. Ἡ νέα βιομηχανικὴ ἀστική τάξη, ἐνδυναμωμένη ἀπὸ τὴ θεαματικὴ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη τῆς δεκαετίας τοῦ 60, συμμετέχει μὲ τὸ «Ἐθνικὸ Ἰνστιτούτο γιὰ τὴν Ἀνάπτυξη» στὸ «Διευρυμένο Μέτωπο τῆς Ἀντιπολίτευσης» (FAO), ἀλλὰ ἐνῶ ζητᾶει νὰ φύγει τὸ γρηγορότερο ὁ Σομόζα ξέρει ὅτι δὲν κινδυνεύει μόνο αὐτὸς ἀπὸ τοὺς σαντινιστὲς ἀντάρτες, πού ἐκφράζουν ἀνοιχτὰ τὴν ἐπιθυμία τους «νὰ τελειώσουν καὶ μὲ τὸν καπιταλισμό». Μήπως, ἀκριβῶς, ἐπειδὴ τὸ ξέρει αὐτὸ δὲν βιάζεται γιὰ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ «καουντίλιο»;

Στὸ FAO συμμετέχουν ἀκόμη τὸ μικρῆς, ὕστερα ἀπὸ 40 χρόνια δικτατορίας, σημασίας συντηρητικὸ κόμμα, πολυάριθμες πολιτικὲς ὁμάδες φιλελεύθερων καὶ μεταρρυθμιστῶν καθὼς καὶ ἡ ὁμάδα τῶν «Δώδεκα». Οἱ «Δώδεκα», ἀντιπροσωπευτικὲς τῆς ὑψηλῆς ἀστικῆς τάξης προσωπικότητες πού συναποτελοῦν τὴν ὁμάδα αὐτὴ, προβλήθηκαν ὡς τὸ φερεγγυότερο ἐναλλακτικὸ κυβερνητικὸ σχῆμα. Εἶναι ὁμως φανερό ὅτι ἀπὸ τὸ FAO δὲ λείπει μόνο ἡ «φυσικὴ» δύναμη, σὲ μιά χώρα πού ὁ νόμος ἀκολουθεῖ τὰ ὄπλα ἀλλὰ καὶ ἡ πολιτικὴ συνοχή.

Στὴν ἄλλη μεριά, τὸ «Σαντινιστικὸ Μέτωπο τῆς Ἐθνικῆς Ἀπελευθέρωσης» – ἡ ὀνομασία του ἀναφέρεται στὸν πῖο φημισμένο γκουερίλλο τῆς Κεντρικῆς Ἰσπανίας, τὸν Καίσαρα Σαντίνο, δολοφονημένο τὸ 1934 ἀπὸ τὸν πατέρα Σομόζα πρὶν αὐτὸς καταλάβει τὴν ἐξουσία τὸ 1936 – εἶναι ἐπίσης διαιρεμένο σὲ τρεῖς τάσεις, τάσεις τῶν ὁποῖων οἱ διαφοροποιήσεις φαίνεται νὰ ἀντανακλοῦν τίς κοινωνικὲς καὶ πολιτιστικὲς καταβολές τῶν ἀντίστοιχων ἀνταρτῶν.

Ἡ ὁμάδα GPP εὐνοεῖ τὸ «λαϊκὸ πόλεμο διαρκείας» πού προσπαθεῖ νὰ ἐξαπλώσει τοὺς ἀντάρτικους θύλακες στὰ βορειοανατολικά τῆς χώρας. Ἡ γκεβαρική αὐτὴ τακτικὴ εἶχε σαφεῖς ἐπιτυχίες ἀπὸ τὴν περασμένη ἀνοιξη.

Ἡ δευτέρη ὁμάδα, οἱ «τερσεριστὲς», περιλαμβάνει μαρξιστὲς ἀλλὰ καὶ ἀριστεροῦς χριστιανούς καὶ φιλελεύθερους, γόνους συχνά τῆς καλῆς κοινωνίας. Συντεταγμένοι σὲ κομάντος καὶ μὲ θάσεις κοντὰ στὰ σύνορα τῆς Κόστα-Ρίκα, οἱ τερσεριστὲς ἔχουν στὸ ἐνεργητικὸ τους θεαματικὲς ἐπιχειρήσεις ἐναντίον στρατοπέδων τῆς ἐθνοφυλακῆς σὲ μεγάλες πόλεις τῆς ἐνδοχώρας.

Ἡ τρίτη, «προλεταριακὴ» ὀνομαζόμενη, ὁμάδα συντίθεται ἀπὸ μέλη τοῦ κομμουνιστικοῦ κόμματος μὲ μετριοπαθέστερες, ἀπὸ τοὺς τερσεριστὲς, ἐνέργειες.

Οἱ διαφορὲς τῶν σαντινιστῶν μποροῦν νὰ ἀπαλειφθοῦν στὴ δυναμικὴ τῆς νίκης καθὼς καὶ μὲ τίς ἐπαφές τῶν ἀντιπροσώπων τῶν τριῶν ὁμάδων πού σκοπεύουν στὸ σχηματισμὸ ἑνὸς πραγματικὰ ἐνοποιημένου σαντινιστικοῦ μετώπου, περιπλέκονται ὁμως οἱ διαπραγματεύσεις μὲ τοὺς σοσιαλιστὲς, σοσιαλοχριστιανούς, σοσιαλδημοκράτες, συντηρητικούς, πού ἐπιδιώκουν μιά «λογικὴ» συμμαχία μὲ τοὺς ἀντάρτες.

Πολλές ενδείξεις πείθουν πώς από τό 1974, χρονιά τής πρώτης θεαματικής άπαγωγής όμήρων, οί σαντινιστές έκαναν, μακριά από κάθε αύθορητισμό, μιά πλατιά οργανωτική δουλειά στίς πόλεις και τήν ύπαιθρο και κέρδισαν τή συμπάθεια του πληθυσμού. Έτσι πού τώρα κινούνται «σάν τό ψάρι στό νερό». Κανένας άλλωστε δέν πίστευε πώς σέ περίπτωση εξέγερσης ό πληθυσμός θά 'μενε μέ σταυρωμένα χέρια. Στήν αίματοβαμένη ιστορία τής Νικαράγουα ή γραμμή διαδοχής χαράζεται σχεδόν φυσικά μέ τή βία. Τά όρια όμως ενός μή καταρχήν μαζικού (έστω και μέ τήν ύστερη ύποστήριξη του πληθυσμού) και χωρίς άρκετά όπλα επαναστατικού κινήματος και ή σκιά τής έμπειρίας του Άγιου Δομίνικου σκοτεινιάζουν τίς προοπτικές στήν εξέγερμένη Νικαράγουα. Η κατάσταση όμως έχει πάψει νά είναι μόνο έσωτερικό πρόβλημα έμφυλίου πολέμου. Μετά τήν άνοιχτή σχεδόν έμπλοκή τής Βενεζουέλας και τής Κόστα Ρίκα (ύπέγραψαν στίς 19.9.78 σύμφωνο άμοιβαίας βοήθειας) και τής εναντίον τους αιτιάσεις και προκλήσεις του Σομόζα, μιά άλλη, διεθνοπολιτικής διάστασης κατάσταση διαμορφώνεται στήν περιοχή αυτή τής Άμερικανικής Ηπείρου. Μιά κατάσταση όπου ό άμεσος έλεγχος των ΗΠΑ έξασθενίζει και ταυτόχρονα δημιουργείται (όπως π.χ. στή Βενεζουέλα) και κακό προηγούμενο γιά τίς σκληρές στρατιωτικές δικτατορίες τής Λατ. Άμερικής.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΕΦΕΡΤΖΗΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΟΔΥΣΣΕΑΣ

ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Έπιέν Μπαλιθάρ, Γιά τή δικτατορία του προλεταριάτου
Γκαλθάνο Ντελα Βόλπε, Γιά τή διαλεκτική
Άντόνιο Λαμπόλα, Η ύλιστική αντίληψη τής ιστορίας
Έθγκένι Πασουκάνις, Μαρξισμός και δίκαιο
Λούτσιο Κολέπι, Γιά τό νεαρό Μάρη
Άγκνιές Χέλερ, Έπανάσταση και καθημερινή ζωή
Έθαλτ Ίλένκο, Τεχνοκρατία και ανθρώπινα ιδεώδη στό σοσιαλισμό.
Κάρελ Κόσικ, Η διαλεκτική του συγκεκριμένου
Πρέντραγκ Βρανίτσκι, Ιστορία του μαρξισμού
Κάρλ Κόρς Κάρλ Μάρξ
Βόλφγκανγκ Άμπεντροτ, Κοινωνική ιστορία του Εύρωπαϊκού εργατικού κινήματος
Τζιουζέπε Φιόρι, Άντόνιο Γκράμισι, ή ζωή ενός επαναστάτη

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Λούις Άραγκόν, Οί καμπάνες τής Μπάλ
Βλαντιμίρ Μαγιακόφκι, Έρωτικά γράμματα στή Λίλλια Μπρίκ
Ναταλία Μπαράνσκαγια, Έπτά ήμέρες μιάς γυναίκας.
Τζών Γουαίην, Άπόφοιτος μέ μέτριο βαθμό
Τσέζαρε Παβεζέ, Ένα ώραίο καλοκαίρι
Μπέρτλολτ Μπρέχτ, Τό ρομάντσο τής πεντάρας
Μάξ Φόν ντέρ Γκρύν, Φωτιά και αντιφέγγισμα
Μπράνιμιρ Στσεπάνοβιτς, Στόμα γεμάτο χύμα
Προσπέρ Μεριμέ, Χρονικό τής Βασιλείας του Καρόλου ΙΧ
Μάρκ Τουαίν, Οί περιπέτειες του Χάκλμπερυ Φίν
Γκεόρκη Βελίτσκοφ, Άπλά θαύματα

Ἡ ἀναβίωση τοῦ ψυχολογισμοῦ στήν οἰκονομική ἐπιστήμη

τοῦ Βασίλη Καραποστόλη

Τά τελευταία χρόνια ἰδίως συναντῶνται συχνά σέ οἰκονομικά κείμενα ὄροι καί διατυπώσεις (προσοδοκίες, ἀβεβαιότητα, διακινδύνευση, χρηματική αὐταπάτη) πού δημιουργοῦν τήν ἐντύπωση ὅτι τά διανοητικά ἐργαλεῖα τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης δέν ἀποσκοποῦν μόνον στήν ἐρμηνεία «ὕλικῶν» ἢ κοινωνικῶν ἀκόμα σχέσεων ἀλλά προσπαθοῦν νά διερευνήσουν καί τά ψυχολογικά ἐκεῖνα φαινόμενα πού φαίνεται ὅτι σχετίζονται πιά πολύ μέ τή συμπεριφορά τοῦ οἰκονομικοῦ ἀνθρώπου (Homo Economicus). Ἡ μετάγγιση τῶν ψυχολογικῶν ἐννοιῶν στά οἰκονομικά κρίθηκε ἀναγκαία ἀπό μερικούς ἐξαιτίας τοῦ «κενοῦ» στήν ἐξήγηση καί πρόβλεψη ὀρισμένων οἰκονομικῶν ἐξελίξεων πού δίνουν τά παραδοσιακά ὄργανα ἀνάλυσης, ἕνα κενό πού ὑποτίθεται ὅτι μπορεῖ νά καλυφθεῖ μέ τή συνδρομή τῆς ψυχολογίας.

Τό ἀντικείμενο τοῦ σημειώματος αὐτοῦ θά εἶναι νά ἐξετάσει τίς παραδοχές πού ἐπιτρέπουν τήν εἴσοδο τῆς ψυχολογίας στήν οἰκονομική θεωρία, τίς μορφές πού πήρε (παλιές καί νέες), τίς καθολικότερες ἀναγκαιότητες πού τήν προκάλεσαν καί τέλος τήν ἀποτελεσματικότητά της σέ σχέση μέ τήν ἐπίλυση θεωρητικῶν καί πρακτικῶν προβλημάτων.

Γιά νά ἐκτεθεῖ μέ πληρότητα τό πρόβλημα τῆς συγκεκριμένης σύζευξης τῶν δύο ἐπιστημῶν θά πρέπει πρῶτα ἀπ' ὅλα νά δοθεῖ ἀπάντηση στό ἀποφασιστικῆς σημασίας γενικό ἐρώτημα: Ποιά εἶναι ἡ θέση τῆς ψυχολογίας στήν οἰκονομική θεωρία ἢ, ἀλλιῶς, κατά πόσο εἶναι ἀναγκαία ἡ υἱοθέτηση ὀρισμένων βασικῶν ψυχολογικῶν ἀρχῶν γιά τήν ὀλοκληρωμένη μελέτη τῶν παραγόντων πού ὀρίζουν π.χ. τήν ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων, τίς σχετι-

κές τιμές, τήν κατανάλωση, τίς ἐπενδύσεις κλπ.

Ἀνατρέχοντας στήν ἱστορία τῆς νεότερης οἰκονομικῆς σκέψης, εἶναι δυνατό νά ἐντοπίσουμε κατ' ἀρχήν τήν ἀπάντηση τῶν κλασικῶν τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας (Σμίθ, Ρικάρντο) καί τοῦ Μάρξ στό ζήτημα αὐτό. Ἡ στάση τῶν θεμελιωτῶν τῆς θεωρίας ἀξίας-ἐργασίας ἀπέναντι στήν ψυχολογική ἐρμηνεία τῶν οἰκονομικῶν διαδικασιῶν μπορεῖ νά χαρακτηριστεῖ συνολικά (μέ ἐξαίρεση τόν James καί J.S. Mill πού ἀπέκλιναν σέ μία ψυχολογική ἀντίληψη τῶν κεντρικῶν προτάσεων τῆς θεωρίας αὐτῆς¹) σάν ἀρνητική. Πραγματικά, ἡ θεωρία αὐτή ἐκλαμβάνοντας τήν ἐργασία ὡς τό συντελεστή πού προσδίδει ἀξία σ' ἕνα ἐμπόρευμα καί τόν χρόνο ἐργασίας ὡς μέτρο ἀξίας τοποθετεῖ τό ζήτημα τῆς οἰκονομικῆς ἀνάλυσης σέ ἀντικειμενικό, «πρα-

γματικό» ἐπίπεδο, ἀποκλείοντας τήν παρέμβαση ὁποιασδήποτε ψυχολογικῆς ἀρχῆς. Γιατί, σύμφωνα μέ τή θεωρία ἀξίας-ἐργασίας, ἡ ἐργασιακή πράξη δέν ἐκδηλώνεται σάν ἀποτέλεσμα μιᾶς ἐσωτερικῆς ψυχικῆς σύγκρουσης ἢ ἀκόμα μιᾶς τάσης ἢ ἐπιλογῆς ἀλλά ἐδράζεται στήν ἀνάγκη γιά ἐπιβίωση καί ἀναπαραγωγή τοῦ ἀνθρώπινου εἶδους μέσα σ' ἕνα μεταβαλλόμενο περιβάλλον.

Μέ ἄλλα λόγια, ἡ ἐργασία, ἡ ὀργάνωσή της καί γενικά ἡ οἰκονομική δραστηριότητα εἶναι οἱ εἰδικοί ὄροι ὑπαρξῆς τοῦ ἀνθρώπινου εἶδους ἐφόσον τό εἶδος αὐτό ἀδυνατώντας νά προσαρμοστεῖ ἀπόλυτα στό φυσικό του περιβάλλον,

1. G. Myrdal *Τό πολιτικό στοιχείο στήν οἰκονομική θεωρία*. Ἐκδόσεις Παπαζήση, Ἀθήνα 1971.

ὅπως τὰ ὑπόλοιπα, εἶναι ὑποχρεωμένο νὰ τὸ μετασχηματίσει ὥστε νὰ ἱκανοποιηθῶν. οἱ ἀνάγκες του. Ὅπωςδήποτε, στὴν πορεία ἐξέλιξης τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς, ὁ ἄνθρωπος-οἰκονομικὴ μονάδα διαμορφώνει ψυχολογικὲς στάσεις πού ἐπιδρῶν μέ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο στὰ διάφορα μεγέθη τῆς οἰκονομίας, ὅμως δὲν εἶναι αὐτὲς πού προαπαιτοῦνται γιὰ τὸ σχηματισμὸ καὶ τὴ λειτουργία τῶν κυκλωμάτων τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς κατανάλωσης.

Ἀντίθετα, ἡ κριτικὴ πού ἀσκήθηκε στὴ θεωρία ἀξίας-ἐργασίας ἀπὸ τὴ λεγόμενη ὀριακὴ σχολὴ στηρίχθηκε ἔντονα σὲ ψυχολογικὸ ἔδαφος πού τῆς πρόσφερε ἡ ἡδονιστικὴ φιλοσοφία (Bentham). Ἡ ὀριακὴ σχολὴ (Jevons, Mebger, Edgeworth), ἀπὸ τὴν ὁποία ἀντλήσαν τὰ πιὸ ζωτικὰ θεωρητικὰ ἐφόδια τόσο ἡ σύγχρονη νεοκλασικὴ θεωρία ὅσο καὶ οἱ διάφορες ἀποχρώσεις τοῦ κευνσιανισμοῦ, πρότεινε τὶς ἔννοιες τοῦ «ὀρίου» καὶ τῆς «χρησιμότητας» -θετικῆς ἢ ἀρνητικῆς- σάν ἐργαλεῖα-κλειδιά γιὰ τὴν κατανόηση τῆς καθαρῆς καὶ τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας ἐνός ἀγαθοῦ. Συνοψίζοντας μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι μέ τὸ ὄριο δηλώνεται ἡ «τελευταία μονάδα» τῆς ποσότητος ἐνός ἀγαθοῦ ἢ ἐνός ποσοῦ (προσόδου, κόστους κλπ.), ἐνῶ ἡ χρησιμότητα ἀναφέρεται στὴν ὠφέλεια, εὐχαρίστηση ἢ ἀντίθετα στὴν ἀνωφέλεια καὶ δυσἀρέσκεια πού ἀποκομίζεται ἀπὸ τὴν κτήση ἢ ἀπώλεια εἴτε τῆς συνολικῆς ποσότητος ἢ ποσοῦ εἴτε τῆς τελευταίας μονάδας τους. «Ὄριακὴ χρησιμότητα» γιὰ ἕνα ἄτομο εἶναι ἡ χρησιμότητα πού ἀπορρέει ἀπὸ τὴν ἐπαύξηση ἐνός ἀγαθοῦ στὴν κατοχὴ του κατὰ μίαν μονάδα ἢ ἡ ἀπαρέσκεια πού προκαλεῖται ἀπὸ τὴν κατὰ μίαν μονάδα ἐλάττωσή του. Βάση γιὰ τὴν οἰκοδόμησι τῆς ὀριακῆς συλλογιστικῆς ἀποτελεῖ ἡ ψυχολογικὴ ὑπόθεση ὅτι ἡ χρησιμότητα ἢ ἱκανοποίηση πού ἀντλείται ἀπὸ τὴν ποσότητα ἐνός ἐμπορεύματος ἀνέρχεται μέ ρυθμὸ ὀλοένα βραδύτερο καθὼς αὐξάνει ἡ ποσότητα τοῦ ἐμπορεύματος. Τὰ ἄτομα θὰ συνεχίσουν νὰ ἀποκτοῦν ἕνα ἐμπόρευμα μέχρις ὅτου ἐξισωθεῖ ἡ ὀριακὴ χρησιμότητα μέ τὴν τιμὴ

του, δηλαδή μέ τὴν ὀριακὴ χρησιμότητα τοῦ χρήματος ἢ τοῦ ἐμπορεύματος μέ τὸ ὅποιο ἀνταλλάσσεται. Καθὼς προσεγγίζεται ἐπομένως ἡ συνολικὴ ἰσορροπία τοῦ καταναλωτῆ, οἱ λόγοι τῶν ὀριακῶν χρησιμότητων τῶν ἐμπορευμάτων πού τελικὰ ἀποκτήθηκαν εἶναι εὐθέως ἀνάλογοι μέ τοὺς λόγους τῶν τιμῶν τους. Κάθε ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴ σχέση αὐτὴ θὰ μείωνε τὴ συνολικὴ χρησιμότητα θέτοντας σὲ κίνηση διαδικασίες ἀνταλλαγῆς ἀνάμεσα σὲ πλεονάζοντα καὶ σὲ ἀποζητούμενα ἐμπορεύματα ὥστε νὰ ἐξασφαλιστεῖ καὶ πάλι τὸ maximum τῆς ἱκανοποίησης. Στὸ τελευταῖο αὐτὸ σημεῖο διαφαίνονται καθαρότερα οἱ ἡδονιστικῆς-ρασιοναλιστικῆς ρίζες τῆς ἀντίληψης αὐτῆς. Ἔτσι, ὑποτίθεται ὅτι ὁ οἰκονομικὸς ἄνθρωπος καταρτίζει -μέσω μίαν ἐνδοσκοπικῆς προφανῶς - ἕνα χάρτη προτιμήσεων μέ μίαν συγκεκριμένη διάταξη «καμπυλῶν ἀδιαφορίας» καὶ δρᾷ πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς μεγιστοποίησης τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ἐλαχιστοποίησης τοῦ πόνου.

Πρόκειται λοιπὸν γιὰ μίαν ἐκτίμηση τῆς οἰκονομικῆς συμπεριφορᾶς βασισμένη σὲ μίαν διπλὴ ὑπόθεση: ὅτι τὸ ἄτομο εἶναι ὀρθολογικὸ καὶ κυρίαρχο, ἔχει δηλαδή τὴν ἱκανότητα ὄχι μόνο νὰ συλλαμβάνει καὶ ἱεραρχεῖ τὶς ἐπιθυμίες του ἀλλὰ καὶ νὰ κινητοποιεῖ μέ ἄριστο τρόπο τὰ διαθέσιμα μέσα γιὰ τὴν ἐκπλήρωσή τους. Τὰ δύο σημεῖα τῆς παραπάνω κρίσεως γιὰ τὴν ὀριακὴ θεωρία ὑπόθεσης εἶναι δυνατό νὰ ἐλεγχθοῦν μέ μίαν συνδυασμένη θεώρηση στὸ οἰκονομικὸ καὶ ψυχολογικὸ ἐπίπεδο. Στὸ οἰκονομικὸ ἐπίπεδο, ἡ ἐγκυρότητα τῆς ἀντίληψης γιὰ τὴν κυριαρχία τοῦ ἀτόμου-καταναλωτῆ δοκιμάστηκε ἔντονα μόνο ἀφοῦ ἐπιταχύνθηκαν οἱ διαδικασίες μετάβασης ἀπὸ τὸ καθεστῶς τοῦ σχετικὰ ἐλεύθερου ἀνταγωνισμοῦ σὲ ὀλιγοπωλιακῆς καὶ μονοπωλιακῆς καταστάσεις. Βέβαια, στὴ θεωρία εἶχε θεθεῖ ἀπὸ πιὸ παλιὰ τὸ ζήτημα τῆς προτεραιότητος τῆς κατανάλωσης (ἢ τοῦ καταναλωτῆ) ἀπέναντι στὴν παραγωγή (ἢ τὸν παραγωγὸ) ἢ ἀντίστροφα· τὸ ἐπιχείρημα ὅμως ὅτι ἡ παραγωγή ὄχι μόνο προσφέρει τὰ ὑλικά μέσα γιὰ τὴν κατανάλωση

ἀλλὰ καθορίζει ἐπίσης καὶ τὶς μεθόδους ἢ «τεχνικὲς» τῆς κατανάλωσης, διαπλάθοντας ἔτσι τὸν ἴδιο τὸν καταναλωτῆ, ἀποκτᾷ ἰδιαίτερη βαρῦτητα μόνο ὅταν πραγματικὰ δημιουργοῦνται οἱ συνθήκες γιὰ τὴν ἐμπέδωση τῆς ὑπεροχῆς τοῦ παραγωγοῦ.

Ἦταν οἱ ραγδαῖες μεταβολές τῆς οἰκονομικῆς διάρθρωσης αὐτῆς πού ὑποβίβασαν τὸ ἄτομο-καταναλωτῆ στὴ θέση τοῦ παθητικοῦ δέκτη τιμῶν καὶ ἐπέτρεψαν στόν παραγωγὸ νὰ κινεῖται μέσα σὲ διευρυμένα περιθώρια πολιτικῆς τιμῶν. Στὸ σύστημα τοῦ «ἀτελοῦς» ἢ ὀλιγοπωλιακοῦ ἀνταγωνισμοῦ ὀριστικοποιεῖται ἡ κατίσχυση τοῦ παραγωγοῦ πάνω στόν καταναλωτῆ, ἀφοῦ ὁ πρῶτος δὲν εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ προσφέρει τὰ προϊόντα του σὲ γενικά ἰσχύουσες καὶ ἐκ τῶν πραγμάτων δεσμευτικὲς τιμές· οἱ τιμές μποροῦν νὰ ὑψωθοῦν καὶ ἡ παραγωγή νὰ μειωθεῖ ἀνάλογα μέ τὴν ἐλαστικότητα τῆς ζήτησης. Ὅσο συγκεντροποιεῖται τὸ κεφάλαιο καὶ συντονίζονται οἱ τιμές ἀπὸ μέρους τῶν ἐπιχειρησῶν τόσο συστέλλεται τὸ πεδίο δράσεως τῶν καταναλωτῶν μέ ἀποτέλεσμα οἱ τιμές τῶν ἐμπορευμάτων νὰ μὴ συμπίπτουν μέ τὴν χρησιμότητά τους, ἐξαρτώμενες ἀπὸ ἕνα πλέγμα παραγόντων ὅπως ἀξία, ποσοστὸ κέρδους στόν κλάδο, εἰδικὸ βάρος τοῦ παραγωγοῦ στὴν ἀγορὰ κλπ.

Στὸ ψυχολογικὸ ἐπίπεδο τώρα, ὁ ρασιοναλισμὸς εἶχε ἤδη ὑποστεί τὴ σοβαρὴ κριτικὴ τῆς «ψυχολογίας τοῦ βάθους» καὶ ἰδιαίτερα τῆς ψυχανάλυσης, στὴν συνδυασμένη ὁμως περίπτωσι ἡ ἀναίρεσι τοῦ καταναλωτῆ ὡς μοχλοῦ τῆς οἰκονομικῆς ἰσορροπίας βάθυνε ἀκόμα πιὸ πολὺ τὸ ρηγμά, ἀφήνοντας νὰ φανεῖ ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στόν πραγματικὸ ἄνθρωπο καὶ τὸν οἰκονομικὸ ἄνθρωπο-πρότυπο τῶν ὀριακῶν συγγραφέων. Στόν πρῶτο ἡ συνείδησι δὲν καταγράφει τὶς ἐπιθυμίες, βλέψεις καὶ σχέδια μέ σκοπὸ νὰ καθοδηγήσει τὶς νοητικῆς καὶ φυσικῆς ἐνέργειες γιὰ τὴν ἐκπλήρωσή τους. Ἀντίθετα, διαμεσολαβεῖ ἀνάμεσα σὲ ἐκτοπισμένες στὸ ἀσυνείδητο ἐπιθυμίες καὶ ἑτεροκαθορισμένες ἐπιλογές, προσπαθώντας νὰ περιορίσει τὴν πλάνη τους μέσα σὲ πλαίσια ἀσφαλείας· συχνὰ

όμως ή πάλη εκτρέπεται έξω από τά πλαίσια αυτά στρέφοντας τό άτομο σέ πράξεις ασυμβίβαστες μέ τήν επίτευξη όποιοιδήποτε Optimum σέ σχέση μέ τίς ανάγκες του. Για νά εξηγήσουμε μιά τέτοια έκβαση δέν είναι απαραίτητο νά επικαλεστούμε ένα τύπο λειτουργίας του ψυχαναλυτικού σχήματος Άσυνείδητο - Έγώ - Έπερεγώ πού κάτω από συγκεκριμένους όρους θά απελευθέρωνε τίς παρορμητικές, άνορθολογικές δυνάμεις σέ βάρος τής άτομικής (Έγώ) και τής κοινωνικά επιβεβλημένης συνείδησης (Έπερεγώ). Άκόμα κι άν υποθέσουμε, σύμφωνα μέ τήν ήδονιστική αντίληψη, ότι ή συνείδηση παρακάμπτοντας τίς αντίστασεις διαθέτει τή δύναμη νά παρακινεί τόν άνθρωπο σέ όρθολογικές ενέργειες ώστε νά άποκομίζεται ή μέγιστη χρησιμότητα, ανακύπτει τό πρόβλημα του έπαρκους πληροφοριακού έξοπλισμού της για τήν εκτέλεση ενός τέτοιου έργου.

Ό έξοπλισμός τής συνείδησης δέν είναι άλλος από τήν ποσότητα και τήν ποιότητα πληροφοριών πού μπορεί νά προσλάβει, μιά ικανότητα πού αναμφίβολα έξασθενίζει καθώς συνετελείται τό πέρασμα από τόν πλήρη στόν όλιγοπωλιακό ανταγωνισμό μέ τή συνακόλουθη διάσπαση τής άγοράς, τήν έγκαθίδρυση τοπικών μονοπωλίων και τελικά μέ τήν εκμετάλλευση τής άγνοιας δηλ. τή διαφήμιση.

Άπό ψυχολογική άποψη είναι άξιοσημείωτο ότι τό μοντέλο αυτό ύπονοεί μιά υπέρβαση των δυσκολιών πού συνεπάγεται ή αυτοανάλυση σάν μηχανισμός επισήμανσης των επιθυμιών.

Είναι γεγονός ότι ή ριζική άμφισβήτηση τής θέσης του καταναλωτή στό οικονομικό σύστημα και του ρόλου του στους μηχανισμούς σχηματισμού των τιμών καταλήγει νά αφαιρεί από τή συνείδηση τό ύλικό της έρεισμα. Πώς είναι δυνατό νά έποπτεύει ή συνείδηση τόν ψυχικό κόσμο όταν τής διαφεύγει ή δυναμική των πραγματικών οικονομικών συσχετισμών; Η κλίμακα προτιμήσεων μπορεί νά συγκροτηθεί μόνο πάνω στή βάση των πληροφοριών τής τρέχουσας συγκυρίας καθώς και τής γνώσης των βραχυπρόθεσμων έστω προοπτικών.

Πάντως, οι ανεπάρκειες και αντιφάσεις τής όριακής θεωρίας φαίνεται πώς δέν μπόρεσαν νά άκυρώσουν κάθε σχέση τής άτομικής Ψυχολογίας μέ τήν οικονομική θεωρία. Οι δυνάμεις πού συντηρούσαν τή σχέση αυτή ήταν φαίνεται ισχυρότερες από τή δύναμη τής επιστημονικής αλήθειας.

Αυτό άποδεικνύεται από τό γεγονός ότι παρά τή μεταγενέστερη στροφή τής έρευνας —μέ τήν προϊούσα μονοπωλιοποίηση και διεθνοποίηση τής οικονομίας— σέ φαινόμενα συνολικά όπως τό έπίπεδο τιμών, οι κυμάνσεις και οι κρίσεις, διαπιστώνεται παράλληλα μιά ανανέωση του οικονομικού ψυχολογισμού πού θέβαια υπογραμμίζει τήν έξακολουθητική εφαρμογή μιάς άτομιστικής μεθολογίας. Ποιές όμως είναι οι καινούργιες ψυχολογικές έννοιες και πώς λειτουργούν στή σύγχρονη οικονομική θεωρία; Πρόκειται για τίς έννοιες των «προσοκιών», τής «άβεβαιότητας», τής «διακινδύνευσης» και άλλων πού αναφέρονται βασικά στις ψυχολογικές και οικονομικές στή συνέχεια επιπτώσεις πού έχει ή προοπτική ενός άγνωστου μέλλοντος, στή συμπεριφορά τόσο των παραγωγών — επιχειρηματιών όσο και των καταναλωτών.

Είναι δυνατό νά διακρίνουμε τέσσερις κύριες κατηγορίες προβλημάτων στήν έξέταση των όποιων παρισφύουν οι πάνω έννοιες: είναι οι επενδύσεις, οι τιμές, ή ζήτηση χρήματος και οι καταναλωτικές προτιμήσεις.

Στόν τομέα των επενδύσεων, οι προσδοκίες διακρίνονται σέ βραχυχρόνιες και μακροχρόνιες: βραχυχρόνιες είναι οι προσδοκίες των επενδυτών σχετικά μέ τίς τιμές του προϊόντος τους όταν αυτό πρόκειται νά παραχθεί μέ τό ύπάρχον μέγεθος παραγωγικού δυναμικού, ενώ οι μακροχρόνιες αναφέρονται στήν άπόδοση κεφαλαίου έφόσον αναπτύσσεται τό δυναμικό αυτό. Ό αισιόδοξος ή άπαισιόδοξος χαρακτήρας των βραχυχρόνιων προσδοκιών έπηρεάζει άνάλογα τό ύψος των άποθεμάτων, ενώ ο χαρακτήρας των μακροχρόνιων προσδοκιών τή συνολική επενδυτική δαπάνη τής επιχείρησης. Εί-

δικά στή δεύτερη περίπτωση, ή ένταξη τής ψυχολογίας των προσδοκιών στους μηχανισμούς άπόφασης και διενέργειας των επενδύσεων εισάγει ένα άκρως άποσταθεροποιητικό στοιχείο. Άν ή άγορά δέν άνταποκριθεί σ' ένα υπεραισιόδοξο επενδυτικό σχέδιο και μιά έξογκωμένη προσφορά τότε ή συρρίκνωση των επενδύσεων είναι δυνατό —μέσω του έπιταχυντού— νά προκαλέσει μιά καθολική οικονομική καθίζηση. Τό αντίθετο άποτέλεσμα, δηλ. ένα επενδυτικό Boom, μπορεί νά προέλθει από μιά υπερβολικά άπαισιόδοξη πολιτική επενδύσεων.

Τό σημαντικό πάντως είναι ότι τή διάρκεια των διακυμάνσεων οι προσδοκίες έμφανίζονται σχετικά κύτόνομες από τίς πραγματικές οικονομικές διεργασίες και τελικά τείνουν — άν γενικεύονται — νά μετατρέψουν σέ πραγματικότητα τίς ίδιες τίς έλπίδες ή φόβους πού συνιστούν τό περιεχόμενό τους.

Στό ζήτημα έξέλλου των τιμών, πού είναι σταθερά συνδεδεμένο μέ εκείνο των επενδύσεων, οι προσδοκίες λειτουργούν μέ τόν ίδιο περίπου τρόπο, δημιουργώντας τίς ίδιες σωρευτικές καταστάσεις πού βραχυχρόνια δέν αναχαιτίζονται παρά μόνο από μιά μεταστροφή των αρχικών προβλέψεων ή από όρισμένες άκαμψίες π.χ. στα στοιχεία κόστους. Μακροχρόνια, άπαιτούνται προχωρημένες αλλαγές στή ζήτηση και τήν προφορά ή ακόμα στις σχέσεις Κράτους-ιδιωτικού τομέα για νά επιβραδυνθεί ή κεκτημένη ταχύτητα των προσδοκιών ή νά άντιστραφεί ή κατεύθυνσή τους.

Παρά τό γεγονός ότι οι προσδοκίες, οι ύποθετικές εκτιμήσεις, οι κατασκευές οικονομικών «όριζόντων» κλπ. διεγείρονται από ένα οικονομικό έρέθισμα, φαίνεται νά χάνουν τήν έπαφή τους μέ αυτό σέ δεύτερο στάδιο. Έκει όμως πού άποδεικνύεται καλύτερα τό ότι αυτή ή άπώλεια επικοινωνίας μέ τή ροή των πραγμάτων δέ μονιμοποιείται, είναι ή ζήτηση χρήματος όπου ένα «φυσιολογικό» έπίπεδο τόκου άποτελεί τόν ιδεατό άξονα γύρω από τόν όποιο περιστρέφονται οι κερδοσκοπικές προσδοκίες ή άλλως τό μέτρο για νά θεωρηθεί

ένα τρέχον επιτόκιο εξαιρετικά υψηλό ή χαμηλό. Φυσικά, τό «φυσιολογικό» επιτόκιο δεν είναι ένα άφρημένο «είδωλο» στο μυαλό των χρηματιστών αλλά τό προϊόν της συλλογικής πείρας από τήν ιστορία της αγοράς χρήματος.

Αν ένα επιτόκιο θεωρηθεί ύψηλό, πράγμα πού σημαίνει ότι είναι αύξημένες οι πιθανότητες να υποχωρήσει στο μέλλον, τότε οι ενέργειες των κατόχων ρευστού χρήματος αποδίδουν στο να απαλλαγούν από τά ρευστά τους διαθέσιμα αγοράζοντας τίτλους με μειωμένες τιμές. Αντίθετα, μιά κάθοδος του επιτοκίου σέ πολύ χαμηλά επίπεδα σέ σύγκριση μέ τό «φυσιολογικό» επιτόκιο θά ώθούσε σέ εκποίηση των τίτλων και αύξηση των ρευστών, εφόσον ή άναμενόμενη άνάκαμψη του επιτοκίου θά σήμαινε και πτώση των τιμών των μετοχών, όμολογιών κλπ.².

Οί συσχετισμοί αυτοί βοηθούν να συλλάβουμε μιά ευρύτερη εικόνα του πεδίου δράσης των προσδοκιών μέσα στην οικονομική δομή. Οί ύποκειμενικές εκτιμήσεις ανάγονται — μέσα από πολλαπλές εξαρτήσεις — στην πηγή τους, δηλαδή στις άντικειμενικές οικονομικές μεταβολές, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι ή έπιστροφή αυτή ύπονοεί μιά επαναποδοχή της «όμοστατικής» αντίληψης των κλασικών για τήν ίσορροπία. Τό να θεωρήσουμε ότι οι οικονομικές δυνάμεις και ή συγκεκριμένη διαπλοκή τους όρίζουν τό πεδίο πάνω στο όποιο καλλιεργούνται οι προσδοκίες ή ότι παρέχουν ένα θεμελιακό σημείο αναφοράς δέ σημαίνει ότι τό σημείο αυτό αντιπροσωπεύει άναγκαστικά τήν ίσορροπία του συστήματος πού σχεδόν αυτόματα αποκαθίσταται κάθε φορά πού πρός στιγμή ανατρέπεται. Τό σημείο αυτό μπορεί να είναι ένα σημείο άνισορροπίας, έκείνο όμως πού ενδιαφέρει από τήν άποψη του ψυχολογικού υπόδαθρου της θεωρίας των προσδοκιών είναι ότι σέ αντίθεση μέ τή διαπίστωση πώς οι ψυχολογικές μεταπτώσεις των παραγωγών, επενδυτών κλπ. εξαρτώνται σέ τελευταία ανάλυση από καθορισμένες οικονομικές κινήσεις, ή θεωρία αυτή ούσιαστικά διατηρεί τά άτομιστικά — ύποκει-

μενικά χαρακτηριστικά της παλιάς θεωρίας του ήδονισμού. Αμφισβητείται ή ίδια ή ύπαρξη σημείων αναφοράς στή λειτουργία των προσδοκιών και ύποστηρίζεται ότι ακόμα και τό αρχικό «κέντρισμα» μπορεί να είναι πλασματικό, ψυχολογικής τάξης, όχι οικονομικής³.

Θά πρέπει εδώ να σημειώσουμε ότι ό υπερτονισμός της αυτόνομίας των ψυχολογικών φαινομένων όπως οι προσδοκίες, ή άβεβαιότητα κλπ. δεν σημαίνει ότι εγκαταλείπονται οι προσπάθειες για ένδελεχή εξερεύνηση των δυνάμεων πού τά προκαλούν. Ωστόσο, από τή στιγμή πού δέ συνδέεται ή εξερεύνηση αυτή μέ τή σφαιρική μελέτη της οικονομικής πραγματικότητας, είναι άναπόφευκτο να εξαντλείται στην καταγραφή όρισμένων τύπων επιχειρηματία ή καταναλωτή, όπως συντηρητικός, ριψοκίνδυνος, αισιόδοξος, άπαισιόδοξος, κονφορμιστής, καινοτόμος κλπ. Επίσης υποβάλλεται σέ ψυχολογική εξέταση ή συμπεριφορά επιχειρηματιών ή διευθυντικών στελεχών πού προσανατολίζουν τήν πολιτική τους στην αύξηση των πωλήσεων, στην αύξηση του γοήτρου, στην αύξηση των κερδών κλπ. Η ψυχολογική αυτή μικροοικονομική μεθοδολογία κρύβει σαφώς τή σφοδρή ανάγκη να χαλιναγωγηθούν οι όποιες αντιδράσεις και άνακλαστικές κινήσεις των ύποκειμένων της οικονομικής ζωής άπέναντι στην ύπερ-ατομική εξέλιξη της ζωής αυτής.

Αυτό φαίνεται και στην περίπτωση των προτιμήσεων των καταναλωτών. Έδώ συναρθρώνονται μέ ακόμα πίο σύνθετο τρόπο ή ιδεολογία και ό πραγματισμός. Από τή μιά όλόκληρη ή νεότερη ψυχολογική θεωρία του καταναλωτή τείνει να θεωρεί τόν καταναλωτή πειραματικό άντικείμενο των πίο σύγχρονων μεθόδων διαφήμισης και διαμόρφωσης του κοινού γούστου· από τήν άλλη επικαλείται τό παλιό αξίωμα της κυριαρχίας (και έπομένως της αυτενέργειας) του καταναλωτή όταν συναντά όρισμένα θεωρητικά άδιέξοδα.

Είναι πολύ χαρακτηριστικό τό πώς αλλοιώνεται στην σύγχρονη ψυχολογική θεωρία της καταναλώ-

σης ή έννοια της όρθολογικότητας έτσι όπως τήν είχαν διατυπώσει οι όριακοι συγγραφείς. Μέ τήν πρώτη της μορφή, όπως άναφέρθηκε και παραπάνω, ή όρθολογικότητα του καταναλωτή σήμαινε πώς ύπήρχε ή δυνατότητα σ' αυτόν να λαμβάνει ύπόψη του και να άποσαφηνίζει όχι μόνο τόν επιδιωκόμενο στόχο, δηλαδή τή μεγιστοποίηση της ικανοποίησης, αλλά και όλόκληρο τό φάσμα των διαθέσιμων μέσων για τήν πραγμάτωσή του. Η σύγχρονη «όρθολογικότητα» του καταναλωτή συνίσταται στην «ικανότητα» του να άντιδρά μέ καθορισμένο τρόπο σέ καθορισμένα «κελεύσματα», άσχετα αν ό τρόπος αυτός μεγιστοποιεί τήν ικανοποίηση των άναγκών του⁴. Θά πρέπει εδώ να τονιστεί τό γεγονός ότι ή εκλέπτυνση και έπεξεργασία της ψυχολογικής θεωρίας της καταναλωτικής συμπεριφοράς στηρίχθηκε εκδηλα στην ανάπτυξη της θεωρίας και των τεχνικών της διαφήμισης άντι να συμβεί τό αντίστροφο⁵. Οί τεχνικές της διαφήμισης επιβάλλουν σέ τελευταία ανάλυση τήν άποδοχή όρισμένων κριτηρίων όρθολογικότητας και κανονικότητας στή συμπεριφορά. Έτσι, για παράδειγμα, θεωρείται όρθολογική ή συμπεριφορά μιάς συγκεκριμένης κατηγορίας καταναλωτών πού άνήκουν π.χ. στην ίδια κοινωνικοεπαγγελματική τάξη, αν αυτοί άνταποκρίνονται θετικά στο εξειδικευμένο μήνυμα μιάς διαφήμισης πού άπευθύνεται ειδικά σ' αυτούς. Έδώ ή διαφήμιση έχει «λειτουργικό» χαρακτήρα. Διαφοροποιείται άνάλογα μέ τά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των ύποψηφίων δεκτών του «σήματος» πού άναμένεται να τούς παρακινήσει σέ προκαθορισμένες ενέργειες. Αν συμβεί αυτό

2. J. M. Keynes «The General Theory of Employment, Interest and Money» Harcourt, Brace and Comrany, Inc. 1936.

3. J. Tobin «Liquidity Preference as Behavior Towards Risk» *Review Of Economic Studies*, Feb. 1958.

4. G. Katona *The Rowerful Consumer*, Mc Graw — Hill 1960.

5. Wroc Anderson «Advertising strategy and theories of Motivation» στο A.S.C. Ehrenberg — F. G. Pyatt (ed) «Consumer Behavior» 1971.

ότε ο δέκτης θά έχει ενεργήσει έλλογα, άφου «επέτρεψε» τή συνάντηση του έξωτερικού σχήματος μέ τήν ύποτιθέμενη ενδόμυχη έπιθυμία του.

Άκόμα πίο άυστηρές άπαιτήσεις για «όρθολογικότητα» προβάλλει ή λεγόμενη «συμβολική» διαφήμιση. Η διαφήμιση αυτή προσδίδει μιά συμβολική σημασία στα έμπορεύματα, μιά σημασία πού συμπυκνώνει οίκουμενικά μερικές φορές διώματα και παραστάσεις τής ανθρώπινης, διώματα πού εξαιτίας άκριβώς του καθολικού τους χαρακτήρα ύπολογίζεται ότι θά επενεργήσουν μέ ένα σχεδόν τυποποιημένο τρόπο.

Η επενέργεια αυτή συνίσταται στην άνάδυσση άρχέγονων καμιά φορά άπεικονίσεων, ταυτίσεων ή ειδώλων στην συνείδηση του καταναλωτή, πού γι' αυτόν πλέον ή δαπάνη άποκτά ένα σχεδόν άπολυτρωτικό χαρακτήρα άνεξάρτητα άπό τό είδος των άναγκών πού εξυπηρετεί. Δέν ύπάρχει λοιπόν στην λειτουργία αυτή τής διαφήμισης παρά μόνο μιά κλινική σχεδόν διάσταση.

Δέν έχει σημασία τό ότι διατυπώθηκαν σοβαρές αντιρρήσεις για τήν άξιοπιστία τής συμβολικής ψυχολογίας και τήν άποτελεσματικότητα τής συμβολικής διαφήμισης άργότερα. Σημασία έχει ή στρέβλωση τής έννοιας τής όρθολογικότητας μέ αυτή τήν προσφυγή σ' ένα «συλλογικό ύποσυνείδητο» του καταναλωτή και τήν άπαιτηση να ύπάρξει μιά άνταπόκριση σύμφωνα μέ όρισμένες προδιαγραφές.

Όστόσο, πέρα άπό τίς όποιες διαφορές, διαγράφεται τελικά ό κοινός τόπος των δύο αυτών αντιλήψεων για τήν καταναλωτική συμπεριφορά ή, καλύτερα, διακρίνονται τά στοιχεία συμπληρωματικότητας άνάμεσά τους. Έτσι, σέ πρώτο επίπεδο, ή λειτουργική αντίληψη οδηγεί σέ μιά άρκετά λεπτομερή τυπολογία των διαφόρων καταναλωτών, προσπαθώντας να προσδιορίσει τίς ιδιαίτερες συνθήκες πού διαμορφώνουν τήν «έτοιμότητα» τους προς κατανάλωση, τήν έλαστικότητα δαπάνης τους ως προς τίς μεταβολές τής κοινωνικής και οικονομικής τους κατάστασης. Κάθε κατηγορία λοιπόν καταναλω-

τών χαρακτηρίζεται άπό όρισμένους τρόπους και βαθμούς άντίδρασης στις μεταβολές αυτές. Παράλληλα όμως ύπάρχουν κοινά στοιχεία στις αντιδράσεις αυτές όλων των κατηγοριών πού έπιχειρεί να ανακαλύψει και «καλλιεργήσει» ή συμβολική μέθοδος. Άποκαθίσταται μέ τόν τρόπο αυτό μιά συμπληρωματικότητα άνάμεσα στις δύο αντιλήψεις για τήν καταναλωτική συμπεριφορά και κατ' έπέκταση άνάμεσα στις άντίστοιχες μεθόδους χειρισμού τής καταναλωτικής ζήτησης. Στο μέτρο πού άποτυγχάνει ή διαφοροποιητική, λειτουργική μέθοδος να έξάψει τήν καταναλωτική διάθεση, παρεμβάλλεται ή συμβολική πού σημαδεύει στα πίο περιφρουρημένα και άπομακρυσμένα άπό τή συνείδηση κέντρα έπιθυμιών. Παρά τό ότι συνδυάζονται όμως οι δύο αυτές μέθοδοι δέν είναι δυνατό να άπαλείψουν μιά θεμελιακή άντίφαση πού είναι σύμφυτη μέ τή θέση και τή λειτουργία τής κατανάλωσης και γενικότερα τής ζήτησης στην παραγωγή.

Η λειτουργία αυτή συνίσταται στον έκχρηματισμό των άναγκών, άνεξάρτητα άπό τήν προέλευση και ποιότητά τους, και στή θεωρητική μετάδοση τής πληροφορίας ότι ύπάρχει μιά άνικανοποίητη άνάγκη προς τήν πλευρά τής προσφοράς. Η πληροφορία αυτή είναι άναγκαία για να έπιτευχθεί σέ δεύτερο στάδιο ή ισορροπία προσφοράς και ζήτησης. Όμως, μόνο οι άνγκες πού μπορούν να εκχρηματιστούν είναι δυνατό να συγκροτήσουν μιά πληροφορία, άφου ό παραγωγός προμηθευτής άντιλαμβάνεται μόνο τή ζήτηση άποκρυσταλλωμένη σέ χρήμα ή όπως λέγεται τήν «άποτελεσματική» ζήτηση. Η δυνητική ζήτηση, ή ζήτηση πού ύπάρχει αλλά δέν εκφράζεται γιατί δέν μπορεί να περιβληθεί μέ εισόδημα σέ μιά δοσμένη χρονική στιγμή, παραμένει άγνωστη στον παραγωγό, κι' αυτό είναι δυνατό να έπιφέρει άνισορροπία. Έπομένως, ή «θεωρία των κινήτρων» του καταναλωτή πού περιλαμβάνει τίς ψυχολογικές μεθόδους πού περιγράψαμε πίο πάνω καθώς και άλλες, έστω άκόμα κι αν κατανοεί όρθά όρισμένους μηχανισμούς στή

γέννηση των άναγκών, δέν μπορεί βέβαια αυτή να έρμηνεύσει τό γιατί οι άνγκες αυτές δε μετουσιώνονται σέ χρηματική ζήτηση. Τό πρόβλημα αυτό αναφέρεται στις διαδικασίες πού διέπουν όλόκληρο τό οικονομικό σύστημα και ιδιαίτερα εκείνες πού ρυθμίζουν τή δημιουργία και διανομή του εισοδήματος.

● Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε πώς ό σύγχρονος ψυχολογισμός στην οικονομική θεωρία, σέ άντίθεση μέ εκείνον των πρώτων όριακών και νεοκλασικών έπειτα συγγραφέων, δέν άποσκοπεί στή βαθύτερη άνθρωπολογική ίσως θεμελίωση τής οικονομικής θεωρίας αλλά κύρια στην έπίλυση προβλημάτων πού ανακύπτουν καθώς χάνεται ή συνοχή άνάμεσα στην προσφορά και τή ζήτηση, τίς άποταμιεύσεις και τίς επενδύσεις κλπ. Μέ άλλα λόγια, όταν έπιτακτικά προβάλλει ή άνάγκη τής συναρμογής άνάμεσα στους διάφορους τομείς και οικονομικές δραστηριότητες.

Παρά τή διαφορά όμως αυτή ως προς τή λειτουργία των «κλασικών» και σημερινών ψυχολογικών τάσεων (ή πρώτη θεωρητική, ή δεύτερη πραγματιστική), παραμένει κοινή ή χρήση τής άτομιστικής, ύποκειμενικής μεθοδολογίας. Όταν έπισημαίνουμε τόν έμπειρικό πραγματικό χαρακτήρα τής σύγχρονης ψυχολογικής τάσης, αυτό δέν σημαίνει καθόλου ότι ή τάση αυτή δέν καταφεύγει στή σφαίρα τής ιδεολογίας σέ περιπτώσεις όπου δέν είναι έφικτή ή υπερκίνηση θεωρητικών και πρακτικών έμποδίων. Τότε, άναδεικνύεται και πάλι ή «κυριαρχία του καταναλωτή» ή ή «έλευθερία δράσης» του παραγωγού σάν άρχές πού εϋθύνονται για τίς «τριβές» πού άναστέλλουν τήν έπίτευξη τής ισορροπίας ή άλλων έπιθυμητών συνθηκών οικονομικής άρμονίας. Και στό σημείο αυτό συγκλίνουν στό επίπεδο πιά τής ιδεολογίας ό παλιός και ό νέος ψυχολογισμός. Ο άγνωστικισμός, έγγενής στή νέα οικονομική ψυχολογία, πίσω άπό ένα προπέτασμα έμπειρισμού, μετατρέπεται σέ «καταξιωμένη» φιλελεύθερη άρχή, διασώζοντας τουλάχιστον τά προσήματα.

Μεταφορά τεχνολογίας καί παγκόσμια οικονομική τάξη

του Λευτέρη Παπαγιαννάκη

Μέ τό ξέσπασμα, έδω καί λίγα χρόνια, τής τελευταίας μεγάλης κρίσης του παγκοσμίου καπιταλιστικού συστήματος άρχισε καί ή διαπραγμάτευση γιά τή νέα παγκόσμια τάξη πραγμάτων. Οί κοινωνικο-οικονομικές, τεχνολογικές καί γεωπολιτικές βάσεις μιās τέτοιας «νέας τάξης» αποτελούν τό σταθερό αντικείμενο μιās συζήτησης πού φουντώνει όλοένα καί περισσότερο. Συζήτηση, ώστόσο, πού συχνά, πολύ συχνά, δέ μοιάζει άπελευθερωμένη από ιδεολογικές σκοπιμότητες. Τό κείμενο πού ακολουθεί αποτελεί μιιά προσπάθεια νά διευκρινιστεί μιιά πλευρά του συνολικού προβλήματος: ή τεχνολογία. Ή προσέγγιση του περιεχομένου του όρου, των μακροπρόθεσμων τάσεων του συστήματος καί των δεδομένων πού μεσοπρόθεσμα πηγάζουν από τήν κρίση θά μάς οδηγήσει στην διατύπωση των όρων μιās ρεαλιστικής στρατηγικής γιά τή «μάχη τής τεχνολογίας» σέ περιφεριακό επίπεδο.

Α. Ήπιστήμη - Τεχνολογία - Τεχνική - Ήνάπτυξη

Μιά βαθιά ριζωμένη άπροσδιόριστία στή χρήση τής όρολογίας τείνει νά καλύψει μιιά άντιφατική πραγματικότητα στό όνομα μιās ελάχιστα πειστικής σήμερα «ουδέτερότητας». Είμαι φυσικά δύσκολο, στά πλαίσια πού προδιαγράψαμε, νά προχωρήσουμε σέ έκτεταμένη ιστορική άνάλυση των βασικών όρων. Είμαι όμως άναγκαίο νά υπενθυμίσουμε, έστω καί έπιγραμματικά, όρισμένα στοιχεία αυτής τής πραγματικότητας.

1. Πρώτα άπ' όλα, είναι άναγκαία ή διάκριση των όρων. Καί μπορεί κανείς γι' αυτό νά δανειστεί τόν όρισμό τους από διάφορους συγγραφείς¹.

Τεχνική: «Σύνολο των άναγκαίων μεθόδων καί διαδικασιών γιά τήν παραγωγή όρισμένου προϊόντος καί πρακτική πού οδηγεί σ' αυτό τό άποτέλεσμα».

Τεχνολογία: «Γνώση σχετική μέ τίς μεθόδους καί διαδικασίες...», «γνώση τής πρακτικής τής τεχνικής...», «μνήμη τής τεχνικής», «θεωρητικοποίηση τής τεχνικής καί τής έμπειρίας...».

Ήπιστήμη: «Γνώση των αιτιατών νόμων».

2. Ή σχέση έπιστήμη → τεχνική → άνάπτυξη γνώρισε ιστορικά μιιά βαθιά καί συνεχή εξέλιξη. Τό παλαιό σχήμα (έπιστημονική πρόοδος → γνώση // τεχνική πρόοδος → οικονομική πρόοδος → κοινωνική πρόοδος), μέ τήν εμφάνιση καί τή διάδοση τής μηχανής, παραχώρησε τή θέση του στό νέο σχήμα (έπιστημονική πρόοδος → τεχνική πρόοδος → οικονομική πρόοδος → κοινωνική πρόοδος) μέ συνέπεια: - τήν *άλληλεξάρτηση* των δύο κινήσεων (έπιστημονική καί τεχνική), σχετικά αυτόνομων καί διακριτών

μέχρι τότε

- τή συνεχή μείωση του χρονικού διαστήματος άνάμεσα στή γνώση (έπιστήμη) καί τήν έφαρμογή τής (τεχνική) σέ σημείο πού νά γίνουν στίς μέρες μας σχεδόν συγχρονικές - τήν κυριαρχία, σέ τελευταία άνάλυση, τής έπιστημονικής προόδου, πού τείνει νά γίνει τό άμεσο στήριγμα τής τεχνικής διαδικασίας τής παραγωγής, πού μέ τή σειρά τής παίρνει χαρακτηρισά όλοένα καί πώ έπιστημονικό².

3. Ήτσι, ή τεχνολογία - αυτό τό «συντεταγμένο σύστημα γνώσεων έπιστημονικού χαρακτήρα αλλά μέ πρακτικούς στόχους» - γίνεται ό άναγκαίος συνδετικός κρίκος έπιστήμης καί τεχνικής, ό τόπος τής

1. Κυρίως στους J. Ibarrola: *Ή ιστορία τής τεχνικής*, Γκρενόμπλ 1974, Ο. Lange: *Πολιτική Οικονομία*, Παρίσι, Puf 1970 καί P. Godod: *Κλειδιά γιά τή μεταφορά τεχνολογίας*, Bird 1974.

2. Βλ. έπίσης τίς αναλύσεις Τσέων ειδικών τής ομάδας R. Richta: *Ή πολιτισμός τό σταυροδρόμι*, Saili, Παρίσι 1974.

διαλεκτικής τους σύνδεσης. Τόσο κατά την έννοια έπιστήμη → τεχνική ως «γνώση σχετική με τις μεθόδους...» όσο και κατά την έννοια τεχνική → έπιστήμη ως «μνήμη της τεχνικής...», «θεωρητικοποίηση της τεχνικής...». Γι' αυτό ή τεχνολογία κατέχει μιά στρατηγική θέση στή διαδικασία της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης³.

4. Οί παραπάνω παρατηρήσεις ώστόσο δέν μπορούν νά άπογυμνωθούν άπό την κοινωνικοοικονομική και γεωπολιτική τους διάσταση. «Ο έκμηχανισμός δέ λειτουργεί παρά στή βάση κοινής ή κοινωνικοποιημένης εργασίας»⁴. Η ύποκειμενική κατανομή της εργασίας παραχωρεί όριστικά τή θέση της στή άντικειμενική κατανομή με συνεχή αύξηση της σημασίας και του ρόλου της έπιστήμης. Ωστόσο, τό ουσιαστικό περιεχόμενο και ή εξέλιξη της κοινωνικοποίησης της εργασίας προσδιορίζεται βασικά άπό τό σύστημα τών παραγωγικών και κοινωνικών σχέσεων. Είναι δέ γνωστή αυτή ή εξέλιξη στά πλαίσια του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Συνοψίζουμε τά βασικά της σημεία.

α) Αύξανόμενη «κοινωνικοποίηση» της εργασίας (μέ τή μηχανοποίηση της παραγωγής μηχανών και τήν εφαρμογή τών αυτοματισμών στή μαζική παραγωγή, π.χ. αυτοκίνητα, ηλεκτρονικά, ηλεκτρικές συσκευές) πού συνοδεύεται άπό αύστηρή ιεραρχική της (διαχωρισμός της διανοητικής ή διευθυντικής εργασίας άπό τή χειρωνακτική ή εκτελεστική εργασία).

β) Υπερεκτίμηση της εργασίας μιάς μειοψηφίας εργαζόμενων έπιστημόνων πού συμμετέχουν στή παραγωγή τεχνολογίας και στή διαχείριση της παραγωγικής μηχανής με αντίκρουσμα τήν *υποβάθμιση* της εργασίας της μάζας τών εργαζομένων πού, έχοντας χάσει τόν

έλεγχο της διαδικασίας της παραγωγής (συντεχνική παραγωγή) και της διαδικασίας της εργασίας (χειροτεχνία - βιοτεχνία), μέ τόν έκμηχανισμό χάνουν τήν παραγωγική τους γνώση και μέ τήν αυτοματοποίηση κάθε άμεση έπαφή με τή μηχανή-πηγή μιάς παραγωγικής γνώσης⁵.

γ) *Σχετική αυτόνομηση* της παραγωγής τεχνολογίας σέ σχέση με τό τεχνικό παραγωγικό σύστημα και ύποταγή της στίς ανάγκες αξιοποίησης του κεφαλαίου στήν επεκτατική του πορεία, στά πλαίσια της διεθνούς, άγοράς, πρός τό «συνολικό έμπόρευμα» (παραγωγή εργοστασίων «μέ τό κλειδί στό χέρι», πρόσφατα «μέ τό προϊόν στό χέρι» και τώρα - γιατί όχι; - «μέ τήν άγορά στό χέρι»⁶).

δ) *Συγκέντρωση* της παραγωγής τεχνολογίας (κυρίως τών φάσεων της «σύλληψης» και της εφαρμογής της τεχνικής -τά δύο άκρα της άλυσίδας του Engineering) σέ περιορισμένο κοινωνικοοικονομικό και γεωγραφικό χώρο μέ άποκέν-

τρωση του τεχνικού παραγωγικού εργαλείου σέ άλλους χώρους λιγότερο άνεπτυγμένους αλλά έτοιμους ιστορικά νά «έσωτερικεύσουν» τίς συνθήκες της έκδομηχανίσής τους, έστω κι άν αυτό συνεπάγεται τήν άνανέωση της εξάρτησης μέ τή σύγχρονη τεχνολογική της μορφή. 5. Θά ήταν, λοιπόν, ματαιοπονία ή άνάπτυξη προβληματικής πάνω στήν τεχνολογία - στρατηγικό κρικό στή διαδικασία της άνάπτυξης- άν δέν συνειδητοποιήσουμε τίς συγκεκριμένες κοινωνικοοικονομικές και γεωπολιτικές δομές πού τήν παράγουν και τήν άναπαράγουν. Κι αυτό ίσχύει τόσο γιά τίς άναπτυγμένες χώρες, όπου οί άρνητικές συνέπειες της παραπάνω διαδικασίας προκαλούν κινήματα άμφισβήτησης πού πιθανότατα θά ένταθούν, όσο και πολύ περισσότερο στίς λιγότερο άναπτυγμένες χώρες, πού ή συμμετοχή τους στήν παραγωγή τεχνολογίας είναι πρωταρχικής σημασίας γιά τήν έπιτυχία της προσπάθειας νά ένισχυθεί ή συνοχή του παραγωγικού τους συστήματος.

B. Μεταφορά Τεχνικής μή μεταφορά τεχνολογίας

Χρειάζεται νά επιμείνουμε ιδιαίτερα στήν πλευρά του προβλήματος πού κατά τή μόδα άποκαλείται «μεταφορά τεχνολογίας», άπομυθοποιώντας, όσο μιάς έπιτρέπει ό χώρος, τή νεοφιλελεύθερη άποψη⁷. Άποψη πού, ξεκινώντας άπό ένα «ιδανικό» χώρο όπου οί παραγωγικοί συντελεστές είναι εύκίνητοι, θεωρεί ότι ή διαδικασία της άνάπτυξης μπορεί άνεμπόδιστα νά καλύψει όλο τό χώρο άρκεί νά πραγματοποιηθεί «μεταφορά τεχνολογίας», ταυτίζοντας τήν τελευταία μέ τήν κυκλοφορία έμπορευμάτων (εϋρεσιτεχνίες, τεχνική βοήθεια, μελέτες, ύλικά...) σέ μιά έλεύθερη άγορά, περιορίζοντας έτσι τούς στόχους της έθνικής και διεθνούς πολιτικής τών κρατών, τήν άρση όρισμένων έμποδίων. Σ' αυτό τό

πλαίσιο, οί πιό ίκανοί και άποτελεσματικοί φορείς «μεταφοράς» είναι οί πολυεθνικές εταιρίες, γιά τίς όποιες μένει νά προσδιοριστεί ένας «κώδικας συμπεριφοράς» (σύμφωνα μέ τό σχέδιο Κίσιινγκερ).

Ωστόσο, ή τεχνολογία πριν και περισσότερο άπό πρόβλημα κυκλοφορίας είναι πρόβλημα παραγωγής. Και τό κρίσιμο ζήτημα δέν είναι ή πολύ άμφίβολη «μεταφορά»

3. Όπως υπογραμμίζει ό P. Mantoux, δέν είναι ότι ή έπιστήμη δέν παίζει σημαντικό ρόλο στό στάδιο της μανουφακτούρας αλλά μάλλον τό ότι ό ένδιάμεσος τεχνολογικός κρίκος δέν είχε άκόμη διαμορφωθεί.

4. K. Μάρξ: *Τό Κεφάλαιο*, τ. 2, σ.7, Ed. Sociales.

5. M. Freyssinet: *Η διαδικασία υπερέαθμισης - ύποβάθμισης της εργατικής δύναμης*, Παρίσι 1975.

6. P. Judet: *Μεταφορά τεχνολογίας και διεθνοποίηση του κεφαλαίου*, Options Mediterraneennes No 27.

7. P. Judet-J. Perrin: *Μεταφορά τεχνολογίας και άνάπτυξη*, Irep, Γκρενόμπλ 1976

της αλλά ο έλεγχός της, ή συμμετοχή των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών στην παραγωγή και αναπαραγωγή της.

Σήμερα, σέ εποχή όπου ο έθνικός παραγωγικός χώρος «διαρρυνύεται» και ή παραγωγή διεθνοποιείται, μιά ανάλυση στή βάση κλάδων και τομέων⁸ θά κατέληγε στήν εικόνα ενός αληθινού παγκόσμιου παραγωγικού χώρου, συντεταγμένου ιεραρχικά, όπου κάθε χώρα παίρνει τή θέση της ανάλογα μέ τό επίπεδο ανάπτυξης του δικού της παραγωγικού συστήματος. Πράγματι, κάθε έθνικό παραγωγικό σύστημα έχει τήσει ιστορικά μιά δική του συνοχή. Στά πιό ώριμα και κυρίαρχα συστήματα ή συνοχή αυτή προσδιορίζεται από τήν οργανική λειτουργία των υποτομέων της πιό ύψηλης τεχνολογίας (παραγωγή μέσων παραγωγής για τήν παραγωγή μέσων παραγωγής) πού επιβάλλει τά διεθνή παραγωγικά πρότυπα. Αντίθετα στά λιγότερο ισχυρά συστήματα, όταν δέν πρόκειται για άπλά άθροίσματα κλάδων κλειστής και έξωστρεφούς λειτουργίας, ή συνοχή τους δένεται γύρω από τήν παραγωγή καταναλωτικών ή, στήν καλύτερη περίπτωση, ενδιάμεσων αγαθών, έτσι πού τό όλο σύστημα λειτουργεί σάν «είσορή» στό πλαίσιο του διεθνούς καταμερισμού εργασίας.

Η ενεργοποίηση αυτής της στατικής ακόμη εικόνας θά αποκάλυπτε μιά κίνηση πού θεμελιώνεται στή συνύπαρξη δύο κυριών τάσεων:

- Τάση ομοιογενοποίησης των παραγωγικών προτύπων, αναγκαία συνθήκη για τήν όμαλή διενρυνση του συστήματος κάτω από τή συνεχή παρουσία και πίεση του ανταγωνισμού. Μερικότερη έκφραση της, για τό σκοπό πού μās ενδιαφέρει εδώ, είναι ή τάση για μεταφορά τεχνικής μέ τήν έννοια μιās κάποιας αποκέντρωσης όχι όλόκληρων κλάδων αλλά όρισμένων τμημάτων τους πού δέν καλύπτουν όλο τό φάσμα της τεχνικής και, ακόμη περισσότερο, της οικονομικής λειτουργίας του κλάδου και πού τό προϊόν τους συχνά δέν αξιοποιείται παρά στά πλαίσια του «συνολικού έμπορεύματος» στον όρίζοντα της διεθνούς αγοράς.

- Τάση διαφοροποίησης των παραγωγικών προτύπων, νόμος λειτουργίας του συστήματος. Στήν προσπάθεια νά αναζητηθεί διαφορικό κέρδος, ο μονοπωλιακός έλεγχος της παραγωγής τεχνολογίας (βαριάς ή ελαφράς, έντάσεως κεφαλαίου ή εργασίας) πού επιτρέπει τή βαθμιαία επιβολή νέων παραγωγικών προτύπων γίνεται αντικείμενο διαμάχης στήν κορυφή της ιεραρχίας σην συνεπάγεται και τάση μή μεταφοράς τεχνολογίας. Φυσικά οι πιό παλαιές τεχνολογίες γλιστράνε στά κατώτερα επίπεδα της ιεραρχίας στο βαθμό πού έχουν ολοκληρώσει τόν ιστορικό τους ρόλο της πρωτοπορίας στή διαδικασία της οικονομικής και κοινωνικής προόδου (ύφαντουργία... κλπ.).

Από μιά τέτοια ανάλυση, πού αναλάβαμε τόν κίνδυνο νά σχηματοποιήσουμε στο έπακρο, προκύπτουν όρισμένες συνέπειες από τίς όποιες έβλαμε νά τονίσουμε εκείνες πού ένδιαφέρουν άμεσα τό στόχο μας.

1. Τάσεις και αντι-τάσεις έξασφαλίζουν μακροπρόθεσμα τή μετατροπή των άνωτερων συνθηκών παραγωγής σέ ενδιάμεσες και στή συνέχεια σέ κατώτερες. Η τεχνική πρόοδος δέν είναι τό αποτέλεσμα ύποθετικών καταστάσεων ισορροπίας αλλά της διαμάχης παραγωγών και κεφαλαίων. Χωρίς αυτό νά σημαίνει ότι μιά μή ισορροπη κατάσταση είναι και άνισόροπη.

2. Είναι αλήθεια ότι ή αγορά τεχνικής και τεχνολογίας, όπως κάθε αγορά, είναι συνάρτηση του σχετισμού δυνάμεων πού συνυπάρχουν. Οι λίγες εταιρίες (ιδιωτικές ή κρατικές) λίγων χωρών πού έλέγχουν τήν παραγωγή τεχνολογίας, κλάδων παλιών (σιδηουργία, ύφαντουργία...) ή νέων (πυρηνική ένέργεια, ηλεκτρονικοί έγκέφαλοι, Informatique, άεροναυπηγική...) είναι σέ θέση νά φτιάχνουν τήν αγορά⁹. Μιά αγορά δύσκαμπτη (άν

δέν είναι «φανταστική», έξαρτώμενη από τήν έσωτερική πολιτική των πολυεθνικών εταιριών ή τίς διακρατικές συμφωνίες) όπου τό όριακό κόστος του πωλητή είναι μηδέν και εκείνο του άγοραστή άπειρο, έτσι πού ή «έπιλογή» του δεύτερου νά περιορίζεται στή έπιδοκμασία μιās έπιλογής πού ο πρώτος έχει κιόλας κάνει. Μέ τελικό αποτέλεσμα τήν ένσωμάτωση του άγοραστή σ' ένα κύκλωμα του οποίου τά πλεονεκτήματα δέν μπορεί νά απολαύσει παρά άγοράζοντας άδιάκοπα νέα τεχνολογία.

Ωστόσο, μεταφορά τεχνικής και μη-μεταφορά τεχνολογίας, σάν κυρίαρχες τάσεις, δέν προκύπτουν από τόν «ουμανισμό» ή τήν «μακιαβελική» διάθεση αντίστοιχα κάτωων δήθεν «υποκειμένων της ιστορίας» αλλά από τή «λογική» του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος και τή συνολική συνοχή του, πού προκύπτει από ένα σύνολο αποφάσεων (συχνά αντιφατικών) διάθεση φορέων έξουσίας και όπου οι πολυεθνικές εταιρίες (αυτά τά μεταπολεμικά φαντάσματα, κατά τόν Σπινέλι) προσπαθούν νά έπωφεληθούν.

Έτσι, ή συμμετοχή των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών στον έλεγχο της παραγωγής τεχνολογίας δέν μπορεί νά θεωρηθεί ως ύπόθεση «μεταφοράς» (ή τάση του συστήματος είναι αντίθετη) ή άποκατάσταση των «αυτοματισμών» μιās έλεύθερης αγοράς. Στήν πραγματικότητα, ή συμμετοχή αυτή δέν μπορεί νά είναι παρά τό αποτέλεσμα της πολιτικής βούλησης των ένδιαφερομένων πού θά στηριχθεί στήν αναγκαία για τή συνοχή του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος διαπραγμάτευση της συγκατάνευσής τους. Ιδιαίτερο σήμερα πού ή συνοχή του συστήματος και τό θεσμικό του πλαίσιο άμφισβητούνται τόσο σέ έθνικό όσο και διεθνές επίπεδο.

Γ. Οικοδόμηση της «νέας τάξης» πραγμάτων και μεσογειακός χώρος

⁸Από τό ξέσπασμα της τελευταίας καπιταλιστικού συστήματος ή αναγεννητικής κρίσης του παγκόσμιου

καπιταλιστικού συστήματος ή αναζήτηση μιās Νέας Παγκόσμιας Οί-

κονομικής Τάξης βρίσκεται στο κέντρο της προβληματικής πάνω στα ιδιαίτερα θέματα της αναπτυξιακής διαδικασίας. Από μία πλούσια κιόλας φιλολογία¹⁰ θά θέλαμε να τονίσουμε ορισμένα σημεία ιδιαίτερα σημαντικά, που μπορούν να δώσουν νέες προεκτάσεις στην ανάλυσή μας.

α) Η παγκόσμια «τάξη» που μεταπολεμικά στηρίχτηκε στην ηγεμονία των δύο υπερ-δυνάμεων σ' ένα δι-πολικό κόσμο έχασε βαθμιαία πολύ από την αρχική της αυστηρότητα. Στην πραγματικότητα, η στρατιωτική ισορροπία (κυρίως η πυρηνική) και η συνακόλουθη πολιτική της «ειρηνικής συνύπαρξης» επέτρεψαν, με περιέργο φαινομενικά τρόπο, την εκδήλωση αντιθέσεων με πιά γνώστα παραδείγματα την περίπτωση Γαλλίας, Γερμανίας, Ίαπωνίας αλλά και Γιουγκοσλαβίας, Κίνας Ρουμανίας.

β) Ο διεθνής καταμερισμός εργασίας, θεμελιωμένος σε τελευταία ανάλυση στην ηγεμονία των αμερικανικών προτύπων (πρότυπα νομισματικά, έμπορικά... και - τελευταία αλλά όχι ελάχιστα - τεχνολογικά), αμφισβητείται από τα τέλη της δεκαετίας του '60 ολοένα κι πιά έντονα, τόσο στο Βορρά (από τις ολοκληρωτικά ανοικοδομημένες και διομηχανικά αναπτυσσόμενες χώρες) όσο και στο Νότο (από τις χώρες που επιχειρούν την εκβιομηχανισή τους ή που κατέκτησαν πρόσφατα την εθνική τους ανεξαρτησία).

γ) Το κέντρο βάρους της σύγχρονης γεωπολιτικής μετατοπίζεται από τον άξονα Δύση-Ανατολή προς τον άξονα Βορράς-Νότος. Κάθε χώρας, ωστόσο, με τις δικές του εσωτερικές αντιφάσεις, του τύπου Βορράς-Βορράς. (βλέπε τη διαμάχη ΗΠΑ-Γαλλίας στην αεροναυπηγική τεχνολογία, ΗΠΑ-Γερμανίας στην πυρηνική...) ή Νότος-Νότος, με κίνδυνο, στη δεύτερη περίπτωση, έμμεσης αναπαραγωγής της παλαιάς διαμάχης Άνατολή-Δύση (μάρτυρας ή πολιτικοστρατιωτική κατάσταση στην Άφρική και Μέση Άνατολή).

δ) Ίδιαίτερα σημαντική, τέλος, είναι η διαπίστωση μιάς σχετικής ανισοτιχίας, ολοένα πιά όρατης, ανάμεσα στην εξέλιξη των διεθνών

σχέσεων των κρατών και της κοινωνικο-οικονομικής τους πραγματικότητας. Άρκει γι' αυτά να παρακολουθήσει κανείς την ευρωπαϊκή, αφρικανική και λατινοαμερικανική πολιτική της ΕΣΣΔ και της Κίνας, τις τελευταίες Κινεζο-ιαπωνικές συμφωνίες και ΕΟΚ-Γιουγκοσλαβίας, τό «άνοιγμα» του Βιετνάμ στις πολυεθνικές εταιρείες στις αρχές του 1977, τις ευρωπαϊκές τάσεις της νοτιοευρωπαϊκής άριστερας (ομόφωνες στην Ίταλία, Ίσπανία, αλλά λιγότερο στις Γαλλία, Πορτογαλία, Ελλάδα), τη συνεργασία των αραβικών χωρών (από Άλγερία μέχρι Ίράν), ή των βαλκανικών χωρών (Έλλάδα με Βουλγαρία, Ρουμανία, Γιουγκοσλαβία), τη μεσογειακή και αφρικανική πολιτική της ΕΟΚ.

Στό πλαίσιο αυτό ενός κόσμου ολοένα περισσότερο σύνθετου και λιγότερο δύσκαμπτου - έτσι πού ή προοπτική ανάπτυξη νέων πόλων (Ευρώπη, Ίαπωνία, Κίνα) δέν άπασχολεί πιά άποκλειστικά τη ρομαντική σκέψη - ή Μεσόγειος καταλαμβάνει τη δική της ειδική θέση:

- Άποτελεί ένα από τα ελάχιστα παραδείγματα συνύπαρξης, σε τόσο περιορισμένο γεωγραφικό διάστημα, τόσο διαφορετικών χωρών από άποψη κοινωνικο-οικονομικής οργάνωσης, επιπέδου ανάπτυξης και τρόπου ζωής.

- Είναι ίσως ο μόνος γεωπολιτικός χώρος όπου αμερικανικά και ευρωπαϊκά συμφέροντα αποκλίνουν αντίκειμενικά. Φαίνεται ότι τό αντίκρουσμα της αυξανόμενης αμερικανικής πολιτικής παρουσίας στην περιοχή ήταν ή συνεχής ένισχυση της ευρωπαϊκής οικονομικής παρουσίας. Έτσι και αν ή «πετρελαιοκή κρίση» έθρεψε προσωρινά αντίθετες τάσεις.

- Οί ευρω-μεσογειακές σχέσεις παίρνουν, μετά την κρίση, νέες διαστάσεις. Η Μεσόγειος είναι ζωτική γιά την Ευρώπη. Έμπορικός σύντροφος τό ίδιο σημαντικός σε αξία με τις ΗΠΑ και περισσότερο από την Ίαπωνία, την ΕΣΣΔ ή τη Λατινική Άμερική προμηθευτής στρατηγικών πρώτων ύλων (πετρέλαιο, φωσφάτα), εργατικής δύναμης, τουριστικών και άλλων (μεταφορές γιά την Ελλάδα) υπη-

ρσειών· προνομιούχος χώρος άξιοποίησης των ευρωπαϊκών κεφαλαίων... Άλλά και ή Ευρώπη είναι ζωτική γιά τη Μεσόγειο. Πρώτος πελάτης, προμηθευτής μέσω παραγωγής, χώρος άπασχόλησης επτά περίπου εκατομμυρίων έργα των...

Ξανάρχεται έτοιμή σκέψη ή ιδέα αυτής της «μαλακής κοιλιάς» της Ευρώπης πού είναι ή Μεσόγειος, σάν δυνατός χώρος «συνάντησης» των άναγκών της μιάς πλευράς και των έπιθυμιών της άλλης. Ίδιαίτερα σήμερα πού ή οικοδόμηση μιάς νέας παγκόσμιας «τάξης» δέν μπορεί παρά να στηριχθεί στη διαπραγμάτευση μιάς γενικής συγκατάβασης πάνω στον τρόπο διεύθυνσης των γεωπολιτικών, κοινωνικο-οικονομικών αλλά και τεχνολογικών βάσεων του συστήματος.

8. Βλέπε τις αναλύσεις των R. Borrelly: *Οί τομεακές ανισότητες του ποσοστού κέρδους*, Pug 1975 και C. Palloix: *Παραγωγική διαδικασία και κρίση του καπιταλισμού*, Maspéro 1977.

9. G. Vaitsos: *Διαπραγμάτευση και κατανομή των εισοδημάτων κατά την άγορά τεχνολογίας από τις υπό ανάπτυξη χώρες*, Iderp, Dakar 1971

10. Μεταξύ άλλων, Gresi: *Ο διεθνής καταμερισμός της εργασίας*, Παρίσι 1975, M. Dowdar: *Η κρίση της καπιταλιστικής οικονομίας*, Μονπελιέ 1976, Λ. Malassis: *Γεωργία και Μεσογειακή ανάπτυξη, εισήγηση στο Γαλλο-ιταλικό Μεσογειακό Συμπόσιο*, Όκτωβ. 1975, P. Judet: *Συνεργασία και ολοκλήρωση στη Μεσόγειο*, Συμπόσιο Ίνστιτούτου Affairi International, Μιλάνο, Μάρτιος 1976, R. Ali-bon: *Σκέψεις γιά τις προοπτικές εκβιομηχανισής στη Μεσόγειο*, Συμπόσιο Άνάπτυξη και σταθερότητα στη Μεσόγειο, Άθήνα, Ιανουάριος 1977, Μ. Παπαμαννάκης: *Κρίση και ηγεμονική οικοδόμηση μιάς νέας παγκόσμιας οικονομικής τάξης στη Μεσόγειο*, ΕΚΚΕ, Άθήνα 1976.

Πρόκειται για μία έλπιδοφόρα δυνατότητα, με την προϋπόθεση ότι οι Μεσόγειοι θά θελήσουν και θά μπορέσουν να οικοδομήσουν, όσο είναι ακόμα καιρός, την ευρωπαϊκή τους πολιτική πάνω από μικροεθνικισμούς, απέναντι σε μία Ευρώπη που, αναζητώντας την ταυτότητά της, οικοδομεί κιόλας, και παρά τις αντιφάσεις της, τη μεσογειακή της πολιτική.

Δέν υποστηρίζουμε, βέβαια, τη δυνατότητα ν' αναδυθεί, σ' ένα όρατο μέλλον, ένας ολοκληρωμένος «μεσογειακός χώρος» που θά λειτουργούσε σαν νέος πόλος. Θά ήταν τουλάχιστον ουτοπία να υποτιμήσουμε τό γεγονός ότι στην περιοχή υπάρχει αφενός στρατιωτικο-πολιτική ρευστότητα, με πίο χτυπητά παραδείγματα τά προβλήματα της Μέσης Ανατολής, της Κύπρου και της Δυτικής Σαχάρας, και αφετέρου κοινωνικο-οικονομική δυσκαμψία, κυρίως όσον αφορά την ενσωμάτωση στην αναπτυξιακή διαδικασία των ισλαμικών αγροτικών πληθυσμών (άπό τις καλύτερες περιπτώσεις π.χ. ή Άλγερία δαπανάει τό 1/3 της αξίας του πετρελαίου που εξάγει για να καλύψει τό έλλειμμα της σε στάρι).

Τίποτα όστόσο δέν επιτρέπει να αποκλείσουμε εκ των προτέρων τη δυνατότητα:

- να πυκνώσουν οι ανεπαρκείς σήμερα ένδο-μεσογειακές σχέσεις (έμπορικές, βιομηχανικές, τεχνολογικές)
- να διαφοροποιηθούν οι σχέσεις των μεσογειακών χωρών προς την κατεύθυνση των Βαλκανίων, της Ανατολής και της Αφρικής
- να αξιοποιηθούν στο έπακρο οι

αντιθέσεις του Βορρά, παίζοντας αξιοπίστα τό χαρτί της Ευρώπης - να συντονιστεί σε μεσογειακό επίπεδο και κυρίως σε επίπεδο των περισσότερων όμοιογενών ύποσύνολων ό ευρωμεσογειακός διάλογος.

Θά μπορούσε κανείς, για παράδειγμα, να σκεφτεί τό ύποσύνολο «Νότια Ευρώπη»¹¹. Στά σύνορα της μεσογειακής πολιτικής των Ευρωπαίων και της ευρωπαϊκής των Μεσογείων θά μπορούσε να λειτουργήσει ως συνδετικός κρίκος, πού τή σημασία του δέν μπορούμε ακόμα να εκτιμήσουμε εύκολα. Είναι όμως άναμφισβήτητο ότι για τις νοτιοευρωπαϊκές χώρες αυτός ό ρόλος, πού θά ήταν ένα «ατού» κατά τή διαπραγμάτευση του περιεχομένου της «θέσης» τους στόν ευρωπαϊκό χώρο, προϋποθέτει τή ένίσχυση και διαφοροποίηση των μεσογειακών τους σχέσεων.

Μένει να προσδιοριστεί τό περιεχόμενο αυτών των σχέσεων για να μήν περιοριστούν σε μία άπλή άνάρρωση παλαιών μορφών κυριαρχίας. Μία νέα πρακτική μπορεί να ξεκινήσει με κοινές επιχειρήσεις (πού θά κρατήσουν για τόν έαυτό τους τό ρόλο του πρώτου εργολάβου) σε περιφερειακή κλίμακα και σε κλάδους όπως μεταλλουργία, πετροχημεία, ναυπηγεία και θαλάσσιες μεταφορές, αγροτική, βιομηχανική και τουριστική ύποδομή... και με στόχους τή βαθμιαία περιφερειακή ολοκλήρωση και συμμετοχή στην παραγωγή και τόν έλεγχο σύγχρονης τεχνολογίας. Η πρακτική της Άλγερίας και της Γιουγκοσλαβίας αλλά και ή άναγκαζόμενη της Ισπανίας και της Ελλάδας είναι αξιοπίστα παραδείγματα.

τολισμού της θεωρίας και της πράξης.

Αν είναι αλήθεια ότι ή σημερινή τεχνολογική πραγματικότητα είναι προϊόν του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος, είναι τό ίδιο αλήθεια ότι καμιά έναλλακτική προοπτική δέν έχει ακόμα προταθεί. Άκόμα και ό χώρος του «ύπαρκτου σοσιαλισμού» δέν ξέκοψε άπ' αυτήν τήν πραγματικότητα. Γεγονός καθόλου έκπληκτικό άφου ένας «άλλος» δρόμος δέν είναι μία κατάσταση «πραγμάτων» αλλά μία συνεχής και μακρόχρονη διαδικασία, έτσι πού μία «άλλη» τεχνολογία δέν μπορεί να είναι ή προϋπόθεση της αλλά τό ιστορικό της προϊόν.

Εκείνο πού είναι βέβαιο είναι ότι δέν υπάρχουν σήμερα «εθνικές» λύσεις στά τεχνολογικά (και άλλα) προβλήματα. Η περιφερειακή ολοκλήρωση δέν είναι μία διαδικασία καλή ή κακή καθεαυτή αλλά σε σχέση με τό κοινωνικοπολιτικό της περιεχόμενο. Πώς μπορούμε να προσανατολίσουμε τή διαδικασία προς μία ολοκλήρωση ενεργητική με κοινωνικο-οικονομικούς στόχους προσδιορισμένους πολιτικά;

Μία ρεαλιστική στρατηγική στηριγμένη (α) στην άπομυθοποίηση της νεο-φιλελεύθερης ιδεολογίας (β) στό πέρας από τήν προβληματική της δήθεν «μεταφοράς» σε εκείνη της συμμετοχής στόν έλεγχο και τήν παραγωγή της τεχνολογίας και (γ) στή διαπραγμάτευση της άναγκαίας συγκατάβασης για τήν οικοδόμηση της νέας παγκόσμιας οικονομικής τάξης, μπορεί να θεμελιωθεί σε περιφερειακή συνεργασία και με στόχους προοδευτικά:

- τόν έμπλουτισμό της γνώσης πάνω στις ύπάρχουσες γνώσεις και τά πρακτικά προβλήματα εκπαίδευσης και πληροφόρησης
- τήν κατάκτηση σε συγκεκριμένες περιπτώσεις (π.χ. σιδηροοργία) του σχεδίου της γενικής «σύλληψης» της τεχνολογικής άνάγκης της περιοχής, εισάγοντας έτσι τό πρώτο στοιχείο άναταραχής στην άλυσίδα της τεχνολογικής εξέλιξης
- τή συνεχή ένίσχυση της αναπτυξιακής έρευνας και τή διεύρυνση

Δ. Για μία ρεαλιστική στρατηγική

Οί παραπάνω λίγες παρατηρήσεις δέ θάπρεπε να οδηγήσουν σε μία μοιρολατρία άνιστορική όπως θά ήταν π.χ. ή θεώρηση μιας χώρας σαν άπλου άντικειμένου καταδικασμένου - να ύποσσει παθητικά τις συνέπειες του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος. Ούτε όμως, άπ' τήν άλλη μεριά, σε έναν ούμανισμό πού θά ήταν ή άπλή άρνηση

(στή βάση μιας άποπροσανατολιστικής όρολογίας του τύπου: «άπόλυτη» άνεξαρτησία, «αυτόνομη» άνάπτυξη, «έξοδος» από τήν άγορά) μιας κοινωνικο-οικονομικής και τεχνολογικής πραγματικότητας δυσκολομετάβλητης μεσοπρόθεσμα. Μεγάλος είναι ό κίνδυνος δημιουργίας νέων ιδεολογικών παραπεσμάτων και άποπροσανα-

έτσι της ικανότητας παραγωγής τεχνολογίας ανεβαίνοντας από το στάδιο της «σύλληψης» μέχρι την τελική εφαρμογή (προμελέτες, μελέτες)

– τη «σμίκρυνση» σ' όρισμένες περιπτώσεις του μεγέθους της επιβλημένης τεχνικής ή την εφαρμογή άλλης πιο προσαρμοσμένης στις περιφερειακές δυνατότητες και ανάγκες. (Η δυνατότητα να παρακαμφθούν οι γιγαντιαίες (για να είναι ανταγωνιστικές) σήμερα ύψικάμινοι (5-10 εκατ. τόννων τό χρόνο) χάρη στην εφαρμογή της άμεσης άναγωγής σιδηρομεταλλεύματος με φυσικά άερια ή και λιγνίτη σε μονάδες 0,5 1 εκατ. τόννων, είναι ένα μόνο παράδειγμα

– τη συμμετοχή στη διεθνή παραγωγή τεχνολογίας με άρνηση της παθητικής συμπληρωματικότητας και του ρόλου του άπλου ύποκατασκευαστή ή συναρμολογητή

– την ανάπτυξη γεωργικής τεχνολογίας ικανής να έξουδετερώσει τό σύγχρονο «όπλο της διατροφής».

Στούς παραπάνω στόχους θά μπορούσαμε νά προσθέσουμε και άλλους. Στην πραγματικότητα, δέν είναι οι ιδέες πού λείπουν. Λείπει ή πολιτική βούληση πού θά εκτιμήσει ποιές από αυτές είναι ρεαλιστικές μέ τόν συγκεκριμένο συσχετισμό δυνάμεων, μέ ποιό τρόπο και σε ποιό χώρο μπορούν νά εφαρμοστούν, ή ταχύτητα και ή συνέπεια στην εφαρμογή τους. Ή άνάλυση πού προηγήθηκε, χωρίς νά έξαντλεί τό θέμα, παίρνει μιά θέση. Άπέναντι στην άποδοχή μιάς δήθεν φυσιολογικής «ροής» τεχνολογίας, μέ λογική κατάληξη τή διαπιστούμενη σήμερα (παθητική) συμπληρωματικότητά μας, πρέπει νά άντιταχθεί ή άπαίτηση ένεργητικής συμμετοχής στον έλεγχο και τήν παραγωγή τής τεχνολογίας. Άπαραίτητη προϋπόθεση για τήν προώθηση μιάς τέτοιας στρατηγικής είναι ή εκτίμηση του μεσοπρόθεσμα «έφικτου» και ή έκλογή των αναγκαίων συμμαχιών σε γεωπολιτική περιφερειακή κλίμακα αλλά

και σε έθνική. Γιατί ή οικοδόμηση τής νέας «τάξης» σε παγκόσμιο επίπεδο προϋποθέτει τήν άποκατάσταση της πρώτα σε έθνικό επίπεδο. Και θά ήταν ιστορική άνικανότητα για όσους φιλοδοξούν νά πάνε «κόντρα στό ρεύμα» νά αφήσουν άνεκμετάλλευτη τή δυναμική πού συνεπάγεται μιά τέτοια μεσοπρόθεσμα δυνατή προοπτική στό όνομα τής «καθαρότητας» (άπλοικότητας;) των «θέσεων». Μεσοπρόθεσμοι και μακροπρόθεσμοι στόχοι δέν είναι έξορισμού άντιφατικοί. Έκτός άν δέν πρόκειται για άπλή άπώλεια τής αίσθησης του χρόνου αλλά για φυγή μπροστά σε μιά πολύπλοκη πραγματικότητα πού δέ χωράει σε στατικά έρμηνευτικά σχήματα.

11. Μ. και Ε. Παπαγιαννάκης: «Συνοπτική συγκριτική μελέτη τής οικονομίας των νοτιοευρωπαϊκών χωρών», Πολίτης, Φεβρ. 1977.

**ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΟΥ
ΣΤΑΛΙΝΙΚΟΥ
ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ**

Ζάν Έλβενστέιυ

ΘΕΜΕΛΙΟ

Β' έκδοση

ΔΕΚΑ ΧΡΟΝΙΑ ΜΕΤΑ
ΠΡΑΓΑ 1968-1978

Τοζι Χάγκεν

ΕΘ

Τό γλωσσικό ιδίωμα τῶν φιλομοφύλων

τοῦ Νίκου Παπαγιάννη

Τί είναι ψυχική ἀρρώστια

Τά ψυχιατρικά βιβλία καί ἐγχειρίδια, ἀφιερώνουν ξεχωριστό κεφάλαιο σέ ομάδα καταστάσεων, πού καλύπτουν μέ τό γενικό ὄρο «ψυχανωμαλίες ἢ διαταραχές τῆς προσωπικότητας ἢ ψυχοπαθητικές διαταραχές». Περιλαμβάνουν σ' αὐτό ἀνομοιογενεῖς καταστάσεις, ὅπως τίς τοξικομανίες, τόν ἀλκοολισμό καί τίς σεξουαλικές παρεκκλίσεις.

Φυσικά ιδιαίτερη ἔκταση δίνεται στό θέμα τῆς φιλομοφυλίας.

Εἶναι ὅμως ἡ φιλομοφυλία ἀρρώστια;

Καί τί είναι ἀρρώστια καί μάλιστα ψυχική;

Χωρίς ὑπερβολή, ἡ ψυχιατρική είναι ἀκόμη ἐπιστήμη στά σπάργαλα. Χῶρος γεμᾶτος ἀμφισβητήσεις καί ἀνακατατάξεις. Τί είναι ψυχική ὑγεία καί τί ψυχική νόσος, είναι δύσκολο κανεῖς νά πεῖ. Τά ὄρια ἀνάμεσα τους ἀσαφопоιοῦνται καί ἀλληλοεπικαλύπτονται (Στεφανής, 1974).

Πολύ ἀδρά, διαταραχή στίς ψυχικές λειτουργίες συνιστᾷ τήν ψυχική νόσο. Στήν κλινική εἰκόνα ἡ διαταραχή αὐτή βρίσκει ἔκφραση στή συμπεριφορά. Ἔτσι, ἡ ψυχοπαθολογία μορφοποιεῖται ἀπό σημάδια καί συμπτώματα διαταραχῶν τῆς συμπεριφορᾶς. Θεωρεῖται διαταραχή τῆς συμπεριφορᾶς κάθε παρέκκλιση συναλλακτική ἐνδο — ἢ ἐξωατομική πού προκαλεῖ ἐνόχληση ἢ δυσφορία ἢ ἀντίδραση ξενισμοῦ, γιατί ξεφεύγει ἀπό τό πλαίσιο τῶν παραδεχτῶν τύπων γιά τό συγκεκριμένο τόπο καί χρόνο. Παράμετροι ὅπως ἡ συχνότητα, τό μέγεθος, τό ἐπίκαιρο ἢ ἀνεπίκαιρο εἶναι ἀποφασιστικές γιά τήν ὀριοθέτηση. Οἱ ψυχοπαθολογικές ἐκδηλώσεις διαφοροποιοῦνται καί ἐξατομικεῦνται ἀνάλογα μέ τήν ἀρχικά, γενετικά καθορισμένη, βιολογική δομή, τίς ψυχοτραυματικές ἐμπειρίες, τούς ἀμυντικούς μηχανισμούς καί τά προσαρμοστικά τεχνάσματα, πού διαμορφώθηκαν μέσα στό δεδομένο κοινωνικό-πολιτιστικό περιβάλλον. Ὅ,τι ξεφεύγει ἀπό τή μέση συμπεριφορά είναι παθολογικό. Ὅ,τι ἀπορρίπτει ἡ κοινή παραδοχή είναι νοσηρό. Ὁ ὑποκειμενικός παράγοντας λίγο λαβαίνεται ὑπόψη.

Τελευταία ψυχίατροι μέ κοινωνικό προσανατολισμό, πού δέν τούς ἱκανοποιοῦσαν ὅλα αὐτά, προσπάθησαν νά ὀρίσουν τήν ψυχική ὑγεία μέ βάση ἀτομικά χαρακτηριστικά, ὅπως ἡ ἱκανότητα προσαρμογῆς, ἡ αὐτε-

πίγνωση, ἡ ἐπίγνωση σκοποῦ τῆς ζωῆς, ἡ ἀποδοχή τοῦ κοινωνικοῦ ρόλου, ἡ ἀντοχή στίς ψυχοπιεστικές συνθη-

κες. Ἄλλοι προχώρησαν περισσότερο σέ κατάλογο χαρακτηριστικῶν ιδιοτήτων πού τό θυμικό τους ἰσοζύγιο προσδιορίζει τήν ψυχική ἰσορροπία. Οἱ ιδιότητες αὐτές είναι ἡ αἰσιοδοξία καί ἀπαισιοδοξία, ἡ ἐξάρτηση καί ἀνεξαρτησία, ἡ ὀργάνωση καί συστηματικότητα, ἡ περιέργεια, ἡ ταυτότητα φύλου, ἡ συναγωνιστικότητα, ἡ συνεργατικότητα καί συμβατικότητα, ἡ σχέση μέ τήν ἐξουσία, ἡ ἔκφραση καί ὁ ἔλεγχος τῶν συγκινήσεων, ἡ ἱκανότητα γιά διαπροσωπικές σχέσεις, ἡ ἱκανοποίηση, τό συναίσθημα ἀσφάλειας, ἡ αὐτοεκτίμηση, ἡ ἀποφασιστικότητα.

Ἡ ψυχοδυναμική σχολή συναρτᾷ τήν ψυχική ὑγεία μέ τήν ἰσχύ τοῦ ἐγῶ. Φυσιολογικό είναι τό ἄτομο πού ἐναρμονίζει τίς προεγωγικές ἐνορμήσεις μέ τίς ὑπερεγωγικές ἀπαγορεύσεις.

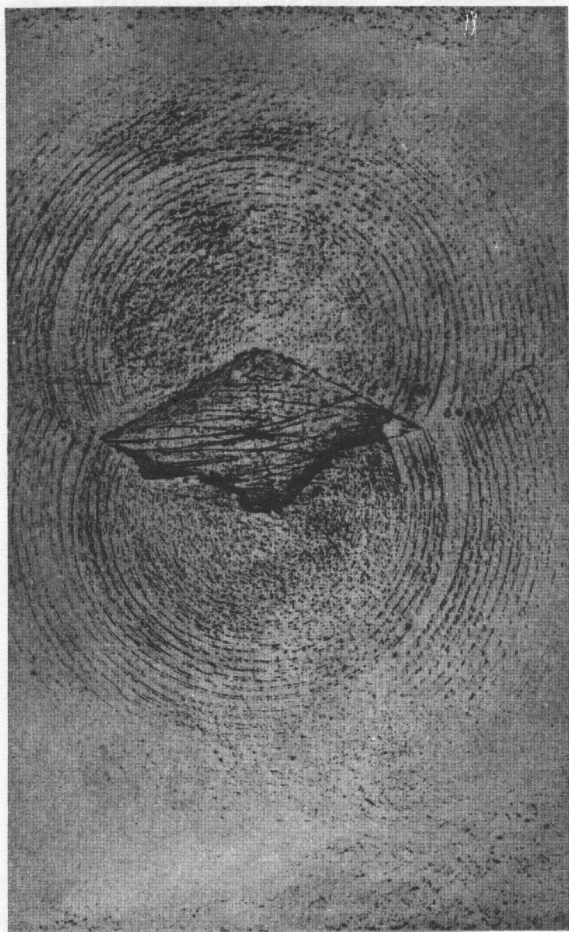
Οἱ συμπεριφεριολόγοι δέν ἀποδέχονται νοσολογικές ὀντότητες ἀλλά δέχονται συμπεριφορές ἀπροσάρμοστες ἀναφορικά μέ τό κοινωνικό περιβάλλον τῆς συγκεκριμένης στιγμῆς πού πρέπει νά διορθωθοῦν.

Τέλος οἱ ὑπαρξιστές τῆς ἀντιψυχιατρικῆς σχολῆς ἀπορρίπτουν κατηγορηματικά τή θέση ὅτι ὑπάρχει ψυχική νόσος καί ὅπου ἐμφανίζεται ὁ χαρακτηρισμός, τόν θεωροῦν σάν τήν ἔκφραση βίας τῆς ἴδιας τῆς ψυχιατρικῆς στό μέτρο πού ὁ κλάδος αὐτός ἀντικαθρεπτίζει καί συμπυκνώνει σ' αὐτούς πού ἔχουν ὑποδειχτεῖ σάν ἀρρωστοί τήν ὑπουλη βία τῆς κοινωνίας (Κοῦπερ, 1974).

Πολλοί ἐλπίζουν ὅτι θά φτάσει μέρα, πού μία αἰματολογική ἢ ἰστική ἢ βιοχημική ἢ ἄλλη ἐξέταση θά δείχνει ὅτι τό συγκεκριμένο ἄτομο, πάσχει ἀπό τή συγκεκριμένη ἀρρώστια. Μέχρι τότε, ὅμως, θά πρέπει μέ περίσκεψη νά χρησιμοποιεῖ κανεῖς ἐτικέτες γιά τό ἐρώτημα τί είναι ψυχική ἀρρώστια παραμένει ἀνοικτό.

Εἶναι ἡ φιλομοφυλία ἀρρώστια;

Γιά τόν σύγχρονο ψυχίατρο ὁ φιλομόφυλος εἶναι ἀρρωστος γιάτί ἐμφανίζει συμπεριφορά πού ξεφεύγει ἀπό τό μέσο ὄρο καί γιάτί ἡ συμπεριφορά αὐτή εἶναι ἐνοχλητική γιά τό περιβάλλον του.

Οί συμπεριφεριολόγοι μάλιστα ανέπτυξαν ξεχωριστές μεθόδους για την θεραπεία του. Οί φιλομόφυλοι, λένε, έμαθαν να είναι φιλομόφυλοι γιατί συνδύασανε κάποτε τή φιλομοφυλική έμπειρία με τήν ήδονή. Έμεις θά άντιστρέψουμε αυτή τή σχέση και θά συνδυάσουμε τή φιλομοφυλική έμπειρία με τόν πόνο. Έτσι παίρνουν τόν «άρρωστο» και τοῦ δίνουν ήλεκτρικά έρεθίσματα τήν ώρα πού προβάλλουν σλάιτς με φιλομοφυλικά θέματα. Έ Η μέθοδος έγινε ευρύτερα γνωστή από τό φίλμ «Κουρδιστό πορτοκάλι».

Είναι φανερό ότι μία τέτοια μορφή θεραπείας δέν διαφέρει από τήν τιμωρία και τόν έξευτελισμό. Τό τραγικό είναι ότι αυτή τή φασιστική μεθοδολογία επέτρεψε ο όρθολογισμός, πρὸς χάρη τής επιστήμης μεταβάλλοντας τό γιατρό σέ δήμιο.

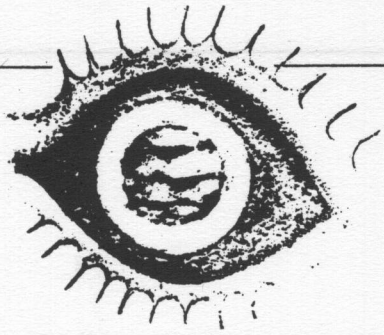
Ένας παραλογισμός πού θέλει να λέει ότι κάνει τό καλό, κάνοντας κακό.

Έ ηρωτική έλευθεριότητα, πού δέσποζε στην Πλατωνική κουλτούρα λησμονιέται και αντικαθίσταται από μία στενόκαρδη και μεροληπτική ήθική, πού διαχωρίζει τόν έρωτα σέ λογικό και παράλογο, σέ θεμιτό και άθέμιτο. Έ Ο τελευταίος πρέπει να καταδικαστεί και να τιμωρηθεί. Έ Η ψυχιατρική, έκφραστής και φορέας τών κοινωνικών, πολιτιστικών, ήθικών και θρησκευτικών ιδεών και άντιλήψεων πού επικρατούν, θά αναλάβει αυτό τό ρόλο. Έ Ανίκανη να άντιμετωπίση προβλήματα, πού γεννήθηκαν από τό ίδιο σύστημα αξιών πού τή γέννησε, θά περιοριστεί σέ όρισμούς και άφορισμούς.

Φυσικά υπάρχουν περιπτώσεις, όπου υποσημαίνεται ορμονική ή γοναδική ή βιολογική ή άλλη άνωμαλία άνιχνεύσιμη. Περιπτώσεις δηλαδή όπου υπολειπώνουν οί γεννητικοί αδένες ή υπάρχει διαπλαστική ή χρωμοσωμιακή ή άλλη βλάβη και όπου ή φιλομοφυλία φαίνεται άμεσα έξαρτημένη και φυσική συνέπεια τής διαμαρτίας. Έ Όμως οί περιπτώσεις αυτές άποτελούν μειοψηφία. Στην πλειοψηφία ούδεμία οργανική βλάβη διαπιστώνεται, τουλάχιστον με τά μέσα πού διαθέτουμε σήμερα κι' αυτή ή πλειοψηφία είναι πού μετριέται σαν ψυχοπαθολογικά βλαμένη και γίνεται άντικείμενο μελέτης και σωφρονιστικής φροντίδας.

Έ Ιστορική άναδρομή

Γνωρίζουμε καλά, πόσο κοινωνικοί, οίκονομικοί, πολιτισμικοί, θρησκευτικοί άκόμη και νομικοί, ποινικοί παράγοντες υπεισέρχονται και καθορίζουν άνάλο-

γα μέ τό χρόνο καί τόν τόπο τί είναι φυσιολογικό καί τί άφύσικο στή σεξουαλική συμπεριφορά του ανθρώπου.

Ή φιλομοφυλία είναι καθολικό καί παγκόσμιο φαινόμενο. Παλιά όσο καί ή άνθρωπότητα. Ίδιαίτερα ένδημική στή Μεσογειακή λεκάνη, αλλά καί στήν Ίνδία, τήν Κίνα καί τά νησιά του Ειρηνικού.

Ναοί όπως τής Ίσιδας στή Ρώμη καί τήν Αίγυπτο, ήταν άντρα φιλομοφυλικών έρώτων (West, 1968).

Στήν Παλαιά Διαθήκη αναφέρονται περιπτώσεις φιλομοφυλίας. Ή λέξη σοδομισμός προέρχεται από τά Σόδομα, τήν άμαρτωλή πόλη πού ο Θεός κατέστρεψε γιά τήν άκολασία της.

Στήν κλασική Ελλάδα, ή φιλομοφυλία ύμνήθηκε καί λατρεύτηκε εύλαβικά. Άριστουργήματα, όπως τό Συμπόσιο του Πλάτωνα, γράφτηκαν γι' αυτή.

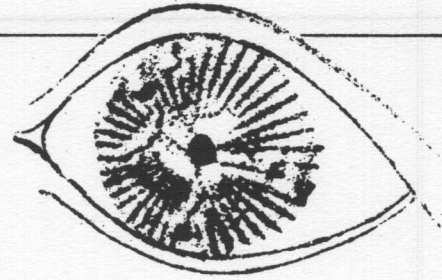
Στους Ρωμαϊκούς χρόνους άπορομαντικοποιείται, θά λέγαμε, καί άπομυθοποιείται. Μεταβάλλεται σέ προσφιλή ένασχόληση, πού πλουτίζει τήν ποικιλία των Ρωμαϊκών διασκεδάσεων.

Ούτε ο Θεός, μέ τίς δέκα έντολές, ούτε ο Χριστός μίλησαν γιά τή φιλομοφυλία. Βέβαια ο Χριστιανισμός μέ τήν άυστηρή ήθική του καί τό ένδιαφέρον του γιά τήν άγνότητα του σώματος καί τής ψυχής, δημιούργησε νέες άπαγορεύσεις, πού βαθμιαία θεσμοποιήθηκαν σέ κοινωνικά ταμπού. Ωστόσο στό Βυζάντιο, ή φιλομοφυλία φαίνεται ότι ήταν έξαιρετικά διαδεδομένη. Γι' αυτό ή πολιτεία προσπάθησε νά τήν περιορίσει μέ άυστηρές ποινές, πού έφταναν τήν ποινή του θανάτου διά ξίφους.

Στους νεότερους χρόνους έχουμε πλειάδα από διάσημους καί άσημους φιλομόφυλους, πού ο Βερλαίν θέλει νά ονομάζει έκλεκτούς, αλλά ή άλήθεια είναι ότι άνάμεσά τους θά βρει κανείς όλη τή γκάμα τής νοημοσύνης από τήν ήλιθιότητα μέχρι τή μεγαλοφυΐα, όπως ακριβώς συμβαίνει στή ζωή.

Στίς μέρες μας, ή φιλομοφυλία πού όσο κρατούσε ή Άναγέννηση, άπολάμβανε τήν έλευθερία του λόγου καί τήν καλλιτεχνική δημιουργικότητα, θά περάσει όριστικά στό χώρο του άπαγορευμένου, του χυδαίου καί του πρόστυχου, κουβαλώντας τίς παλιές καταδίκες μιάς άποθηρησκείοποιημένης σοδομίας. Άπό δώ καί πέρα νέες σχέσεις καθιερώνονται άνάμεσα στον έρωτα καί τόν παραλογισμό. Ύπαρχει ένας έρωτας λογικός καί ένας έρωτας παράλογος. Ή φιλομοφυλία άνήκει στό δεύτερο (Φουκώ, 1964).

Φυσικά αυτά συμβαίνουν στον πολιτισμό μας. Όμως σέ πολλές πρωτόγονες κοινότητες ή φιλομοφυλία είναι θεσμός. Σχεδόν όλοι οί νέοι περνούν από ένα στάδιο

φιλομοφυλικής κατήχησης, πριν άντρωθούν καί άποκτήσουν δική τους οικογένεια.

Άν λάβουμε δέ ύπόψη καί τή σεξουαλική συμπεριφορά των ζώων, πού βρίθει φιλομοφυλικών πράξεων καί όπου ή φιλομοφυλία άσκείται άνεξάρτητα από τήν ύπαρξη του θηλυκού, αλλά ποτέ κατ' άποκλειστικότητα, τότε εύλογα δημιουργείται τό έρώτημα γιατί νά υπάρχουν άποκλειστικοί φιλομόφυλοι σήμερα καί ποιά ή συμμετοχή των κοινωνικών παραγόντων στή διαμόρφωση τής άποκλειστικής φιλομοφυλίας.

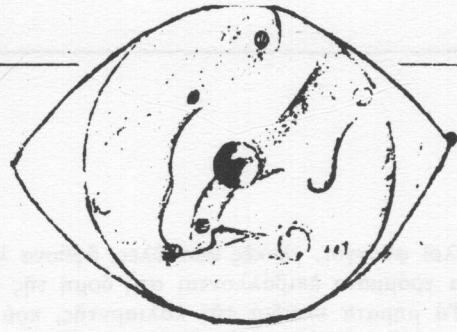
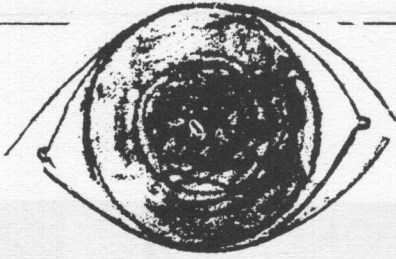
Ή κοινωνική θέση

Ή άναβίωση του ένδιαφέροντος γιά τόν Παυλόφ καί τά έξαρτημένα άντανακλαστικά προκάλεσε σειρά πειραμάτων μέ άποτέλεσμα έξαιρετικά πολύτιμες πληροφορίες. Έτσι γνωρίζουμε ότι μπορούμε νά μεταβάλλουμε τήν έτεροσεξουαλική συμπεριφορά των πιθήκων σέ όμοσεξουαλική, εάν χορηγούμε ηλεκτρικά έρεθίσματα κάθε φορά πού οί πιθήκοι άσκοϋν έτεροσεξουαλική δραστηριότητα. Επίσης εάν άπομακρύνουμε τά μικρά πιθηκάκια άπ' τή μητέρα τους, τους πρώτους μήνες τής ζωής, δημιουργούμε σοβαρά προβλήματα συμπεριφοράς, όπως άπόσυρση, άπομονωτισμό, έτεροσεξουαλική άδεξιότητα καί ανανισμό.

Αυτά επιβεβαιώνουν καί πειραματικά τήν ψυχαναλυτική άποκάλυψη ότι οί πρώιμες έμπειρίες είναι άποφασιστικές γιά τή φυσιολογική εξέλιξη καί ότι δύσκολα μπορούν νά άποσβεστοϋν στάσεις πού υίοθετήθηκαν σέ μιά ώρισμένη φάση ανάπτυξης, έστω καί κάτω από ειδικές συνθήκες. Γιά μερικούς έρευνητές αυτό είναι άδύνατο.

Καί νά, πού είναι: τουλάχιστον άντιπατική καί άξιόπεριεργη ή κοινωνική τοποθέτηση άνέναντι στο πρόβλημα. Άπ' τή μιά συμπονούμε καί συμπαραστεκόμαστε στο παιδάκι πού βιάστηκε από κάποιον ένήλικα, άπ' τήν άλλη άπορρίπτουμε καί καταδικάζουμε τό φιλομόφυλο, ξεχνώντας ότι ο σημερινός φιλομόφυλος είναι τό χτεσινό παιδάκι. Λησμονούμε πόσες ταπεινώσεις καί έξευτελισμούς πέρασε, πόσες τύψεις καί πόσο άγχος του επιφόρτισε τό άυστηρό ύπεργώ του, πού φυσικά δέν είναι άλλο άπ' τή φωνή των γονιών του καί σέ επέκταση τής κοινωνίας, μέσα του.

Θά βιώσει όδυνηρά επώδυνη τήν εποχή των μαχών καί θά «όμνυει» νά αρχίσει μιά καλύτερη ζωή. Ή σύγκρουση θά είναι διαλυτική. Τό άποτέλεσμα προδικασμένο. Θά καταδικαστεί στήν άποκλειστική φιλο-

μοφυλία. Θά τήν επιβάλλει ή ένοχή του. Είναι ό άποδιοπομπαίος τράγος πού έπισύρει τή γενική κατακραυγή, τήν άποδοκιμασία και τό χλευασμό. 'Αντιμέτωπος σέ μιά κοινωνία, πού θά ήθελε πολύ νά τόν είχε εξαφανίσει. Ούτε νά μιλά κανείς γι' αυτόν είναι άξιοπρεπές. Είναι φρόνιμο νά κλείνουμε τά μάτια, άκόμη και τό στόμα αυτών πού τά έχουν άνοικτά.

'Ο 'Ηλίας Πετρόπουλος δικάστηκε και καταδικάστηκε σέ πέντε μήνες φυλακή γιατί κατέγραψε τά καλιαρντά, τό γλωσσικό ιδίωμα των φιλομοφύλων. 'Η καταδίκη του άποκτά χαρακτήρα συμβολικό. Είναι καταδίκη τής άλήθειας πού θίγει τήν ήθική των μικροαστών.

'Ο φιλομόφυλος είναι επικίνδυνος. Είναι σωμα ξένο, παρείσακτο, πού πρέπει νά άπομονωθεί. 'Η άπομόνωση θάρθει. Θά τήν επιζητήσει ό ίδιος γιά νά επιζήσει. Θά είναι ή ήττα του και ό θρίαμβός του. Θά δημιουργήσει τό γκέτο όπου όλα είναι παράξενα και διαφορετικά. Θά ταμπουρωθεί και θά όχυρωθεί. Θά χύσει όλη τή χολή, τήν άηδία και τό μίσος, πού συσώρευσε χρόνια. Τώρα πιά δέν μπορεί κανείς νά τόν βλάψει, όσο χυδαιότερα και έμετικότερα συμπεριφέρεται τόσο επιβάλλει τήν ύπεροχή του, όσο χαμέρπει τόσο επικρατεί. Τό άμυντικό του σύστημα άρτια όργανωμένο, θά τόν προστατεύσει από κάθε επιβουλή.

Τά καλιαρντά, μηχανισμός άμυνας

'Ενα από τά βασικά στοιχεία αυτού του συστήματος είναι τό γλωσσικό του ιδίωμα, πού είναι γνωστό σαν καλιαρντά, ή καλιαρντή ή λιάρντω ή μέ άλλα συνώνυμα και πού παρακάτω θά αναλύσουμε.

Τί νά εκφράζει τό ιδίωμα τούτο; Γιατί γεννήθηκε; Πώς συντηρείται; Τί άποκαλύπτει; Νά μερικά άπ' τά έρωτήματα πού θά μās άπασχολήσουν έδω και πού μέ άπασχόλησαν από τήν πρώτη στιγμή πού έμαθα άπ' τό βιβλίο του 'Ηλίας Πετρόπουλου ότι ύπάρχει ένα τέτοιο ιδίωμα.

'Ακριβώς δέν πρόκειται γιά ιδίωμα. Είναι μάλλον μία γλώσσα ολοκληρωμένη, πού περιέχει τρεις χιλιάδες λέξεις περίπου και πού χωρίζεται σέ δύο επίπεδα, τήν άπλή καλιαρντή και τή λιάρντω ή ντούρα λιάρντα πού χρησιμοποιούν οι λίγοι, οι ιδιαίτερα μνημένοι. 'Ακολουθεί τή γραμματική και τό συντακτικό τής νεοελληνικής γλώσσας, αλλά διατηρεί τήν ιδιαιτερότητά της.

'Ολες οι μειονότητες έχουν ανάγκη από τά στοιχεία πού θά τούς επιτρέψουν νά ύπάρχουν και νά ξεχωρίζουν.

Είναι ζήτημα ταυτότητας. 'Η γλώσσα προστατεύει. Είναι δική τους, μοναδική και άδιαπέραστη. 'Οπως τά ρούχα τους ή τά φερσίματά τους. Αυτή είναι μιά από τις σημαντικότερες λειτουργίες πού έπιτελεί. Στά στενά δρομάκια του Μεταξουργείου ή του Κολωνού ή στά κακόφημα μάρ, ή γλώσσα προσδιορίζει τά όρια και καθορίζει τήν κοινότητα. Προδιαγράφει τήν ασφάλεια και έπισημαίνει τόν κίνδυνο. 'Η έρώτηση «μπενάβεις τά καλιαρντά;» πού σημαίνει όμιλεις τά καλιαρντά, είναι τό σύνθημα και ή άπάντηση «τζινάβω και μπενάβω» = καταλαβαίνω και όμιλώ, είναι τό παρασύνθημα, πού κατοχυρώνει τήν ασφάλεια του στρατοπέδου.

Πώς δημιουργήθηκε ή καλιαρντή γλώσσα δέν είναι γνωστό. Μπορούμε νά υποθέσουμε ότι συνειδητοί και άσυνειδητοί μηχανισμοί συμβάλανε στη διαμόρφωσή της. 'Η ανάγκη έντυπωσιασμού, επίδειξης, εύφυλογίας, χαριεντολογίας, έκκεντρισμού, παρέκκλισης του λόγου προς τό εύτράπελο, εύκολα έπισημαίνονται αλλά δέν δικαιολογούν τήν ύπαρξή της. 'Ακόμη και όταν προβάλλονται δέν άποτελούν παρά κάλυψη και άπόκρυψη βαθύτερα άπωθημένων όρμών και διαθέσεων.

'Η ίκανοποίηση άναγκών πού σχετίζονται μέ πρωιμότερα στάδια ψυχοσεξουαλικής εξέλιξης, μέ μαγικό και άρχαϊκό τρόπο, καθώς και ή διαφύλαξη τής ομάδας και, σέ επέκταση, του άτόμου μέσα σ' αυτή, φαίνεται ότι άποτελούν βασικά κίνητρα γιά τή δημιουργία των καλιαρντών.

Μιά γλωσσολογική μελέτη θά είχε πολλά νά ανακαλύψει και νά προσθέσει. 'Από τήν άποψη αυτή είναι πολύτιμη ή συνεισφορά τής 'Ελένης 'Ιωαννίδη, μέ τό άρθρο της «Καλιαρντά, ή μυστική γλώσσα των 'Ελλήνων φιλομοφύλων» πού δημοσιεύτηκε στη Φρουδική επιθεώρηση του Παρισιού «Torique»

Ψυχοδυναμικά στοιχεία

'Από ψυχολογική σκοπιά διαφαίνεται ή παλινδρόμηση στην παιδική ή καλύτερα στη βρεφική ηλικία, όπου κυριαρχούν τά στοματικά και πρωκτικά χαρακτηριστικά.

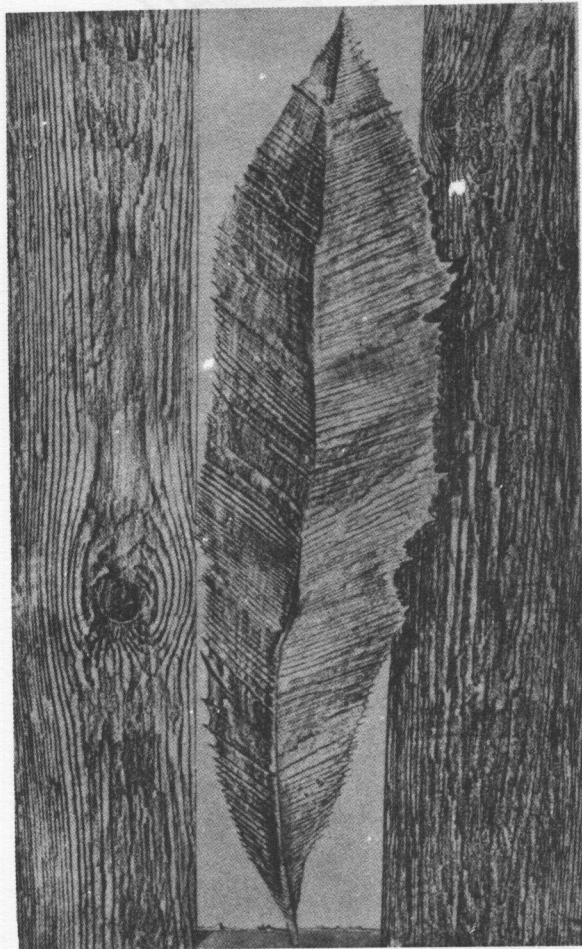
Στοιχεία μέ διαφορετική σήμανση συλλέγονται μέ βάση τήν άρχή τής ήδονης από ένα άνώριμο και άσθενικό έγώ, πού τά θέλει όλα δικά του. Καλλιεργούνται και έπεξεργάζονται στά μυστικά εργαστήρια του ύποσυνειδητου και δίνονται φιλτραρισμένα στην κατανάλωση.

Ἀπλοί φθόγγοι, γλυκές φωνούλες, ἄφθονα λάμδα, εὐκόλα γράμματα ἐπιβάλλονται στή δομή τῆς γλώσσας. Τά ρήματα κλειδιά τῆς καλιαρντῆς, πού εἶναι ἄγνωστης ἐτυμολογίας, ὅπως ἀβέλω, βουέλω, πιθανόν νεολεκτικά παιγνιδίσματα πάνω στό ρῆμα θέλω, ἢ δικάλω, κουέλω, κέλω παραλλαγές καί παραφθορές γλυκῶν ἀκουσμάτων, ἔχω τήν ἐντύπωση ὅτι ἐκφράζουν αὐτή τήν ἐπιθυμία ἐπιστροφῆς. Ἡ ἴδια ἐπιθυμία διαφαίνεται στή νοηματική ποικιλία τῶν ρημάτων βουέλω καί ἀβέλω, πού χρησιμοποιοῦνται γιά νά ἐκφράσουν διαμετρικά ἀντίθετες καταστάσεις ὅπως δίνω, παίρνω, βάζω, βγάζω ἀλλά καί ἔχω, κάνω, ἐπιθυμῶ, θέλω. Στήν πρωταρχική ἐννοιολογική ἐπαναγωγή, οἱ λέξεις ἐκφράζουν ἐπιθυμία καί σέ ἐπέκταση θέληση.

Δίνω ἢ παίρνω, βγάζω ἢ βάζω, κάνω ἢ ἔχω ὅταν ἐγώ θέλω καί ἐπιθυμῶ. Ἕνας ἄκρατος ἐγωϊσμός πού συναρτᾷ τήν ὑπό ἐκτέλεση πράξη μέ τό βαθμό ἱκανοποίησης πού μπορεῖ νά προσφέρει. Ἀκόμη, γιά τήν ἐντύπωση αὐτή συνηγορεῖ τό γεγονός ὅτι ἡ γλώσσα ἀποφεύγει συστηματικά τά ἄρθρα, τά γένη, τούς συνδέσμους καί ὅλα τά μεταγενέστερα στολίδια. Εἶναι δηλαδή μία γλώσσα ἀρχαϊκή, πού μιλάει περισσότερο μέ εἰκόνες, ὅπως ἀκριβῶς ἐκφράζεται τό παιδί ἢ τό ὄνειρο. Οἱ ἀντωνυμίες συγχωνεύονται ἐπίσης. Γιά παράδειγμα ἡ ἀντωνυμία ἀποκατέ ὑποκαθιστᾷ ὅλα τά γένη καί τούς ἀριθμούς, δηλαδή τά αὐτός, αὐτή, αὐτό, αὐτά. Τά ἐγώ, ἐσύ παραφθεύονται σέ ἐμάντες, ἐσάντες. Ἀπό τά γένη ἐπικρατεῖ τό θηλυκό. Αὐτό ἀποτελεῖ ἐνδεχομένως συνάρτηση τῶν ταυτοποιήσεων τοῦ φιλομόφουλου καί παράλληλα ὑποδηλοῖ τό δεσμό μέ τή μάνα καί τό ρόλο της στή ζωή του.

Εἶναι κοινή ψυχαναλυτική παρατήρηση ὅτι οἱ περισσότερες περιπτώσεις φιλομοφυλίας προέρχονται ἀπό μητέρα ὑπερπροστατευτική καί δυναμική πού εἶναι ἢ κυριαρχική μορφή στήν οἰκογένεια. Ἡ μητέρα αὐτή κατορθώνει γιά ἕνα διάστημα νά ἀποσπάσει καί νά προσηλώσει ἐπάνω της τή σεξουαλική libido τοῦ παιδιοῦ. Ἔτσι ταυτοποιημένοι μέ τή γυναίκα οἱ φιλομοφολοί γίνονται οἱ ἴδιοι σεξουαλικό ἀντικείμενο τοῦ ἑαυτοῦ τους. Ξεκινώντας δηλαδή ἀπό τό ναρκισσισμό, ἀναζητοῦν σεξουαλικά ἀντικείμενα ἴδια μ' αὐτούς ἢ καλύτερα ἴδια μέ τό ἰδανικό τοῦ ἐγώ, πού θέλουν νά τούς ἀγαποῦν ὅπως τούς ἀγαποῦσε ἡ μητέρα τους ἢ ὅπως ἀγαποῦν οἱ ἴδιοι τόν ἑαυτό τους (Φρόντ, 1961).

Ἡ γυναίκα ἀπομακρύνεται καί περιβάλλεται μέ εἰρωνεία, περιφρόνηση καί μίσος. Αὐτό γιατί πιθανόν διακινεῖ τά αἰμομικτικά συναισθήματα καί ἀναβιώνει τήν παλιά σχέση μέ τή μητέρα. Μιά σχέση ἀπόλυτα ἀπαγορευμένη καί γι' αὐτό ἀπωθημένη. Ἔτσι ἀφοῦ κάθε γυναίκα εἶναι ἡ μητέρα, εἶναι ἐπικίνδυνη καί ἀπρο-

σπέλαστη. Τά συναισθήματα για ασφάλεια αντιστρέφονται ώστε νά μήν αναγνωρίζονται. Τό κοινό σημείο ανάμεσα στους παθητικούς καί ενεργητικούς φιλομόφυλους είναι τό μίσος τους για τή γυναίκα. Τήν ονομάζουν ήρακλειά καί παράταιρη, τό στήθος της κασικανό ή γαλαφουσκού καί τό γεννητικό της όργανο μουτζό, από τή μουτζα καί τήν κατάρα. Στην καθομιλουμένη, από σεμνοτυφία καί «λεπτότητα» αντί για τή λέξη πέος, χρησιμοποιείται ή λέξη πουλί. Ή συμβολική μεταφορά είναι προφανής. Στά καλιαρντά, ή αναζήτηση του χαμένου όργάνου καί ή επαναφορά τής λειτουργικής του ικανότητας, ύποσημεινεται από τή μεταφορά του πρωκτού στή θέση του πέους. Τό πουλί αλλάζει γένος καί τόνο, γίνεται πούλη καί προσδιορίζει τόν πρωκτό.

Ή λέξη τεκνό σημαίνει αγόρι, νεαρός, μικρός: συνήθως νεαρός έραστής. Κατά τόν Πετρόπουλο προέρχεται από «τό τεκνό πού έχει κάθε γέροντας καλόγηρος». Παράλληλα όμως, άποτελεί παροξύτονο παράγωγο τής λέξης τέκνο καί συγκοπή του ρήματος τεκνοποιώ. Ήτσι ή μητρική στοργή καί τρυφερότητα περνά στή θεώρηση του νεαρού επιβήτορα.

Ήνώπιος ένωπίω

Ή υπάρχουν σαράντα πέντε συνώνυμα για τή λέξη φιλομόφυλος. Πολλά καυτερά καί χαιρέκακα. Ή Ουάιλντ κάπου έγραφε ότι αντιπαθούμε τούς ανθρώπους πού έχουν τά ίδια ελαττώματα μέ μās. Ή αναφορά για κάθε συγκεκριμένο φιλομόφυλο είναι χαρακτηριστική καί επιγραμματική. Ήτσι έχουμε άνέμη καί άνεμόμυλος, άρτίστα του βουβού, λατέρνα καί μέ πολλή ειρωνεία λαΐδη. Ήπιτάφιος είναι ό φιλομόφυλος πού συνοδεύεται από ομάδα ώραιων καί καλοντυμένων νέων. (Στους ιατρικούς κύκλους, επιτάφιος χαρακτηρίζεται ή κουστωδία του καθηγητή ή διευθυντή κλινικής μέ τούς επιμελητές, βοηθούς καί λοιπούς καμπάρσους πού βγαίνουν μπουλουκοειδώς για ιατρική επίσκεψη, έτσι πού νά υποβάλλεται ή έντύπωση φανταχτερής, μεγαλόπρεπης καί ύψηλης έπιστήμης).

Κάθε φιλομόφυλος επιλέγει τό δικό του όνομα ή άποδέχεται τό όνομα πού οί άλλοι του έδωσαν σάν παρατσούκλι. Ή αναβάπτιση εκφράζει άρνηση τής προκατασκευασμένης πραγματικότητας, άπόρριψη τής πατρικής σηματοδότησης καί εκδίκηση διά τής προσβολής. Τό όνομα πλέον δέν άποτελεί τεκμήριο ενός προδιαγραμμένου ρόλου, αλλά επίδοση διαπιστευτηρίων ενός επιλεγμένου τρόπου ζωής. Δέν είναι ό Γιάννης, ένας άσήμαντος, άλλοτριωμένος, νομοταγής άνθρωπάκος, αλλά ή Ζάν Ντ' Ήρκ μέ όλο τόν ήρωϊ-

σμό καί τήν αυταπάρηση πού σέ φαντασιώσικό επίπεδο διαθέτει. Στην πράξη έβαλε φωτιά στό σπίτι του φίλου του από έρωτική αντίζηλία.

Τά όνόματα είναι μονολεκτικά, όταν έπαρκούν νά καθορίσουν άκριβώς τήν ταυτότητα. Πέρλα, ύπάρχει μόνο μία, όπως Φιλιά, Ήλκινθή, Μαργκό, Ήθωνία, Τουραντά. Μοιραΐα όνόματα, μακρινοί άπόηχοι ενός άλλου όνειρικού κόσμου. Φαράχ, Μάτα, Λυδία, Ναριμάν, Σουλτάνα.

Συνήθως όμως σχηματίζονται περιφραστικά ώστε νά δημιουργείται ό κατάλληλος συνειρμός πού αναπαρασταίνει τό συγκεκριμένο πρόσωπο, τό μοναδικό καί άνεπανάληπτο. Τασία ή τζιλβελού, από τό Τουρκικό tcilve, ό παιγνιδιάρης καί έρωτύλος «πού άνω άπ' τήν τιμή καί τήν ύπόληψί του έθεσε άνεξαρτήτως τής καθαρής σαρκός του τήν καθαρή ήδονή». Ήμηρία ή βρώμη, γιατί εργάζεται στόν ίπόδρομο, Μανολιά ή κρι-κρι γιατί είναι κριτικός, Πιερέτε ή πολιτίσσα σέ άντιδιαστολή μέ τήν Πιερέτ — Πομπέ.

Ή κοινωνικός περίγυρος

Ή κοινωνικός περίγυρος των καλιαρντών προσδιορίζεται πολλαπλά. Φαίνεται ότι καλύπτει όλόκληρο τό φάσμα των κοινωνικών διαφορών καί τοποθετήσεων. Ή φιλομοφυλία είναι άταξική, αλλά οί φιλομόφυλοι άνήκουν σέ τάξεις. Πολλές λέξεις προσδιορίζουν τήν ταξική τους προέλευση. Δέν ψωνίζει βέβαια όποιοσδήποτε από του Τραχοστόουν (Πετρίδη) ή του Τραχοσέβα (Σεβαστάκη) ούτε ενδιαφέρονν τά μαντοσουπιάσματα τής ράμπας (οί θεατρικές ζυμώσεις) πολλούς. Ή συγχώνευση καί άφομοίωση πληθώρας ξενικών λέξεων άγγλικών, γαλικών, ίταλικών, τουρκικών άκόμη καί άρβανίτικων δείχνει ότι ή καλιαρνή φτιάχτηκε σέ μεγάλη έκταση από μορφωμένους καί καλλιεργημένους φιλομόφυλους. Ή χρονολογική διαμόρφωση άρκετών λέξεων μπορεί νά προσδιοριστεί ικανοποιητικά όπως βλακοψαλιδού = λογοκρισία, κρυσταλοσινού = τηλεόραση (Πετρόπουλος, 1971).

Λίγες οί κοινές λέξεις μέ τούς μάγκες. Πρώτη ή νταμίρα καί τά παράγωγά της, νταμιρατζής, νταμιράδικο, νταμιρόκλυσμα = ή ένωση ναρκωτικού. Τσαρδί είναι τό σπίτι καί τσάρδο πρώτο ή τελευταίο συνθετικό πολλών λέξεων μέ πίο ενδιαφέρουσες τίς λέξεις τσαρδοπληβιάς = εργάτης οικοδομών, τσαρδοτερμιτού = ή πολυκατοικία καί τσαρδόστικα = ή διεύθυνση (τσαρδί + στέκι).

Οί περισσότεροι από τούς οίκους άνοχής πού λειτουργούν στην Ήθήνα χρησιμοποιούν φιλομόφυλους για ύπηρετικό προσωπικό. Ήτσι δέν εκπλήσσει τό

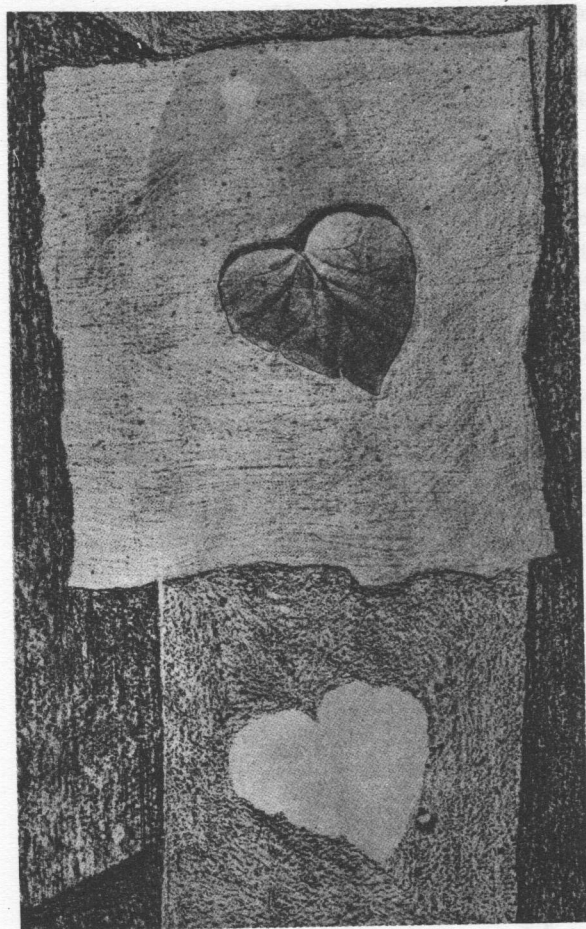
γεγονός ότι υπάρχουν δέκα πέντε περίπου συνώνυμα σχετικά με την έννοια του αντρικού γεννητικού ὄργανου, ὀκτώ γιά τή λέξη σπέρμα, ἑπτά γιά τόν παιδεραστή, ἕξη γιά τή λεσβία, τά ἀφροδίσια νοσήματα καί γιά τά ρήματα ἀφοδεύω καί ἐκσπερματώνω, πέντε γιά τή πόρνη τήν αἰδοιολεϊχία, τήν ἔμμήνο ρύση, τή σεξουαλική διέγερση, τό στρατιώτη. Τέσσερις γιά τίς λέξεις κλύσμα, κρεββάτι, ἀντανισμός, ὄρχεις, οἶκος ἀνοχῆς, πέρδωμαι, συνουσία, τρυφερός ἔραστής, χασίσι, τρία γιά τό αἰδοῖο, τήν ἔνεση ναρκωτικῶν, τόν πρωκτό, τή φυλακή, τό χασικλή, τό χαφιέ καί δύο γιά πληθώρα συναφῶν λέξεων καί ἐκφράσεων καθοριστικῶν τοῦ χώρου πού κινεῖται καί λειτουργεῖ ὁ φιλομόφυλος πού μιλά τά καλιαρντά.

Ἡ πολιτική ἑνός ἀπολιτικοῦ

Ἡ κριτική διάθεση τοῦ φιλομόφυλου σέ θέματα ἠθικῆς ἢ κοινωνικῆς ἢ θρησκευτικῆς ἢ πολιτικῆς τάξης διαφαίνεται στή γλώσσα του. Παρουσιάζεται ἀπολιτικός, ἀτίθασος, ἀχαλίνωτος, ἀναρχικός. Ὡστόσο γνωρίζει πολιτική, ἀκόμη καί ἱστορία. Γνωρίζει τό Ροβεσπιέρο· ἐπομένως ὁ δημοκράτης εἶναι ροβεσπάκης καί ὁ κομμουνιστής ροζοροβεσπάκης, ὁ πρωθυπουργός πρωτονταβᾶς, τό στέμμα ρενοκαθίκι, ὁ βασιλιάς γκράν-ρενοκαθικιομένος.

Ἡ θρησκευτική του τοποθέτηση δέν εἶναι ιδιαίτερα εὐσεβῆς πρέπει νά ὁμολογήσουμε. Βακουλή σημαίνει ἐκκλησία· πιθανόν ἀπό τίς ξενικές λέξεις ἀββάς = παπᾶς καί κουλές = πύργος. Τά παράγωγα πλέον ἔρχονται μόνα τους. Τά ἄμφια λέγονται βακουλοκαραγκιόζες· ἡ μετάληψη βακουλοκέρασμα· ὁ ἀρχιεπίσκοπος βακουλονταβᾶς ἢ βακουλονταβατζής. Ὁ Θεός λέγεται πολύ περιπαικτικά ἄφαντος ἀλλά καί γκόντης, ἀπ' ὅπου προέρχονται τά παράγωγα γκοντοαφιόνα = θρησκεία, γκοντοδιακονιάρια = προσευχή.

Οἱ παραλληλισμοί εἶναι ἐπιτυχημένοι καί ἐνίοτε ἐνδεικτικοί τῆς συναισθηματικῆς διαμόρφωσης καί τοποθέτησης ἀπέναντι σέ πράγματα καί καταστάσεις. Καιάδας πάει νά πεί οἶκος ἀνοχῆς, κελεμπία = προφυλακτικό, ζαλίστρα ἢ καβγαδοκουτού = ραδιόφωνο, τεμπελόστεκο = καφενεῖο. Εἰρωνεία, χλευασμός καί περιφρόνηση. Ὁ φιλομόφυλος προσφέρει ὅτι τοῦ προσφέρανε. Ὁ γάμος γίνεται προικοκουσκουσού, ὁ ἀστυνόμος γιούδας, τό Ὑπουργεῖο Δημόσιας τάξης γιουδάδικο. Ὑπεροπτικά ἢ κουκουβάγια ἀνάγεται σέ γλαῦξ γιά νά χαρακτηρίσει τόν χαφιέ, τόν καταδότη. Γυροδιακονεύω σημαίνει κάνω ἔρανο καί, μέ πολλή

είρωνεία, δωρεά τό πρόστιμο. Ματσιάρης ό έφορος (πού είναι ματσωμένος). Σαΐλακούμπας ό τσιγγούνης και σαΐλακούμπα ή άποταμίευση από τόν Σάυλωκ τού Έμπορου τής Βενετίας, για νά επιδείξει ό φιλομόφυλος και τίς Σαιξπηρικές του γνώσεις.

Φωτογένεια χαρακτηρίζεται ή διαγραφή τών άντρικών γεννητικών οργάνων κάτω από τά ένδύματα, ένω σερμελιά ή σεμελιά τό πέος πιθανόν σύνθετη λέξη από συγχώνευση τής πρόθεσης σέ μέ τό συμβολικό δέντρο πού παράγει μέλι, τή μελιά. Καί για νά γίνει πειστικότερη ή συμβολική διάρθρωση τής καλιαρντής γλώσσας άναφέρω τή λέξη βιβοσέρμελο πού σημαίνει ζωντανό πέος, δηλαδή φίδι. Έτσι ακριβώς όπως στόν όνειρικό συμβολισμό, φίδια, μαχαίρια, όπλα και άλλα αΐχηρά και διατρητικά άντικείμενα ύποκαθιστοϋν τό άντρικό γεννητικό μόριο.

Η παρωδία όνομάτων είναι συνήθης. Ό άναγραμματισμός επίσης ή Άκρόπολη γίνεται άσπρόκολη, τό μαξιλάρι ξαλιμάρι. Συνειρμικές παρετυμολογίες και ήχομημητικές λέξεις συμπληρώνουν τό λεξιλόγιο. Τό Καβούρι λέγεται Άγιοσαββατιάτικο, προφανώς από τή συνειρμική στή λέξη καρκίνος λέξη Άγιος Σάββας. Ό πλαστοουργός βέβαια ήξερε ότι τό καβούρι λέγεται καρκίνος, όπως ήξερε τήν όνομασία τής βάλανου τού πέους για νά τήν όνομάσει βελανίδι. Η φωτιά λέγεται χορχόρα κατ' άπομίμηση τού ήχου πού προκαλεί ή ραπτομηχανή τσικτσίνω και τό ούρο τζουρό, όπως σίγουρα θα ήταν οι λέξεις σέ μία πρωτόγονη γλώσσα. Ό σύνδεσμος και, γίνεται τσαί. Παλιοί άγαπημένοι ήχοι όπως τζά, τζάζ, τζούς, τσοϋς, γίνονται πρώτα συνθετικά πολλών λέξεων. Όλα θυμίζουν τά κορακίστικα, τή γλώσσα πού χρησιμοποιοϋν τά παιδιά. Κελαϊδίσματα σ' ένα χώρο φαντασίας και όνειρου, πού ή συγκρότησή τους σέ γλωσσικό σχήμα είναι φτιαχτή, ψεύτικη και έγκεφαλική.

Άντί έπιλόγου

Οί ψιχαναλυτικές παρατηρήσεις νευρωτικών αλλά και φυσιολογικών ατόμων, πού έγιναν για διδακτικούς ή άλλους λόγους, έδειξαν πόσο διαδεδομένες και κοινές είναι οι τάσεις, πού στήν πρωταρχική τους μορφή άποκαλοϋμε διαστροφικές. Σχεδόν πάντοτε, βρίσκουμε μία ύποκατάστατη σημειολογία. Έτσι πού νά μπορούμε νά ποϋμε ότι ή νεύρωση άποτελεί τό άρνητικό τής σεξουαλικής παρέκκλισης. Η σεξουαλική διαφοροποίηση τού φιλομόφυλου παρουσιάζεται σάν άποτέλεσμα άπόθησης ή μόνωσης στή διαδικασία τής ώρι-

μανσης. Ό φιλομόφυλος έγινε φιλομόφυλος άποφεύγοντας τήν τρέλα. Η παρέκκλιση τού ένστίκτου σέ σχέση μέ τό άντικείμενο, άφού ό σκοπός παραμένει ίδιος, ξεκινά από μία σειρά έπίκτητες διαθέσεις, πού ή ανάπτυξή τους και ή τροποποίησή τους έπιτυγχάνεται μέσα από διαδικασίες κοινωνικοπολιτισμικές.

Άναμφίβολα τά καλιαρντά είναι μία φτιαχτή γλώσσα. Σκληρή, κυνική και εύτράπελη. Πίσω όμως τήν τεχνητή κυνικότητα και προκλητικότητα κρύβεται πόνος και ευαισθησία πού δέν τολμά νά φανερωθεί. Κρύβεται ή άνάγκη και τό δικαίωμα νά ύπάρχει και νά ζει ό φιλομόφυλος όπως αυτός όρίζει και έπιθυμεί. Κρύβεται άκόμη ή επαναγωγή σέ άδολους χρόνους, όπου ή άσχήμια και ή βρωμιά δέν έχουν θέση.

Η φιλομοφυλική στάση καθορίζεται από τούτη τήν επαναγωγή και τό γλωσσικό ιδίωμα τού φιλομόφυλου φαίνεται ότι προσδιορίζεται από τήν πρωτογενή έπιστροφή στίς φορτισμένες λιμπιντικώς έρωτικές ζώνες.

Όσο θα ύπάρχει ή κοινωνική διάρθρωση πού γνωρίζουμε και τό λεξιλόγιό μας θα περιέχει λέξεις άισχρές σάν τή λέξη κιναιδος, για νά χαρακτηρίσει τούς φιλομόφυλους, τά καλιαρντά θα ύπάρχουν και θα μιλιϋνται. Τό μίσος, ή άηδία, ή περιφρόνηση ή ό οίκτος, έπιστρέφονται.

Βέβαια οι παραπάνω σημειώσεις πολύ άπέχουν από τό νά εξαντλοϋν τό θέμα. Νομίζω όμως, ότι δίνουν έρεθίσματα για συζήτηση και έρευνα, πάνω σ' ένα πρόβλημα κοινωνικό, τόσο παράξενο όσο και παρεξηγημένο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Κοϋπερ Ν. (1974), *Ψυχιατρική και Άντιψυχιατρική* σελ. 18, Έκδόσεις Ράππα, Άθήνα.
2. Πετρόπουλος Η. (1971), *Καλιαρντά*, σελ. 183. εκδ. Δίγαμμα, Άθήνα.
3. Στεφανής Κ. και συνεργάτες (1974), *Θέματα Ψυχιατρικής* σελ. 95, Άθήνα.
5. Φρόντ Σ. (1961), *Σεξουαλική Ψυχολογία*, σελ. 20 Έγκυκλοπαιδικές Έκδόσεις, Άθήνα.
4. Φουκώ Μ. (1964), *Ίστορία τής τρέλας* σελ. 72 Ήριδανός, Άθήνα.
6. West J. (1968), *Homosexuality*, σελ. 23, Penguin Books, England.

Διαμόρφωση και εξέλιξη τῆς κριτικῆς θεωρίας τῆς Σχολῆς τῆς Φραγκφούρτης (εἰσαγωγή)

Τοῦ Βασίλη Κάλφα

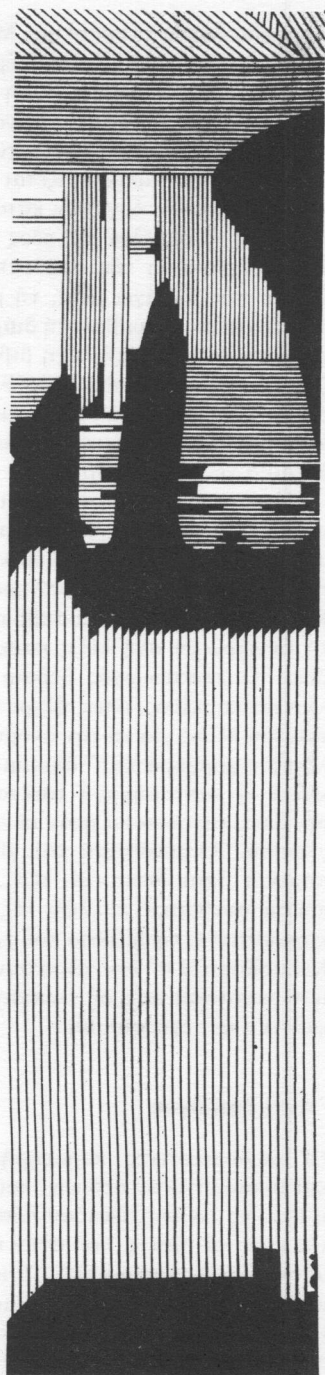
Ὁ ὅρος «Σχολή τῆς Φραγκφούρτης» ἔχει καθιερωθεῖ σάν περιγραφικός τοῦ ἔργου μιᾶς πλειάδας Γερμανῶν φιλοσόφων καί κοινωνιολόγων, ἀνάμεσα στοὺς ὁλοκλήρους οἱ πῶ γνωστοί καί σημαντικοί εἶναι ὁ Max Horkheimer, ὁ Theodor Adorno, ὁ Herbert Marcuse καί στὰ νεότερα χρόνια ὁ Jürgen Habermas. Ἡ Σχολή τῆς Φραγκφούρτης εἶναι ὁ κύκλος πού ἴδρυσε τὸ Ἰνστιτούτο Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν τῆς Φραγκφούρτης καί συσπειρώθηκε γύρω ἀπ' αὐτὸ ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ '20 μέχρι σήμερα.

Ὁ συνεκτικός δεσμός στὸ θεωρητικὸ ἐπίπεδο τῶν βασικῶν μελῶν τῆς Σχολῆς, εἶναι ἡ ἀπὸ κοινῶν συμβολῆ στὴ διαμόρφωση τῆς «Κριτικῆς Θεωρίας» - ὅρος μὲ ὄχι σαφές περιεχόμενο, ἀφοῦ δὲν παραπέμπει σ' ἓνα σύστημα ἐννοιῶν, μιά δομημένη κατασκευή, ἀλλὰ μάλλον εἶναι ἀποσπασματικὴ ἰσὲ μεγάλο βαθμὸ, διαλεκτικὴ ὀπτική τῆς κοινωνικῆς ὁλότητας. Ἡ Κριτικὴ Θεωρία λοιπὸν δὲν εἶναι μιά φιλοσοφικὴ ἢ κοινωνιολογικὴ θεωρία. Εἶναι ἓνα ρεῦμα σκέψης, στενὰ δεμένο μὲ τὶς κοινωνικὲς καί θεωρητικὲς ἐπιδράσεις τῆς ἐποχῆς καί τοῦ τόπου ὅπου δημιουργεῖται.

Ἡ μόνιμη ἀπέχθεια τῆς Σχολῆς γιὰ τὴ συστηματικοποίηση καί ἡ ποικιλομορφία τῶν ἐνδιαφερόντων τῶν μελῶν τῆς ἀπὸ τὴ φιλοσοφία

μέχρι τὴν ψυχανάλυση, τὴ μουσικολογία καί τὴ σινολογία (στὸν Wittfogel) δυσκολεύει τὴν ἐκθεση τῶν ιδεῶν τῆς Σχολῆς καί τὴν καθιστᾷ ἔργο πολλῶν καί διαφορετικῶν κριτικῶν. Ὡστόσο ἔχει γίνεῖ ἤδη μιά πολὺ σημαντικὴ προσπάθεια στὸ ἔργο τοῦ M. Jay «Ἡ διαλεκτικὴ Φαντασία: Ἱστορία τῆς Σχολῆς τῆς Φραγκφούρτης (1923 - 1950) Boston 1974, ἔργο ἀπαραίτητο γιὰ τὴ θεώρηση τῆς Σχολῆς.

Ἡ σύντομη εἰσαγωγή στὸ ἔργο τῆς Σχολῆς πού ἐπιχειρεῖται ἐδῶ προϋποθέτει μιά ξεκάθαρη ἐπιλογή, ἀποτέλεσμα ἐρμηνείας μὲ συγκεκριμένα κριτήρια. Κάθε ἐκθεση προϋποθέτει κατανόηση καί ἐρμηνεία, ἐπέμβαση δηλαδὴ τοῦ ἀναγνώστη στὸ ἔργο πού παρουσιάζει. Τὸ πρωταρχικὸ κριτήριον, κατὰ τὴ γνώμη μου, καί τὸ σημεῖο ἐκκίνησης εἶναι ἡ λειτουργικότητα τῆς ἴδιας τῆς Σχολῆς τῆς Φραγκφούρτης, ἡ ἱστορία δηλαδὴ τῆς ἀπήχησής της. Ἄν καταφέρουμε, μέσα ἀπὸ μιά τέτοια θεώρηση, νά ξεχωρίσουμε ἐκεῖνες τὶς σταθερὲς πού γίνονται ἀντιπροσωπευτικὲς τῆς ὅλης θεωρητικῆς παραγωγῆς, τότε ἐπιστρέφοντας στὸ ἴδιο τὸ ἔργο θά μπορέσουμε νά ἀναθεωρήσουμε (νά ἀντιστρέψουμε) καί τὴν ἐκταση καί τὴ σημασία πού ἔχουν τὰ διάφορα θέματα γιὰ τοὺς ἴδιους τοὺς συγγραφεῖς, γιὰ τὴν ἐποχὴ καί

τό κοινό πού γράφονται.

Η Σχολή, λοιπόν, της Φραγκφούρτης μένει περιθωριακό ρεύμα σκέψης μέχρι τή δεκαετία του '60. Τότε, η έκρηξη της «άμφισβήτησης» στις σύγχρονες κοινωνίες – εξεγέρσεις των μαύρων στην Αμερική, πόλεμος του Βιετνάμ και αντιπολεμικό ρεύμα, φοιτητικό κίνημα, Μπέρκλεϋ, Μάης του '68 – αναζητώντας τις θεωρητικές ρίζες στην πνευματική παραγωγή του παρελθόντος κάνει πασίγνωστο και της μόδας τό έργο του Μαρκούζε. Ο Μαρκούζε προβάλλεται σαν προφήτης της διάλυσης της διομηχανικής κοινωνίας. Όσο άναμφισβήτητο είναι ότι τό έργο του Μαρκούζε παρανοήθηκε, κακοποιήθηκε, άπλουστεύθηκε, άλλο τόσο είναι άναμφισβήτητο ότι ό χαρακτηριστικά καινοτομικός τρόπος θεώρησης του Μαρκούζε αποτέλεσε προνομιακό πεδίο για τήν άναζήτηση των ριζών της κακοδικαμονίας του μοντέρνου τεχνολογικού κόσμου. Υπάρχει δηλαδή μία πραγματική σύμπτωση της «μονοδιάστατης κοινωνίας» πού περιγράφει ό Μαρκούζε και των ύπαρκτων προβλημάτων του σύγχρονου κόσμου (ιδίως στις Η.Π.Α.). Μέσα από τή δημοσιοποίηση του έργου του Μαρκούζε – κυρίως του «*Μονοδιάστατου Άνθρώπου*» και του «*Έρωτας και Πολιτισμός*» - συμβαίνει ένα διπλό φαινόμενο. Αφενός άναγνώριση και διάδοση των κύριων παλαιότερων έργων των Χορκχάιμερ και Άντόρνο και αφετέρου εξέλιξη της Σχολής της Φραγκφούρτης μέσα από διάλογο και κριτική των έργων άκριβώς του Μαρκούζε. Ο Μαρκούζε είναι λοιπόν, στην ιστορία της άπήχησης της Σχολής, σημείο καμπής.

Ακολουθώντας λοιπόν και μεις αυτή τή δίοδο (Μαρκούζε) είναι εύκολο νά βρούμε ποιά θέματα στον Μαρκούζε είναι αυτά πού, έχοντας τή μεγαλύτερη διάδοση, είναι τά πιο αντιπροσωπευτικά. Από τήν πλειάδα των θεμάτων

πού πιάνει ό Μαρκούζε μερικά έγκαταλείπονται τελείως (άπ' τόν ίδιο και τούς συνεχιστές και κριτικούς του). Για παράδειγμα οι αισθητικές του άναλύσεις και ή άνθρωπολογία του Scheler, θέματα πού πιάνουν πολλές σελίδες του «*Μονοδιάστατου Άνθρώπου*». Πιστεύω ότι αυτές οι αναλύσεις του συμβαίνει νά είναι και οι πιο αδύνατες· πράγμα όχι βέβαια συμπτωματικό πάντως ούτε και γενικός κανόνας. Δύο είναι τά θέματα πού χαρακτηρίζουν τό έργο του Μαρκούζε: α) ή θεώρηση της τεχνολογίας σαν δύναμη καταπίεσης και κυριαρχίας στον σύγχρονο κόσμο. Τό τεχνολογικό σύνολο ως ποιοτικά νέα κατάσταση πού ένωματώνει μέσα του τις παραδοσιακές δυνάμεις άλλαγής· και β) ή επιστήμη και ή όρθολογικότητα ως κατασκευές πού κρύβουν μέσα τους ατύτσια τά σπέρματα της έκμετάλλευσης άνθρώπου από άνθρωπο, τήν άπροσωποποίηση των κοινωνικών σχέσεων.

Αυτά άκριβώς τά θέματα είναι πού εξέλισσονται και πλουτίζονται σημαντικά στό μεταγενέστερο έργο των J. Habermas, Claus Offe και A. Lorenzer, στά νεότερα μέλη δηλαδή της Σχολής της Φραγκφούρτης (στό πλαίσιο της οικονομίας και του δικαίου στον Χάιπερμας και στην ψυχολογία στον Λόρεντσερ).

Τό παλαιότερο έργο της σχολής τώρα μεταφράζεται και διαβάεται παντού. Είναι χαρακτηριστικό ότι ένώ, για παράδειγμα, ή «*Διαλεκτική του Διαφωτισμού*» των Χορκχάιμερ και Άντόρνο είναι γραμμένη τό 1947, μεταφράζεται στά άγγλικά τό 1973 και στά γαλλικά τό 1974! Η «*Έκλειψη του Λόγου*» του Χορκχάιμερ γραμμένη τό 1947 μεταφράζεται στά γαλλικά τό 1974. Ο «*Λόγος και Έπανάσταση*» του Μαρκούζε (1941) μεταφράζεται στά γαλλικά τό 1968, δηλαδή μετά από τόν «*Μονοδιάστατο Άνθρωπο*» πού είναι έργο του 1964. Συλλογές κριτικών

άρθρων του Χορκχάιμερ της προπολεμικής περιόδου θγαίνουν στη Γαλλία τό 1974 και στην Άγγλία τό 1972. Είναι χαρακτηριστικό ότι σημαντικά έργα δέν έχουν μεταφραστεί (Άντόρνο: *Minima moralia*, τό έργο του Pollock, όλη ή δουλειά του Ίνστιτούτου στην Αμερική κλπ.), ένώ αντίθετα τό έργο του Χάιπερμας, γραμμένο άπό τό 1968 ούσιαστικά και μετά, γνωρίζει μία άμεση διάδοση, έχοντας έκδηλη σχέση με τόν Μαρκούζε.

Τό έργο της Σχολής της Φραγκφούρτης φωτίζεται από τό φώς της σημερινής εποχής. Ψάχνοντας λοιπόν για έρμηνευτική και ένότητα στην «*Κριτική Θεωρία*» και στοιχεια συνέχειας, γίνεται άναπόφευκτη μία έπιλογή. Ίσως ή εργασία του Άντόρνο για τόν Schömborg και τή νέα μουσική, του Benzamin για τόν Baudelaire ή του Μαρκούζε για τόν Σάρτρ νά είναι οι καλύτερες πού έχουν γραφτεί στό είδος τους. Όστόσο, άν και έντεταγμένες στη γενικότερη θεώρηση πού δίνει ή προσωπική συμβολή του συγγραφέα τους στην Κριτική Θεωρία, δέν μπορούν νά θεωρηθούν απαραίτητα στοιχεία για μία έκθεση του τί αντιπροσωπεύει ή Σχολή της Φραγκφούρτης. Αντίθετα, τά στοιχεία πού πρέπει νά περιέχει μία ιστορική έκθεση της «Σχολής» είναι εκείνα πού ως πρωτόλεια και άποσπασματικά κομμάτια περιέχουν έν δυνάμει τό μεταγενέστερο έργο. Τέτοια πιστεύω είναι: Η Σχέση της Κριτικής Θεωρίας με τόν ύλισμό του Hegel και τή γερμανική ιδεαλιστική παράδοση. Η συνεισφορά της ψυχανάλυσης. Οι άναλύσεις του Ίνστιτούτου για τό Φασισμό και μέσω αυτού για τόν ολοκληρωτισμό και τήν κυριαρχία γενικά. Οι πρώτες θεωρήσεις της τεχνολογίας, της μαζικής κουλτούρας, της ένσωματώσης στον καπιταλισμό. Τέλος οι άπόψεις της Σχολής για τήν Έπιστήμη και τό Όρθολογισμό.

Μέ βάση αυτή τήν έρμηνεία νομίζω ότι μπορούμε νά καταλήξουμε

σ' ένα οδηγητικό μίτο έργων, σύμφωνα με χρονολογική σειρά:

1) Πρώτες κριτικές θεωρήσεις του Ίνστιτούτου. Κυρίως του Χορκχάιμερ «Παραδοσιακή και Κριτική Θεωρία» και του Μαρκούζε «Φιλοσοφία και Κριτική Θεωρία».

2) Διαλεκτική του διαφωτισμού (και λιγότερο «Έκλειψη του Λόγου»).

3) «Μονοδιάστατος άνθρωπος» (μέ τη συμβολή του «Έρως και πολιτισμός»).

4) Χάμπερμας «Τεχνική και επιστήμη σαν ιδεολογία» (και ακόμα του ίδιου «Γνώση και συμφέρον»).

Τά τέσσερα αυτά «σκαλοπάτια» αντιστοιχούν και σε τέσσερις δυνατές διακρίσεις «εποχών» για τη Σχολή της Φραγκφούρτης. Οί εποχές αυτές θγαίνουν και από την έσωτερική εξέλιξη των ίδιων των έργων αλλά αντιστοιχούν και σε διαφορετικές εποχές και του ίδιου του Ίνστιτούτου ως πανεπιστημιακού και θεωρητικού θεσμού. Άλλωστε παρενθετικά σημειώνω ότι ή σχέση μέ τό θεσμό του Ίνστιτούτου και άρα μέ τόν πυρήνα του είναι άσφαλής ένδειξη για τήν απομάκρυνση ή τή σύγκλιση μέ τήν όρθοδοξία της Κριτικής Θεωρίας, για λόγους πού σχετίζονται και μέ τή νοοτροπία των ιδρυτικών μελών του και κυρίως του Χορκχάιμερ.

Ή Σχολή Φραγκφούρτης είναι

βέβαιο ότι έχει δεχτεί περισσότερες κριτικές παρά επαίνους. Αυτό συνδέεται μέ δύο βασικά της χαρακτηριστικά. Πρώτον, όσον άφορά τήν αυστηρότητα της θεωρητικής κατασκευής, ή Κριτική θεωρία επέδειξε πάντα πρακτική αλλά και θεμελιωμένη μέ επιχειρήματα άδιανοητικά. Δεύτερον, άν ψάχνουμε για μία λέξη πού νά χαρακτηρίζει τήν πνευματική της ιστορία ή πιο κατάλληλη θά ήταν καινοτομία. Νομίζω ότι αυτά τά δύο χαρακτηριστικά έξηγούν τίς έντονες κριτικές. Ή Κριτική Θεωρία έξερεύνησε πρώτη προβλήματα όπως τή σχέση μαρξισμού και ψυχανάλυσης, τή οικογένεια και τήν αυταρχικότητα, τή μαζική κουλτούρα, τήν τεχνολογία στή σύγχρονη διομηχανική κοινωνία, πού σήμερα έχουν γίνει κοινό κτήμα, παραμένοντας πάντα επίκαιρα.

Τέλος όσον άφορά τήν κοινωνική ένταξη και τήν ενεργοποίηση των ίδιων των μελών του Ίνστιτούτου, θά πρέπει νά παρατηρήσουμε ότι για αυτούς τό κλασικό δίλημμα του διανοουμένου της Άριστεράς (άπόσταση ή ένταξη στους κοινωνικούς αγώνες) ήταν πάντα λυμένο. Δέχτηκαν και επιδίωξαν μάλιστα τήν σχετική άπόσταση σαν προϋπόθεση της διανοητικής τους γονιμότητας.

Ίδρυση του Ίνστιτούτου Κοινωνικών Έρευνών της Φραγκφούρτης. Ιστορικό πλαίσιο και χαρακτηρισ του Ίνστιτούτου

Τό Ίνστιτούτο Κοινωνικών Έρευνών της Φραγκφούρτης ιδρύθηκε τό 1924 μέ πρωτοβουλία μερικών νεαρών Γερμανών επιστημόνων και φιλοσόφων. Μέσα στα πρώτα μέλη του κύκλου πού δημιουργήθηκε είναι οί F. Weil, F. Pollock, M. Horkheimer, L. Löwenthal, K. A. Wittfogel, Th. Adorno, H. Grossmann, Er. Fromm, H. Marcuse¹.

Συνδυετικός κρίκος στήν πολλαπλότητα των ενδιαφερόντων του μπορεί νά θεωρηθεί ή σχέση του μέ τό δημιουργικό μαρξισμό και ή επίδρασή του στό ακαδημαϊκό κατεστημένο (τούς «μανδαρίνους»²) της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης.

Τό Ίνστιτούτο ιδρύεται σαν θε-

σμός ανεξάρτητος, στα πλαίσια όστόσο του Πανεπιστημίου της Φραγκφούρτης. Έχει διοικητική και πνευματική ανεξαρτησία, έχει τούς δικούς του οικονομικούς πόρους, θεωρείται όστόσο πανεπιστημιακός θεσμός, μέ τίς ίδιες ακαδημαϊκές διαρθρώσεις. Ή ιδιότυπη σχέση του μέ τούς έπίσημους κρατικούς και ακαδημαϊκούς θεσμούς είναι ένα στοιχείο πού παίζει ρόλο στή διαμόρφωση του λεξιλογίου της Σχολής της Φραγκφούρτης.

Ή διαφορούμενη γλώσσα των μελών του Ίνστιτούτου είναι βέβαια άποτέλεσμα αυτής καθαυτής της διανοητικής τους εξέλιξης αλλά

όπωςδήποτε επιδρά και ή ιδιότυπη θέση ενός άνοιχτά μαρξιστικού όργανισμού σε μία καπιταλιστική χώρα³. Για παράδειγμα, ό μαρξισμός σπάνια όνομάζεται μέ τό όνομά του και αντικαθίσταται από τό «Κριτική θεωρία της κοινωνίας» κτλ. Ή θέληση των ιδρυτών του Ίνστιτούτου για τήν πλήρη ανεξαρτησία του μπόρεσε νά έπιτευχθεί μόνο χάρη στή δυνατότητα της έξεύρεσης μόνιμης οικονομικής ένίσχυσης από ιδιώτες. Ό κύριος χρηματοδότης ήταν για πάρα πολλά χρόνια ό πατέρας του Felix Weil πλούσιος έμπορος. Είναι βέβαιο ότι ή χρηματοδότηση του Ίνστιτούτου δέν είχε νά κάνει μέ πολιτικά κίνητρα ένίσχυσης. Ή οικονομική ανεξαρτησία του Ίνστιτούτου, μπορεί νά ειπωθεί μέ σιγουριά, είναι στοιχείο καθοριστικό για τήν εξέλιξη αυτού του κύκλου ιδεών και προσώπων πού σήμερα όνομάζουμε Σχολή της Φραγκφούρτης. Κοινό στοιχείο όλων των μελών του πρώτου πυρήνα (άλλά και όλων των μεταγενέστερων) είναι ή έβραϊκή τους καταγωγή. Τό πόσο επέδρασε αυτό τό έκπληκτικό, μέ τά σημερινά δικά μας κριτήρια, γεγονός στή διαμόρφωση και στήν εξέλιξη της Κριτικής Θεωρίας είναι άδύνατο νά ύπολογιστεί. Θά χρειαζόταν μία σε βάθος άνάλυση του στρώματος των Έβραίων διανοουμένων της Γερμανίας (και μάλιστα προοδευτικών) και του ρόλου τους στήν ευρωπαϊκή ιστορία του πνεύματος, μελέτη πού δέν ύπάρχει. Τό σίγουρο πάντως είναι, και τό παράξενο ταυτόχρονα, ότι οί ίδιοι δέν άναγνωρίζουν ποτέ τό στοιχείο της καταγωγής τους σαν σημαντικό⁴, ούτε ή μελέτη του άντισημιτισμού

1. Για ό,τι άφορά τήν ίδρυση του Ίνστιτούτου και τήν ιστορία της διοίκησης του βασική πηγή είναι τό διβλίο του Martin Jay: *The Dialectical Imagination*, Boston 1973 (Γαλλική μετάφραση M. Jay: *L' imagination Dialectique*. Payot, Paris 1977).

2. Δές τόν ιδρυτικό λόγο του Grünberg στις 22 Ιουνίου του 1924.

3. Άρχική ιδέα ήταν για τήν ίδρυση ενός Ίνστιτούτου για τόν Μαρξισμό. Έγκαταλείφτηκε γιατί θεωρήθηκε πολύ προκλητική ή όνομασία. M. Jay σελ. 24.

4. M. Jay σελ. 48.

Ξεπέρασε στά θέματά τους μία περιθωριακή θέση (παρ' όλο πού μελέτησαν σέ βάθος τό ναζιστικό φαινόμενο στή Γερμανία). Νεότεροι μελετητές προσπαθοῦν νά συσχετίσουν τήν εβραϊκή καταγωγή τών μελών τῆς Σχολῆς τῆς Φραγκφούρτης μέ τό corpus τών ιδεών τους⁵.

Πρώτος διευθυντής τοῦ Ἰνστιτούτου εἶναι ὁ Karl Grünberg καθηγητής μέχρι τότε στό Πανεπιστήμιο τῆς Βιέννης, ιστορικός καί ἀνοιχτά μαρξιστής. Ὁ Γκρούνμπεργκ ἐξέδιδε ἀπό χρόνια τό περιοδικό «Ἀρχεῖα γιά τήν ἱστορία τοῦ Σοσιαλισμοῦ καί τοῦ Ἑργατικοῦ Κινήματος», πῶς γνωστό σάν «Grünberg's Archiv». Τό περιοδικό αὐτό γίνεται καί ἡ θεωρητική ἐκδόση τοῦ Ἰνστιτούτου. Ὁ ἴδιος ὁ Γκρούνμπεργκ δέν συνδέεται ιδεολογικά μέ τό ρεύμα τῆς Κριτικῆς Θεωρίας, συνεχίζει ἀπλά σάν διευθυντής τοῦ Ἰνστιτούτου τήν προηγούμενη πνευματική του παραγωγή. Μετά τήν ἀποχώρηση τοῦ Γκρούνμπεργκ (1929) διευθυντής τοῦ Ἰνστιτούτου γίνεται ὁ Μάξ Χορχάμμερ καί ἀπό αὐτή τή στιγμή οἰσαστικά παγιώνεται καί ἐξελίσσεται ἡ Σχολή τῆς Φραγκφούρτης.

Μετά τήν ἀνοδο τῶ Ναζί στήν ἐξουσία τόν Ἰανουάριο τοῦ 1933, ὁ πυρήνας τοῦ Ἰνστιτούτου – μαρξιστές καί Ἑβραῖοι ὅλοι τους – ἀκοινοῦνται τό ρεύμα τῆς πνευματικῆς μετανάστευσης ἔξω ἀπό τή Γερμανία. Ἀρχικά τό Ἰνστιτούτο ἐγκαθίσταται γιά ἕνα χρόνο στή Γενεύη καί τό 1934, ὀριστικά, στή Νέα Ὑόρκη στή πλαισία τοῦ Πανεπιστημίου Columbia. Στήν Ἀμερική ὁ κύκλος αὐτός τών διανοουμένων παράγει τό σημαντικότερο μέρος τών μελετῶν του.

Τό Σεπτέμβριο τοῦ 1933 βγαίνει τό πρῶτο τεῦχος τοῦ Zeitschrift für Sozialforschung (Ἐπιθεώρηση Κοινωνικῶν Ἑρευνῶν), πού θά γί- νει τό βασικό δῆμα ἐκφρασης τών ἐργασιῶν τοῦ Ἰνστιτούτου. Τό περιοδικό παρά τό γεγονός ὅτι ἐκδίδεται στό Παρίσι γράφεται σέ γερμανική γλώσσα. Ἡ ἐπιλογή αὐτή εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς στράτευσης τών μελών τοῦ Ἰνστιτούτου στόν ἀντιναζιστικό ἀγῶνα, πού πίστευαν ὅτι ἔτσι ἐξυπηρετοῦν πληρέστερα.

Ἡ ἴδρυση τοῦ Ἰνστιτούτου Κοινωνικῶν Ἑρευνῶν τῆς Φραγκ-

φούρτης εἶναι σημεῖο-πομπή γιά τήν ἱστορία τοῦ Δυτικοῦ μαρξισμοῦ ἀλλά καί γιά τήν ἱστορία τοῦ εργατικοῦ κινήματος στήν Εὐρώπη. Εἶναι ἡ πρώτη φορά πού θεσμός πού ἐπαγγέλεται ἀνοιχτά τό μαρξισμό παίρνει θέση σ' ἕνα Πανεπιστήμιο καπιταλιστικῆς χώρας⁶. Μέχρι τότε οἱ θεωρητικοί τοῦ μαρξισμοῦ ὄρισκονται στό περιθώριο τῆς ἐπίσημης ἀκαδημαϊκῆς ὀργάνωσης καί διδάσκουν μόνο σέ κομματικές σχολές στελεχῶν.

Ἡ ἴδρυση τοῦ Ἰνστιτούτου εἶναι ἡ πρώτη ἐμφάνιση ἑνός φαινομένου πού ἀπό τότε θά γενικευθεῖ, μέ ἀποτέλεσμα σήμερα πιά ἡ παραγωγή ἔργων δημιουργικοῦ μαρξισμοῦ νά γίνεται σχεδόν ἀποκλειστικά στά ἀστικά Πανεπιστήμια. Τό γεγονός αὐτό ταυτόχρονα εἶναι ἐνδεικτικό τοῦ ὀριστικοῦ χωρισμοῦ θεωρίας καί ἐπαναστατικῆς πρακτικῆς στή πλαισία τοῦ εργατικοῦ κινήματος.

Τό Ἰνστιτούτο ἰδρύεται ἐλάχιστα μόλις χρόνια μετά τήν ὀλοκληρωτική ἤττα τῆς Ἐπανάστασης στή Γερμανία καί σ' ὅλη τήν ὑπόλοιπη Εὐρώπη. Κομμουνιστικό Κόμμα

5. Μερικά μέλη τῆς Σχολῆς τῆς Φραγκφούρτης συμμετείχαν σέ θεωρητικές εβραϊκές κινήσεις τῆς ἐποχῆς τους. (Ἰδίως ὁ L. Löwenthal καί Erich Fromm). Ὁ Χάμπερμας ὑπογραμμίζει τήν κοινότητα ὀρισμένων θεμάτων τῆς εβραϊκῆς πολιτιστικῆς παράδοσης καί τοῦ γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ. Χαρακτηριστικό σημεῖο εἶναι ὅτι ἡ παλαιά καθολιστική ἰδέα πῶς μόνο μέ τό λόγο καί ὄχι μέ εἰκόνες μπορούμε νά πλησιάσουμε τό Θεό. Τό θέμα αὐτό παρουσιάζει ὀρισμένες συγγένειες μέ τή διαλεκτική τοῦ Χέγκελ καί ἔμμεσα μέ τή διαλεκτική τῆς Κριτικῆς Θεωρίας. Δές J. Habermas «Ὁ Γερμανικός ἰδεαλισμός καί οἱ Ἑβραῖοι θεμελιωτές του» στό *Profils philosophiques et politiques* σελ. 29. Paris, Gallimard 1974.

6. Ὁ Perry Anderson («*Consideration on Wester Marxism*» New Left Book, London 1976) θεωρεῖ αὐτό τό γεγονός ληξιαρχική πράξη γεννήσεως αὐτοῦ πού σήμερα ὀνομάζουμε «Δυτικό Μαρξισμό». Τό βιβλίο αὐτό τοῦ Π. Ἄντερσον εἶναι χρήσιμο γιά τή συγκριτική μελέτη τών νεότερων ρευμάτων τῆς μαρξιστικῆς σκέψης στή Δυτική Εὐρώπη. Δές ἔκτομα Ρ. Βρανίτσκι «*Ἱστορία τοῦ Μαρξισμοῦ*», Ὀδυσσεύς Ἀθήνα 1976.

Γερμανίας ουσιαστικά δέν ύφίσταται, ενώ τό Σοσιαλδημοκρατικό έχει όριστικά άπαρηθεϊ τό επαναστατικό του παρελθόν⁷. Στη Σοβιετική Ένωση ή επανάσταση γίνεται «επανάσταση σε μιά μόνο χώρα» και τίθενται οί πρώτες βάσεις γιά τήν εγκαθίδρυση του σοβιετικού κράτους.

Ή ήδη άποστεωμένη, θεωρητική παράδοση τής Β' Διεθνούς, στά χρόνια πού άκολουθοϋν τήν ίδρυση του Ίνστιτούτου, θά γίνει ξεκάθαρα μονολιθική. Τά δύο πιο σημαντικά έργα τής μαρξιστικής παράδοσης τής εποχής, «Ίστορία και ταξική συνείδηση» του Λούκατς και «Μαρξισμός και Φιλοσοφία» του Korsch⁸, άποκηρύσσονται από τόν επίσημο μαρξισμό και οί συγγραφείς τους καταδικάζονται ως «άναθεωρητές». Θά ακολουθήσει μιά μεγάλη εποχή θεωρητικής στεριότητας, κατά τήν όποία ή δουλειά των μελών του Ίνστιτούτου αντιπροσωπεύει, μπορούμε νά πούμε μέ σιγουριά, ό,τι δημιουργικότερο δημοσιεύεται από μαρξιστική σκοπιά⁹. Ή μόνη Ίξιόλογη θεωρητική δουλειά τής ίδιας εποχής είναι τό έργο Α. Γκράμσι, πού όμως θά δημοσιευτεί μόνο μετά τόν πόλεμο.

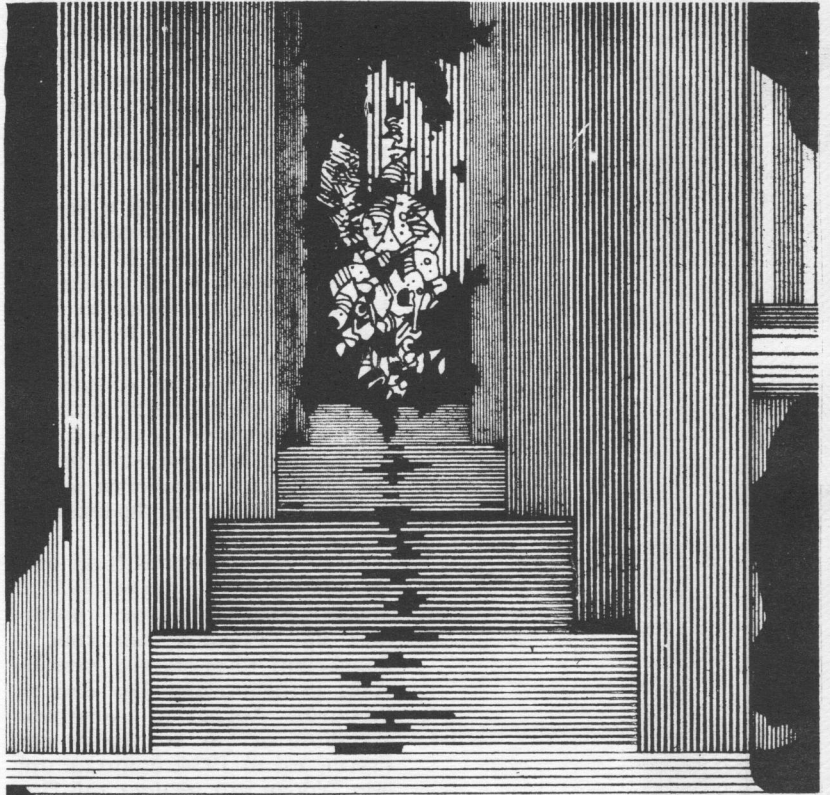
Ή κατάσταση του διεθνούς κινήματος και ή διαμόρφωση των κομμουνιστικών κομμάτων τής Εύρώπης τήν περίοδο τής Γ' Διεθνούς έξηγούν τήν κριτική στάση και τήν άπόσταση πού πάντα κράτησε τό Ίνστιτούτο σε σχέση μέ τούς οργανωμένους φορείς του εργατικού κινήματος. Αν και μέλη του ύπηρεξαν ενεργά στελέχη του Κ.Κ. Γερμανίας κυρίως (Wittfogel, - Massing), ό στενός πυρήνας του Ίνστιτούτου κράτησε πάντα άπόσταση από τά πολιτικά κόμματα. Τό γεγονός αυτό ώστόσο δέ θά έπρεπε νά άποδοθει μόνο στην κατάσταση του εργατικού κινήματος στη Γερμανία αλλά και στην ίδια τής ιδιοσυγκρασία και τήν διανοητική διαμόρφωση των μελών τής Σχολής τής Φραγκφούρτης, πού είναι γεγονός ότι διατήρησαν πάντα τά κυρίαρχα χαρακτηριστικά του Γερμανού πανεπιστημιακού διανοουμένου. Ή σχέση τους μέ τό εργατικό κίνημα ήταν ουσιαστικά άνύπαρκτη.

Ό χαρακτήρας πού πρόσπάθησαν νά δώσουν οί ιδρυτές του στό

Ίνστιτούτο ήταν διεπιστημονικός. Ή καλλιέργεια των διαφόρων κλάδων των κοινωνικών επιστημών (οικονομία, κοινωνιολογία, ψυχολογία) σκόπευε στη γνώση τής όλότητας των κοινωνικών προβλημάτων. Ή εργασία του Ίνστιτούτου ήταν άποφασιστικά στραμμένη προς τήν έρευνα, σε αντίθεση μέ τήν κυρίαρχη παράδοση των θεω-

ρητικών πανεπιστημίων τής Γερμανίας. Έκδηλα δηλώνονταν ή θεώρηση του μαρξισμού σαν σωστής επιστημονικής μεθοδολογίας.

Τό Ίνστιτούτο δούλευε ως συλλογικός οργανισμός, πάντα ώστόσο αναγνωρίζονταν ή προτεραιότητα του Διευθυντή του στον καθορισμό των στόχων γιά τίς έκάστοτε έρευνες και κατευθύνσεις.

1η περίοδος: Διαμόρφωση τής κριτικής θεωρίας

Ξεκινώντας αυτή τήν προσπάθεια γιά τήν έκθεση των κυρίαρχων επιδράσεων και σταθερών στοιχείων στις μελέτες τής Σχολής τής Φραγκφούρτης, πρέπει ευθύς εξ άρχής νά υπογραμμίσουμε ότι ή Κριτική Θεωρία δέν είναι ένα «κλειστό σύστημα σχέψης», ένα διαμορφωμένο σύνολο κανόνων και συνεκτικών δομών. Αντίθετα, ή απέχθεια όλης τής Σχολής γιά κάθε έννοια συστηματοποίησης είναι τόσο ισχυρή και

διαρκής πού αντανακλάται ακόμα και στη γλώσσα των γραπτών τους. Πολλά έργα παίρνουν τή μορφή άφορισμών, σκόρπιων σκέψεων¹⁰. Δέν έπιζητούν ούτε τήν άπολυτότητα τής γνώσης ούτε τήν πλήρη ακρίβεια των έννοιών. Ή προσήλωσή τους στην «κριτική», μέ τή μορφή τής άρνησης του φαινομενικού, του καθημερινού, του παροδικού, είναι τό στοιχείο εκείνο πού ίσως πάνω άπ' όλα άποτελεί συν-

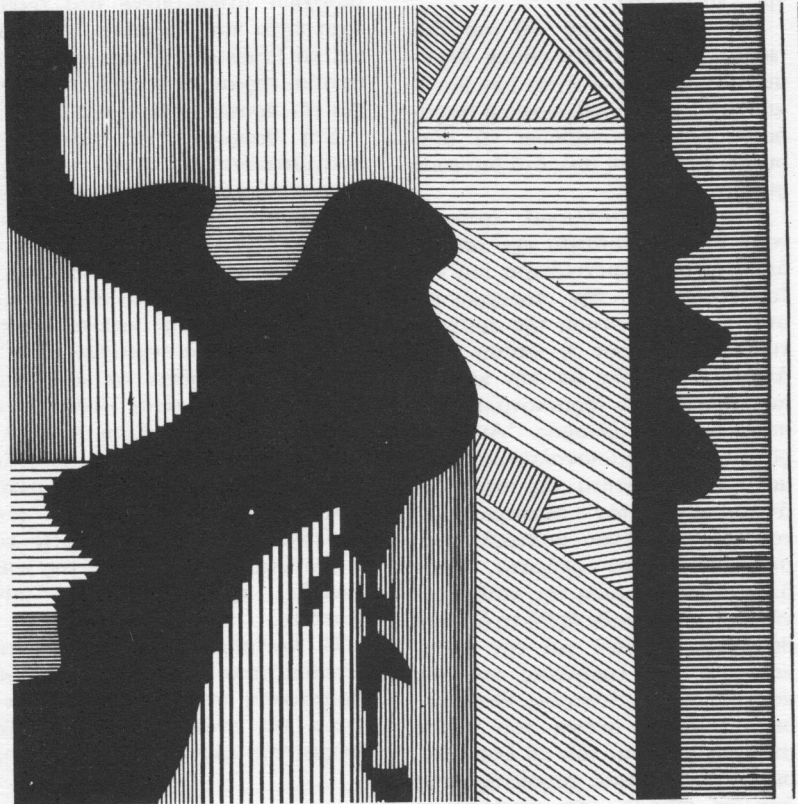
εκτικό κρίκο μεταξύ τους. Η Κριτική Θεωρία διαμορφώθηκε μέσα από μία σειρά κριτικών σε άλλους στοχαστές και σ'άλλα φιλοσοφικά συστήματα. «Η μορφή λοιπόν της διαμόρφωσης της είναι εξ ίσου διαλεκτική με τη μέθοδο που προσπάθησε να διαμορφώσει για τη μελέτη των κοινωνικών φαινομένων»¹¹. Η Σχολή της Φραγ-

της ιστορίας του γερμανικού ιδεολογισμού είναι στοιχεία που αν δεν υπολογιστούν στη μελέτη της Σχολής —και κατά συνέπεια ή έρευνα καταλήξει να είναι μελέτη ενός κλάδου της κοινωνιολογίας— τότε είναι αδύνατο να κατανοηθεί ή πολυπλοκότητα των ιδεών των θεμελιωτών της Σχολής.

Η διανοητική διαμόρφωση των

ταυτόχρονα και απ' τη σκέψη του Σοπενχάουερ. Ο Άντορνο απέφρασε τα πρώτα γραπτά του στον Κιέρκεγκαντ. Τίς φιλοσοφικές αυτές επιδράσεις; πορεί να διακρίνει κανείς και στα μεταγενέστερα έργα τους, αφού ούδέποτε είδαν τον μαρξισμό σε πλήρη αντιπαράθεση με τα παράλληλα, διαφορετικής κατεύθυνσης φιλοσοφικά ρεύματα.

Τήν εποχή που πρωτοδημιουργείται ο κύκλος του Ίνστιτούτου Κοινωνικών Έρευνών έχουμε μία επανδιοποίηση του Χέγκελ από τη φιλοσοφική σκέψη. Σ' όλη την περίοδο, απ' τα μέσα του 19ου αιώνα μέχρι τον Α' παγκόσμιο πόλεμο, η σκέψη του Χέγκελ είναι χωρίς ουσιαστική απήχηση. Η φιλοσοφική κατεύθυνση, για όλο αυτό το διάστημα, είχε παραμερίσει τα βασικά μοτίβα της γεγκελιανής σκέψης, στρεφόμενη σε θεωρήσεις περισσότερο «έπιστημονικές» της κοινωνικής πραγματικότητας, τείνοντας στο θετικισμό. Αυτό ισχύει και για τις μαρξιστικές (Β' Διεθνής) και για τις μη μαρξιστικές τάσεις. Ειδικά για τό μαρξισμό, ή αναγνώριση της θεμελιώδους συμβολής του Χέγκελ στη σκέψη του Μάρξ γίνεται ουσιαστικά μέσα απ' τό «Μαρξισμός και Φιλοσοφία» του Κόρς και τό «Ιστορία και ταξική συνείδηση» του Λούκατς

κφούρτης θά πρέπει να θεωρηθεί ένα καθαρά γερμανικό ρεύμα σκέψης. Οι επιδράσεις που είχε από μη γερμανικά ρεύματα σκέψης είναι ελάχιστες, σίγουρα δυσανάλογες με τό χρόνο που ήταν εγκαταστημένη στην Αμερική.

Άλλωστε και αντίστροφα, ή επίδραση της ίδιας της Σχολής στο μη γερμανικό κοινό γίνεται αισθητή μόνο τα τελευταία δέκα χρόνια, κάτω από περίπλοκες κοινωνικές συνθήκες. Η σημασία του πολιτιστικού περιβάλλοντος της μεταπολεμικής Γερμανίας και της ίδιας

μελών του Ίνστιτούτου ήταν άρχικά αυτή των νέων φιλοσόφων της εποχής τους. Πρίν τη γνωριμία τους με τό μαρξισμό είχαν δεχτεί την επίδραση των κυρίαρχων φιλοσοφικών ρευμάτων της εποχής εκείνης στη Γερμανία, δηλαδή του νεοκαντισμού αφενός και της φαινομενολογίας αφετέρου. Ο Μαρκοϋζε ήταν μαθητής και βαθιά επηρεασμένος απ' τόν Χάιντεγκερ και τόν Χούσερλ. Ο Χορκχάιμερ επηρεάστηκε από τά νεότερα νεοκαντικά ρεύματα, απ' τά γραπτά του Avenarius και του Mach, αλλά

7. Για τήν κατάσταση του εργατικού κινήματος της εποχής δες Β. Άμπεντορτ: «Κοινωνική ιστορία του εργατικού κινήματος στην Εύρώπη», Όδυσσέας, Αθήνα 1975, ακόμα τό πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου του J. M. Vincent: «La theorie critique de l' école de Francfort» Calilée, Paris 1976 και P. Anderson ό. π.

8. Τό «Μαρξισμός και Φιλοσοφία» του Κόρς είναι χαρακτηριστικό ότι δημοσιεύεται στο Grünberg Archiv. Συζητιέται έντονα και επηρεάζει τά μέλη του Ίνστιτούτου.

9. Τή γνώμη αυτή συμμερίζεται και ό L. Goldmann στο «Réflexions sur la pansée de Herbert Marcuse, δημοσιευμένο στο «Marxisme et sciences humaines» Gallimard, Paris 1970, σελ. 259.

10. Για παράδειγμα J. Adorno: «Minitima moralia: στοχασμοί πάνω στη φθαρμένη ζωή». J. Adorno: «Prismen» (Πρίσματα), Max Horkheimer: «Dämmerung» (Λυκόφως ή κάτι παρόμοιο).

11. M. Jay ό.π. σελ. 59.

(1923). 'Η δημοσίευση λίγο αργότερα των νεανικών έργων του Μάρξ φάνηκε να παρουσιάζει έναν «άλλο» Μάρξ σέ σχέση μ' αυτόν που είχε κωδικοποιηθεί απ' τούς θεωρητικούς της Β' Διεθνούς. 'Η προσέγγιση στο μαρξισμό της Σχολής της Φραγκφούρτης γίνεται μέσα απ' τὰ γραφτά του Λούκατς και του Κόρς.

Συχνά χαρακτηρίζεται ο μαρξισμός της Σχολής της Φραγκφούρτης επιστροφή στον Χέγκελ. 'Ισως αυτός ο χαρακτηρισμός να είναι υπερβολικός, τό βέβαιο πάντως είναι ότι ή Σχολή αναγνωρίζει σάν θεμελιώδους σημασίας τή σχέση Μάρξ-Χέγκελ. 'Η κυριότερη χεγκελιανή επίδραση στην Κριτική Θεωρία είναι ή άρνηση της μηχανιστικής αποκοπής του ανθρώπου από τή φύση, ή θέαση της 'Ιστορίας (Φυσικής και Πνευματικής) ως διαδικασίας άπελευθέρωσης απ' τήν κυριαρχία¹². 'Η σπουδαιότητα του υποκειμενικού παράγοντα για τήν προώθηση της ιστορικής αλλά και της γνωστικής διαδικασίας είναι στοιχείο από τὰ βασικότερα στην Κριτική Θεωρία¹³. 'Υπάρχουν στήν Κριτική Θεωρία¹⁴. 'Η κύρια ώστόσο αντίθεση συνίσταται στην αντίληψη της «ταυτότητας» του Χέγκελ (υποκείμενο-άντικείμενο, πνεύμα και ύλη κτλ.). 'Ο Χορκχάμερ θεωρεί τή θεωρία της ταυτότητας ιδεαλιστική, και σ' αυτό τό σημείο αντιτάσσεται και στον Λούκατς πού στή «Θεωρία και ταξική συνείδηση» θεωρεί τό προλεταριάτο ταυτόχρονα ως υποκείμενο-άντικείμενο της ιστορικής διαδικασίας. Παρενθετικά σημειώνουμε ότι υπάρχει διαφοροποίηση στην όπτική του Χορκχάμερ για τόν Χέγκελ και στην (μεταγενέστερη) όπτική του Μαρκούζε για τό ίδιο θέμα.

'Ο Μαρκούζε στο «Λόγος και 'Επανάσταση» βρίσκει πολύ πιο

κοντά στή θεωρία της «ταυτότητας» και στή θεώρηση του Χέγκελ κάτω από άποκλειστικά «προοδευτικό» πρίσμα. 'Ο Μαρκούζε τονίζει τήν άρνητική διάσταση στή διαλεκτική του Χέγκελ, σάν στοιχείο άμφισβήτησης της κατεστημένης πραγματικότητας, δίνοντας διαστάσεις στή χεγκελιανή διαλεκτική, πού είναι άμφισβητούμενο άν πραγματικά τής έχει¹⁵.

Στή δεκαετία του '30 στο *Zeitschrift für Sozialforschung* δημοσιεύουν τόν κύριο όγκο των κριτικών τους για τή φιλοσοφική παράδοση. Θά προσπαθήσω να συνοψίσω τήν στάση τους στα διάφορα ρεύματα σκέψης.

Στόν *ιρρασιοναλισμό* κατακρίνουν τή σπουδαιότητα πού αποδίδει στήν υποκειμενικότητα και τήν έσωτερικότητα, τήν περιφρόνηση στην ύλική διάσταση της πραγματικότητας. 'Ομως ή στάση τους απέχει κατά πολύ απ' τήν κριτική πού άσκει στον ιρρασιοναλισμό ο παραδοσιακός υλισμός. 'Αναγνωρίζουν στα ιρρασιοναλιστικά ρεύματα τήν όρθότητα της ιστορικής αντίδρασης στον έπιστημονισμό του προχωρημένου καπιταλισμού, στα θετικιστικά ρεύματα, στην άποπροσωποποίηση της καθημερινής ζωής. Θεωρούν όρθή τή βασική θέση του Ντίλτεϊ για τήν αναγκαιότητα της έργηνης και της κατανόησης της 'Ιστορίας. Θεωρούν σημαντική τή σκέψη του Νίτσε στην προσπάθειά του να ξεσκεπάσει τό μαζοχιστικό χαρακτήρα της άστικής ήθικης, της κουλτούρας της άθλιότητας. Παρόμοια κρίνουν τόν Μπέργκσον¹⁶.

'Ο *Λογικός Θετικισμός*, κατά τόν Χορκχάμερ, μετατρέπει σέ φετίχ ένα μόνο στοιχείο της κοινωνικής πρακτικής, τήν ύπαρξη και τήν άποτελεσματικότητα των φυσικών έπιστημών, άγνοώντας ουσιαστικές δομές της κοινωνικής πραγματικότητας, μένοντας έγκλωβισμένος στο δεδομένο και στο δυνατό να παρατηρηθεί¹⁷. Ξεχωρίζει λανθασμένα τόν αντικειμενικό κόσμο από τούς δρώντες άνθρωπους, μηδενίζει τή δυνατότητα της κίνησης και της άλλαγής στο κοινωνικό περιβάλλον.

'Η σχέση της Σχολής της Φραγκ-

φούρτης με τίσ *ύλιστικές θεωρίες*¹⁸ είναι πολύ πιο σύνθετη. Θά προσπαθήσω να δώσω τὰ βασικότερα σημεία όπως φαίνονται από τὰ κείμενα αυτής της περιόδου.

Κοινή είναι στή Σχολή της Φραγκφούρτης και σ' όλα τὰ ρεύματα του νέου ευρωπαϊκού μαρξισμού ή άρνηση της μεταφυσικής αντίληψης για τήν φύση πού κυριάρχησε στηριζόμενη στα τελευταία έργα του 'Ενγκελς. 'Αρνούνται να θεμελιώσουν μία νέα μεταφυσική έδραιωμένη στην αντίληψη για τήν προτεραιότητα της ύλης¹⁹.

Στή θεώρηση της κοινωνικής πραγματικότητας άρνούνται τήν δογματική προσκόλληση στην πρωταρχικότητα του οικονομικού στοιχείου. 'Η ύποδομή και τό εποικιδόμημα είναι διαλεκτικά δεμένα σ' όλες τίσ έποχές και τό οικονομικό στοιχείο μόνο στην καπιταλιστική κοινωνία άποκτά κυρίαρχο ρόλο²⁰. 'Η κοινωνία πρέπει να μελετάται ως όλότητα και είναι λανθασμένη και μηχανιστική ή μελέτη της κουλτούρας ως έπιφαινόμενου, παρόλο πού ποτέ δέν είναι όλοκληρωτικά αυτόνομη. Τά πολιτιστικά και ιδεολογικά φαινόμενα πρέπει να θεωρούνται μεσολαθήσεις της κοινωνικής πραγματικότητας, σάν όλότητες.

'Η Κριτική Θεωρία τονίζει τή σπουδαιότητα του υποκειμενικού (δραστικού) στοιχείου στή διαδικασία της γνώσης. 'Αρνείται τή θεωρία της «άντανάκλασης» όπως

12. Δές Είσαγωγή του Paul Connector στο «*Critical Sociology*» Penguin. London 1976.

13. Δές και Λ. Κολέτι: «'Ο Μάρξ, ό Χέγκελ και ή Σχολή της Φραγκφούρτης» στο «'Ο Μάρξ σήμερα» 'Οδυσσεάς, 'Αθήνα 1973, σελ. 29.

14. Μ. Horkheimer (1932) και Μ. Horkheimer «Ein neuer ideologiebegriff» *Grünbergs Archiv* 1930.

15. Είσαγωγή του Α.Μ. στον «*Μονοδιάστατο άνθρωπο*» του Μαρκούζε, έλληνική μετάφραση, εκδ. Παπαζήση, 'Αθήνα 1971.

16. Μ. Horkheimer (1934).

17. Δές J. M. Vincent: «*La theorie critique...*» δ. π. σελ. 69.

18. Δές Π. Βρανίτσκι δ. π. και P. Anderson δ. π. σελ. 85.

19. Μ. Horkheimer (1933).

θεμελιώνεται από τον Λένιν στο «Υλισμός και Έμπειριοκριτισμός». Τα αντικείμενα της παράστασης είναι διαλεκτικά συνδεδεμένα με την ανθρώπινη δραστηριότητα. Η ίδια η φύση πρέπει να θεωρείται ιστορικά, αφού μεταβάλλεται από την ανθρώπινη πράξη και αφού η εικόνα που δημιουργούμε γι' αυτήν ελέγχεται και διαφοροποιείται μέσα στο χρόνο²¹.

Σημαντική πλευρά της κριτικής θεωρίας είναι η σχέση της με την ψυχανάλυση. Είδαμε ότι η Ψυχολογία μαζί με την Οικονομία και την Κοινωνιολογία είναι οι προνομιακές προσεγγίσεις της κοινωνικής πραγματικότητας, όπως τις αντιλαμβάνονταν το Ίνστιτούτο από τη στιγμή της ίδρυσής του. Είναι χαρακτηριστική η θετική στάση της Σχολής απέναντι στην ψυχανάλυση, σε αντίθεση με τον «θεσμοποιημένο μαρξισμό». Η υιοθέτηση της ψυχανάλυσης σαν εργαλείου για την προσέγγιση των ανθρώπων και κοινωνικών προβλημάτων, από ένα μαρξιστικό ρεύμα, είναι γεγονός θεμελιακό για την εξέλιξη του δυτικού μαρξισμού. Αν εξαίρεσει κανείς τις πρώτες προσπάθειες του Β. Ράιχ για τη σύζευξη ψυχανάλυσης και μαρξισμού, η δουλειά του Ίνστιτούτου πάνω στη φροϋδική θεωρία είναι η πρώτη υλιστική θεώρηση της ψυχανάλυσης²². Εδώ σημαντική είναι η συμβολή των πρώτων άρθρων του Έ. Φρόμμ²³. Η ψυχανάλυση γι' αυτούς είναι η θεωρία του άσυνείδητου, των άπωθητικών μηχανισμών και των συμβολικών μεταλλάξεων μέσω των όποιων περνά ο κοινωνικός καθορισμός των απόμων, ή επίδραση των κοινωνικών παραγόντων πάνω στα άτομα και στις διαπροσωπικές τους σχέσεις. Μέσα από την ψυχολογία και την εμπειρική έρευνα θά προσπαθήσουν να μελετήσουν την οικογένεια, βλέποντας τον προνομιακό χώρο επιβολής της αυταρχικότητας της άστικης κοινωνίας. Η μελέτη της οικογένειας και της αυταρχικότητας θά πάρει τη μορφή συλλογικής έκδοσης του Ίνστιτούτου (ή μόνη τέτοιου είδους) όπου τό θέμα προσεγγίζεται απ' όλες τις πλευρές²⁴.

Τό 1937 δημοσιεύονται στο Zei-

tschrift ταυτόχρονα δύο μελέτες, τό «Παραδοσιακή και Κριτική Θεωρία» του Χορκχάιμερ και τό «Φιλοσοφία και κριτική Θεωρία» του Μαρκούζε²⁵. Στά άρθρα αυτά γίνεται μιά προσπάθεια να συνοψιστούν οι βασικές αρχές της Κριτικής Θεωρίας.

Στό άρθρο του Μαρκούζε τονίζεται η δημιουργική συμβολή της φαντασίας σε μιά κριτική θεωρία της κοινωνίας. «Χωρίς αυτήν ή φιλοσοφική σκέψη μένει προσκολλημένη μόνο στο παρελθόν και στο παρόν, αποκομμένη απ' τό μέλλον, πού μόνο αυτό συνδέει τή φιλοσοφία με τήν πραγματική ιστορία της ανθρωπότητας». Από τό άποσπασμα αυτό φαίνεται ή σπουδαιότητα πού αποδίδει ο Μαρκούζε στην πρόβλεψη αλλά και στην ουτοπία. Σ' αυτό τό σημείο ο Μαρκούζε συναντά τον Έρνοστ Μπλόχ, τον μαρξιστή θεωρητικό της ουτοπίας²⁶. «Η φιλοσοφική σκέψη δέν πρέπει να φοβάται καθόλου τήν ουτοπία». Όταν ή αλήθεια πού επαγγέλλεται ή Κριτική Θεωρία δέν είναι άμεσα πραγματοποιήσιμη στίς δοσμένες κοινωνικές συνθήκες, τότε ο χαρακτήρας της Ουτοπίας πού αναπόφευκτα προσλαμβάνει γίνεται διεγερτικό στοιχείο για τήν εξέγερση από τήν φαινομενική σταθερότητα του παρόντος.

Ο Μαρκούζε τονίζει ακόμα τήν επιδίωξη της ευτυχίας, σαν φροντίδας της Κριτικής Θεωρίας. Η ευτυχία δέν μπορεί να επιτευχτεί παρά μόνο με τήν αλλαγή των υλικών συνθηκών της ζωής. Η παραπέρα όμως διαμόρφωση της νέας κοινωνίας, ή επιδίωξη της ευτυχίας, πρέπει να γίνει έργο των απελευθερωμένων απόμων.

Τόνισα τά θέματα της φαντασίας, της Ουτοπίας και της ευτυχίας γιατί είναι εκείνα ακριβώς τά στοιχεία πού είναι έντελώς χαρακτηριστικά της σκέψης του Μαρκούζε, ακολουθούν σ' όλο τό μήκος της πνευματικής του εξέλιξης και καθιστούν τή θέση του Μαρκούζε στά πλαίσια της Σχολής της Φραγκφούρτης σχετικά ιδιότυπη.

Ο Μάξ Χορκχάιμερ στό άρθρο του τονίζει τήν θεμελιακή σχέση της Κριτικής Θεωρίας με τήν ανθρώπινη πράξη (praxis). Η Κρι-

τική Θεωρία αντιτάσσεται στή μόνη επιδίωξη της παραδοσιακής σκέψης να επιτύχει έναν άστηρηό διαχωρισμό ανάμεσα στή σκέψη και στή δράση. Αντιτάσσεται όμως και στό χυδαίο υλισμό, πού αναγνωρίζει ως κριτήριο έγκυρότητας της σκέψης τήν άπλή αποτελεσματικότητα της δράσης. Στήν πραγματικότητα, ύποστηρίζει ή Κριτική Θεωρία, δέν μπορεί να υπάρξει κριτήριο αλήθειας της θεωρίας με τήν επαλήθευση της πρακτικής, γιατί ή θεωρία, σαν αντίληψη της αντικειμενικής πραγματικότητας, περιέχει μέσα της στοιχεία της ανατροπής της: Έτσι, ή προσήλωση στην επιτυχή αντικειμενικο-

20. Είναι ενδιαφέρον ότι ο Χορκχάιμερ καταλήγει στο σημείο αυτό σε συμπέρασμα ίδιο με κείνο πού θά καταλήξει πολύ αργότερα ο Άλτουσέρ ξεκινώντας από έντελώς διαφορετικές θεωρητικές άφετηρίες. Δές L. Althusser «Pour Marx» Paris 1965.

21. M. Horkheimer (1937) στο «Critical Sociology» δ.π. σελ. 213.

22. Μόνο στίς μέρες μας μπορούμε πιά να μιλήσουμε για τήν επικράτηση της αντίληψης πού βλέπει ότι ή ψυχανάλυση δέν είναι μιά άπλή άστική ιδεολογία αλλά έπιστήμη πού μπορεί κάλλιστα να βρεθεί σε συνεκτική σχέση με τό μαρξισμό.

23. Δέν έχουμε μιά μόνο έρμηνεία της ψυχανάλυσης στα πλαίσια της Σχολής της Φραγκφούρτης. Ο Φρόμμ π.χ. εγκαταλείπει γρήγορα ό,τι του φαίνεται άνορθολογικό στή σκέψη του Φρόντ και κυρίως στην παραψυχολογία του. Αντίθετα ακριβώς εκεί έπιμένει ο Μαρκούζε στο «Έρως και Πολιτισμός». Η διαμάχη Μαρκούζε - Φρόμμ πάνω στο θέμα πήρε μεγάλη έκταση. Η θέση του Άντόρνο, κυρίως, αλλά και του Χορκχάιμερ είναι πολύ πιο κοντά στον Μαρκούζε.

24. «Studien über...» (Μελέτες πάνω στην αυταρχικότητα και τήν οικογένεια) Paris 1936.

25. M. Horkheimer δ.π. H. Marcuse (1937)

26. Δές L. Goldmann: δ.π. Για τήν σχέση του Bloch με τή Σχολή της Φραγκφούρτης και ειδικά με τον Marcuse. Άκόμα δές A. Mc. Intyre «Marcuse» έλληνική μετάφραση, έκδ. Μπουκουμάνη, Άθήνα 1972.

ποίηση της σκέψης θά σήμαινε προσαρμογή στην υπάρχουσα τάξη πραγμάτων. «Η αλήθεια είναι μιά στιγμή μέσα στη σωστή πράξη». Η έννοια της σωστής ακριβώς πράξης σάν κριτήριο της αλήθειας δείχνει τη σπουδαιότητα που αποδίδεται στην προτεραιότητα της θεωρίας, στοιχείο που είναι μόνιμο και θεμελιακό στη Σχολή της Φραγκφούρτης και άπληξί τις επιδράσεις ολόκληρης της γερμανικής ιδεαλιστικής φιλοσοφίας.

Ο Μάρξ έβλεπε την ένοποίηση της θεωρίας και της πράξης μέσα στη χειραφέτηση και τη δημιουργικότητα του προλεταριάτου. Η σχέση της φιλοσοφίας με τό προλεταριάτο ήταν θεμελιώδης και αναντικατάστατη. Τά προβλήματα για την Κριτική Θεωρία ξεκινούν από την στιγμή που, μέσα από την θεώρηση της έποχής τους, οί θεμελιωτές της θεωρίας άμφιβάλλουν για την έπαναστατική δυνατότητα της εργατικής τάξης στίς βιομηχανικές χώρες. Δέν μπορούν πιά νά θεωρήσουν την Κριτική Θεωρία ως έκφραση της συνείδησης μιάς μόνο τάξης. Έδω διαφοροποιούνται άποφασιστικά άπ' όλη την παράδοση του όρθόδοξου μαρξισμού, αλλά και από τόν πρώμο Λούκατς. Τά προβλήματα αυτής της θεωρητικής τάξης και ή άπαισιοδοξία που πηγάζει από τή θεώρησή τους αυξάνονται προοδευτικά, για νά κορυφωθούν μετά τόν πόλεμο.

Αν τοποθετήσουμε ως χρονικό όριο τόν πόλεμο, παρατηρούμε μιά ουσιαστική στροφή στίς κατευθύνσεις της Σχολής της Φραγκφούρτης. Αφιερώνουν τίς προσπάθειές τους στό νά έξηγήσουν τήν έξαφάνιση της άμφισβήτησης, της «άρνησης» της κριτικής. Αφήνοντας, κατά μεγάλο ποσοστό, κατά μέρος τήν οικονομική βάση του καπιταλισμού, στρέφονται άποφασιστικά στη μελέτη της υπερδομής της κοινωνίας. Κύριο θέμα τους θά είναι οί πολιτιστικές και ιδεολογικές δομές του σύγχρονου κόσμου.

(Συνέχεια του 6'μέρους στο έπόμενο τεύχος)

**ΜΙΧΑΗΛΗΣ
ΚΑΤΣΑΡΟΣ**

ΕΝΔΥΜΑΤΑ

*

**10 ΑΡΘΡΑ
ΕΛΕΥΘΕΡΩΝ
ΚΟΜΜΟΥΝΑΡΙΩΝ**

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΝΔΡΟΜΕΔΑ

Ζαλόγγου 9, Αθήνα 142 τηλ. 36.19.724

ρα γυριζω • και γραμμα

γίνει δεκτή ή προβαλλόμενη από τους κομμουνιστές λύση» (21). Μέ την ενσωμάτωση όμως της χώρας στον ανατολικό συνασπισμό, χαράζεται και εδώ ο κοινός δρόμος τον.

Αλλά ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '60, και ενόψει κυρίως των άδιεξόδων της οικονομίας, αρχίζει να αναπτύσσεται στη χώρα μία συζήτηση που σιγά σιγά αγκαλιάζει όλα τα κοινωνικά προβλήματα. Και ή διεθνής συγκυρία θα δοθηθεί εδώ: ή σοσοδιετική ρήξη υπονομεύει τό δίλημμα της υποχρεωτικής εκλογής ανάμεσα στά δύο αιώνια στρατόπεδα, και ή αναστολή του ψυχοπολεμικού κλίματος τή δυνατότητα νά αποδίδεται ή στυγή αυταρχικότητα σέ έξωτερικούς-άμυντικούς λόγους. Η ταξική σύγκρουση δξύνεται στή

έννοιών που ρίζωσαν, μέ τό πέρασμα των αιώνων, στή νοοτροπία, τή συνείδηση και τήν πείρα των μαζών» (48)

Στήν ολομέλεια τής ΚΕ του ΚΚΤσ, λοιπόν, τό Γενάρη του 1968, κερδίζουν έδαφος εκείνοι που ζητούν «νά ύψωθεί ή πολιτική δράση σέ επίπεδο αντίστοιχο μέ τή σύγχρονη εξέλιξη τής κοινωνίας μας, και παίρνοντας υπόψη τς επιπτώσεις τής επιστημονικο-τεχνικής επανάστασης». Και αυτό κάνει απαραίτητη «μιάν αλλαγή των μεθόδων κομματικής καθοδήγησης, ώστε νά αφεθεί ένα άρκετά ευρύ πεδίο για τή δημόσια πρωτοβουλία και δράση των κοινωνικών ομάδων» (29). Όταν λοιπόν καταργείται, πρώτα στήν πράξη και άργότερα νομικά, ό μηχανισμός τής λογοκρισίας, αυτό είναι γιατί πολλοί έχουν πλέον καταλάβει, ότι, μέ τά λόγια του σέχρον συγγραφέα Πάβελ Κόχουτ, «ύπάρχει και μία πολιτική που δέν γνωρίζει μιστικές συμφωνίες, συνθηκολογήσεις, πολιτικές δολοφονίες και ένοπλες επιθέσεις, μία πολιτική που δέν γίνεται σέ κλειστά δωμάτια και δέν περιβάλλεται από σωματοφυλακές, μία πολιτική χωρίς μάσκα, χωρίς ύστερόβουλες σκέψεις και χωρίς μηχανισμούς προπαγάνδας, πολιτική που είναι πολιτική τόσο περισσότερο, όσο λιγότερο θέλει νά είναι»¹.

Αναπτύσσεται, μέ τόν τρόπο αυτό, «ένα νέο κύμα ενδιαφέροντος και θέλησης για πολιτική δράση, που ή έκτασή του ξάφνιασε ακόμα και τά προοδευτικά στοιχεία μέσα στήν ήγεσία και τό μηχανισμό του ΚΚΤσ» (31), τό όποιο και, σύμφωνα μέ τό *Πρόγραμμα Δράσης* του (Απρίλιος)², «δέν μπορεί νά επιβάλλει τό κύρος του, ο άφείλει συνεχώς νά τό κερδίζει μέ

Δέκα χρόνια μετά: Πράγα 1968 – 1978

του Ίοζι Χάγκεκ

μετάφραση Γιάννης Κρητικός, έκδ. Θεμέλιο, 1978, σσ. 227

Ο κομμουνιστής Ίοζι Χάγκεκ, 60 χρονών σήμερα, είναι ένας από τους εκπροσώπους τής Χάρτας 77. Ύπηρξε μέλος του ΚΚ Τσεχοσλοβακίας από τό 1948, βουλευτής, ύπουργός Έξωτερικών του Ντόμπτσεκ από τόν Απρίλιο μέχρι τόν Σεπτέμβριο του 1968.

Ο συγγραφέας διαχωρίζει τή χώρα του από τις άλλες Ανατολικές χώρες, στίς όποιες τά κομμουνιστικά κόμματα «κατέλαβαν διοικητικές θέσεις, όχι επειδή τά έφεραν σ' αυτές οι λαϊκές μάζες, αλλά χάρη στίς προελαύνουσες δυνάμεις του νικηφόρου και άπελευθερωτή σοδιετικού στρατού» (16-17). Στήν Τσεχοσλοβακία, αντίθετα, μέ τό ύψηλό επίπεδο κουλτούρας, τς άνηθρές δημοκρατικές παραδόσεις, τό μαζικό και σεβαστό κομμουνιστικό κόμμα, τήν ένιαία αντίσταση κατά του κατακτητή κ.λ.π., «δέν ύπήρχε άνάγκη προσφυγής στον έξωτερικό καταναγκασμό για νά

Δύση, και, μαζί, οι λαϊκές μάζες της αρχίζουν νά γνωρίζουν, χάρη στήν ύφεση, τήν πραγματικότητα στίς χώρες του Συμφώνου τής Βαρσοβίας «που ελάχιστα συνέτεινε στό νά πείσει ότι ό δεμένος μέ τό σταλινικό μοντέλο διακυβέρνησης σοσιαλισμός είναι ικανός νά άπελευθερώσει τόν άνθρωπο ...» (48). Νά λοιπόν ή πρόκληση που οι χώρες αυτές αντιμετώπιζαν: «νά άποδείξουν στήν πράξη ότι ό τύπος τής κοινωνίας τους πρόσφερε στά μέλη της ... εδώ και τώρα τή δυνατότητα νά διάγουν μία ζωή πιο έλεύθερη, πιο δίκαιη, πιο πλούσια» (47) από αυτή του καπιταλισμού. Και νά, στό σημείο αυτό, ή ανεπανήληπτη σπουδαιότητα των όσων θά συμβούν στήν Τσεχοσλοβακία: έδειξε ότι ήταν δυνατή, «μέσα σέ ένα σοσιαλιστικό κοινωνικό-οικονομικό πλαίσιο», μία άιθνητική προσπάθεια «για τήν ανανέωση (...) όλων εκείνων των άξιών και

1. Έπίλογος στό Λόγοι στό IV Συνέδριο τής Ένωσης Τσεχοσλοβάκων Συγγραφέων, Πράγα, Ιούλιος 1967., έκδ. Νέοι Στόχοι, Άθήνα 1971, σελ.111.

να ζυωριζω • και γραμματα ζυωριζω

τη δουλειά του» (35). Αυτό δίνει την ευχέρεια για κάποια μέτρα πλουραλισμού: συγκροτούνται εξωκομματικές οργανώσεις ανθρώπων φιλικών προς το σοσιαλισμό, αναζωογονείται το Έθνικό Μέτωπο με συνεργαζόμενους μέσα σ' αυτό, «αυτόνομους σχηματισμούς». Μπορεί βέβαια να απρρίπτεται ή πρόταση να επιτραπεί ή συγκρότηση κομμάτων εκτός μετώπου, αποκλείεται όμως ρητά «κάθε αστυνομική απαγόρευση των αποπειρών αντιπολίτευσης» (39). Και η ήγεςία, αναγνωρίζοντας «διορατικά τό επείγον των καταστάσεων, προκηρύσσει τοιμηρά έκτακτο συνέδριο για τό Σεπτέμβριο, μέ στόχο, όπως λέει ο Χάγκε, νά αποδυναμωθούν μέ νόμιμες διαδικασίες οί «παλιοί».

Μέσα, λοιπόν, σ' αυτόν τόν πολιτικό οργανισμό, ήδη από τήν αρχή τής χρονιάς, δημιουργούνται και οί όροι τής μελλοντικής εισβολής. Ο Χάγκε περιγράφει μέ λεπτομέρειες τόν πυκνό ιστορικό χρόνο. Και όταν, μετά από άπανωτά σοβιετικά γυμνάσια, φθάνει ή «έπιστολή τής Βαρσοβίας» (14. 7), πού ούτε λίγο ούτε πολύ ζητούσε, εκ μέρους των Πέντε, νά περάσει τήν Τσεχοσλοβακία από κάτι πού έντονα θύμιζε «δικαστήριο», ή ΚΕ άρνεϊται όμόφωνα μέ έπιστολή τής (17.7). Στίς διαπραγματεύσεις τής Τσέρνα ή μάχη διεξάγεται σκληρή, και μαίνεται ακόμα σκληρότερη στίς διαπραγματεύσεις τής Μπρατισλάβας. Οί Τσεχοσλοβάκοι πολιτικοί κατορθώνουν νά απαλύνουν τίς εκφράσεις τής συμφωνίας και νά δημιουργήσουν κλίμα έμπιστοσύνης. Και, μέσα πλέον στόν Αύγουστο, ό Ντούμπτσεκ βλέπει ότι θά μπορέσει έτσι «νά συνεχιστεί ή πραγματοποίηση των σοσιαλιστικών και ανθρωπιστικών μας σκοπών» (120).

2. Τό Πρόγραμμα Δράσης του ΚΚΤσ δρισκεται στο Η Άνοιξη τής Πράγας, έπιμ. Σοφίας Κανά, εκδ. Παλαζήση, 1971, και στήν Κομμουνιστική Θεωρία και Πολιτική, άρ. 23-24, Αύγουστος 1978.

Κι όμως. Στίς 16 του μηνός ανακαλούνται όλα τά μέλη του Πολιτικού Γραφείου του ΚΚΣΕ από τίς διακοπές τους. Και ένώ ό τύπος φώναζε ότι «ή πολιτική των ΗΠΑ δέν θά εύρισκε καλύτερο άπό τό μία στρατιωτική σοβιετική επέμβαση ένάντια στήν πορεία έκδημοκρατισμού του τσεχοσλοβάκιου σοσιαλισμού» (125), και ένώ ή διεθνής κοινή και κομμουνιστική γνώμη παίρνει θέση - Καρίγιο: «άν έπιτεθείτε κατά τής Τσεχοσλοβακίας, για πρώτη φορά στήν ιστορία των σχέσεών μας θά σάς καταδικάσουμε» (126) -, τά τάνκς εισβάλλουν. Για νά φανεί ή αποκρουστική γύμνια τους: οί περιβόητοι «έκπρόσωποι» του ΚΚΤσ, πού λέχθηκε ότι τά κάλεσαν, ούδέποτε εμφανίστηκαν δημόσια, ούτε καν πίσω από τίς έρπύστρες. Είτε υπήρξαν τέτοιοι «έκπρόσωποι», είτε δέν υπήρξαν, γιατί λίγες τζίφρες πάντα εξασφαλίζονται, τό θέμα είναι άλλο. Ότι ή «έσωτερική συνισταμένη» τής επέμβασης, όπως λέει ο Χάγκε, άποδείχτηκε ότι «έλειπε τελείως».

Τό ΠΓ του ΚΚΤσ, πού τά τεωρακιμένα τό θρήκαν νά συνεδριάζει, καταγγέλλει κατά πλειοψηφία τήν εισβολή και καλεί τόν πληθυσμό νά «διατηρήσει τήν ψυχραιμία του και νά μήν άντισταθεί μέ τά όπλα» (136). Και είναι εδώ πού «ό λαός έδειξε μία άξιοθαύμαστη ματορία σέ αυτοσχεδιασμούς. Η στάση του έδειξε τόν άνώτερο βαθμό ένότητας πού είχε πετύχει ... χάρη στήν άνανεωτική δημοκρατική και σοσιαλιστική πορεία των προηγούμενων μηνών», αλλά και τό «βαθύτατο σεβασμό» του για τήν πολιτική ήγεςία του. «Έτσι, ή έξωτερική πολιτική αυτού του σοσιαλιστικού έθνους, προσανατολισμένη προς τόν βασικό στόχο τής υπεράσπισης τής κυριαρχίας του, έγινε υπόθεση όλόκληρου του λαού ...» (144-145). Νά λοιπόν πώς υπερασπίστηκε ό τσεχοσλοβακικός λαός τήν «άνοιξη» του, νά πώς γράφτηκαν μερικές από τίς τραγικότερες, αλλά και ήρωικότερες σε-

λίδες τής ιστορίας του. Άλλά μήν τό ξεχνάμε: και τής κομμουνιστικής ιστορίας.

Γιατί «μέσα σ' αυτό τό λαϊκό κίνημα, τό ΚΚΤσ άνέλαβε πλέρια τόν ήγετικό του ρόλο, πού τόν αναγνωρίζαν όλοι και τόν σέβονταν όπως ποτέ δέν είχαν σεβαστεί ως τότε» (145). Και, ακόμα, γιατί οί Τσεχοσλοβάκοι κομμουνιστές έδωσαν τά πιο προωθημένα μαθήματα άντενέργειας, άντάξια του όνόματός τους: ή Έπιτροπή Πόλης τής Πράγας του ΚΚΤσ καλεί, μέσα σέ μία μέρα και έντελώς πρωτοβουλακά, τούς εκλεγμένους εκπροσώπους για τό έκτακτο συνέδριο, τό όποιο συγκαλείται στίς 22 του μηνός. Παρόντες είναι κάπου 1200 από τούς 1550 συνέδρους, και σ' αυτούς αναγνωρίζει ή εργατική τάξη τούς εκπροσώπους τής: «προστατευόμενοι από τούς εργάτες του μεγαλύτερου εργοστασίου τής Πράγας» συγκροτούνται σέ συνέδριο, σύμφωνα μέ τό καταστατικό, «για νά ενεργήσουν σαν άνώτατο καθοδηγητικό όργανο του κόμματος» άφου οί ήγέτες είχαν συλληφθεί. Μολονότι «άκυρώθηκε» τό 1969, δέν είναι νά άπορεί κανείς πού «κανένα συνέδριο σ' όλη τήν ιστορία του ΚΚΤσ δέν είχε μία λαϊκή ύποστήριξη πού θά μπορούσε νά συγκριθεί μ' αυτή πού είχε τούτο τό συνέδριο» (145). Τό όποιο και διακήρυξε ότι στήν Τσεχοσλοβακία είχαν άρχισι νά γίνονται πλέον «πράξη οί θεμελιώδεις ιδέες του Μάρξ και του Λένιν για τήν εξέλιξη τής σοσιαλιστικής δημοκρατίας», ζητώντας από τούς πολίτες «σύνεση, ψυχραιμία και έθνική υπερηφάνεια, για νά αποφύγουν καθετί πού θά μπορούσε νά οδηγήσει σέ συγκρούσεις και σέ άνεπανόρθωτες άπώλειες», καλώντας όμως συνάμα τούς κομμουνιστές νά φανούν «οί πιο δραστήριοι και οί πιο ένθερμοι συντονιστές των προσπαθειών για τήν άποχώρηση των ξένων στρατευμάτων» (146).

Στό έσωτερικό τής χώρας τό άδιέξοδο των σοβιετικών διαγρά-

και γραμματα ζωριζω • και γραμμα

φεται πλήρες. Καί επειδή ή παράταση μιάς ξένης κατοχής επ' άόριστον είναι έγχειρημα κάθε άλλο παρά εύκολο, οί σοβιετικοί αναγκάζονται νά μαζέψουν σε συνομιλίες τούς νόμιμους και λαοπρόβλητους ήγέτες «πού όδηγήθηκαν στή Μόσχα υπό κράτηση», και όπου τούς ξεαναγκάζουν σε παραχωρήσεις, σε περιορισμούς στήν ελευθερία του τύπου, του συνέργεσθαι, του συνεταίριζεσθαι. Έτσι μορφεύει όμως τού κομματος μέ «νέα προοδευτικά στοιχεία», και νά έπιδοθει σε αυτό πού ό Χάγκεν υπεραϊσιόδοξα όνομάζει «τέταρτο στάδιο τής διαδικασίας του έκδημοκρατισμού». Γιατί τό στάδιο είναι θησιγενές, ήγέτες (Συκόρσοκι) άπομακρύνονται, και ή άγωνία του άνήμπορου λαού φθάνει στο κατακόρυφο (στίς 16.1.69 αυτοπυρπολείται ό Γιάν Πάλας). Καί καθώς, όταν στίς 28.3.69 ή τσεχοσλοβακική ομάδα χόκευ νικά τή ρωσική, οί αυθόρμητοι πανηγυρισμοί μεταμορφώνονται μοιραία σε εκρήξεις μένους κατά του κατακτητή και σε επιθέσεις κατά σοβιετικών κτιρίων. (πχ. τής Αεροφλότ στήν Πράγα), ή σοβιετική ήγεσία έξαπολύει μία «δευτέρα είσβολή»: ό Ντούμπτσεκ αντικαθίσταται από τόν Χούζακ, άποκατεστημένο θύμα παλιότερων διώξεων, όπως γίνεται συνήθως σ' αυτές τίς περιπτώσεις. Έπονται διαγραφές, άκύρωση παλαιότερων αποφάσεων. Μέσα στο τσεχοσλοβακικό κόμμα τά «άδελφά» του άφησαν χώρο μόνο για τούς άδελφούς τους· κι αυτοί, στρογγυλοκαθισμένοι στους θώκους του Πολιτικού Γραφείου, διακήρυσσαν στίς 28.10.69 ότι «ή ενέργεια των πέντε άδελφών σοσιαλιστικών χωρών στή διάρκεια των κρίσιμων ήμερών του Αυγούστου 1968 ήταν μία πράξη διεθνιστικής άλληλεγγύης πού συνέβαλε στο νά φράξει τό δρόμο στίς άντεπαναστατικές άντισοσιαλιστικές δυνάμεις» (190). Η τάξις είχε πλέον άποκατασταθει.

Έτσι περιγράφει ό Χάγκεν τά γε-

γονότα. Υπάρχουν όμως κι άλλα πράγματα πολύ πέρα από μιά «ένημέρωση». Καί τό βιβλίό του έχει τήν άρετή νά τά προβάλλει.

1. Σε όσους μιλούν για τήν «επιμελώς προετοιμασμένη άποδιοργάνωση του σοσιαλισμού στήν Τσεχοσλοβακία»³, σε όσους διαβεβαιώνουν ότι «τό λεγόμενο τσεχοσλοβακικό πείραμα ... χαλκεύτηκε από τούς στρατηγικούς έγκεφάλους του ίμπεριαλισμού»⁴, σ' όσους, άκόμα, φρονούν ότι τό ιστορικό γίγνεσθαι κινούν «τά πιά ραφιναρισμένα τερτίπια και πανίσχυρα τεχνικά μέσα» (Μπρέζνιεφ) πού χρησιμοποιεί ή ίμπεριαλιστική προπαγάνδα· και ότι τήν ιστορία υποτάσσουν, έρμαιο στίς άκόρεστες όρέξεις τους, «οί πιά γνωστοί έγκεφαλοι του ιδεολογικού πολέμου, οί άσσοι τής κατασκοπείας και των δολιοφθορών κατά των σοσιαλιστικών χωρών, οί ίθύνοντες των άντικομμουνιστικών κέντρων του καπιταλισμού»⁵, σε όλους αυτούς τό βιβλίό επιφυλάσσει έξοθενωτικές άπαντήσεις. Ποιός όμως ό λόγος νά καταναλίσκεϊ τόσο χώρο για νά άπαντήσει σε άνθρώπους πού φαντάζονται ότι έντροφούν στο μαρξισμό, ενώ άπλώς τοιτάρουν τή μακαρίτσια Άγκάθα Κρίστι;

Ό Χάγκεν, λοιπόν, άγωνιά νά πείσει τόν αναγνώστη, και τό βιβλίό του αναδεικνύει άνάγλυφη τήν άγωνία τής τοτινης ήγεσίας νά πείσει τήν ΕΣΣΔ και τή διεθνή κοινή γνώμη, ότι κανείς και σε τίποτα δέν στρέφεται έναντίον τής «σοσιαλιστικής κοινότητας». Καί δέν ήταν μόνο, ούτε καν κυρίως, ό φόδος μιάς επικείμενης επέμβασης πού ώθησε τόν Ντούμπτσεκ νά καταγγείλει, τόν Μάιο, τίς φήμες για επέμβαση ως «προκλήσεις πού άποσκοπούν νά ύπονομεύσουν τήν ένότητα των σοσιαλιστικών χωρών» (125), τούς υπεύθυνους τής μεταρρύθμισης νά όρχίζονται στους συμμάχους τους για «τή συνέχεια τής έξωτερικής τους πολιτικής» (55) πού ό έκδημοκρατισμός θά άφηνε άθικτη, ή τόν Χάγκεν,

δέκα όλόκληρα χρόνια μετά, να επιμένει ότι τό γράμμα των Πέντε και ή τσεχοσλοβακική άπάντηση κατά βάση στηρίζονταν «στίς ίδιες θεμελιακές άρχές» (102).

Μέ δυό λόγια, δέν πρόκειται για τέχνασμα πονηρών πολιτικών: ή τσεχοσλοβακική ήγεσία ούδέποτε έθεσε έν άμφιβόλω τή σκοπιμότητα νά ύπάρχει συμπαγής και ως έχει ή λεγόμενη σοσιαλιστική κοινότητα (ή «Κοινότητα», πού λέει και ό Χάγκεν), ούτε και τή συμμετοχή τής στήν κοινότητα αυτή. Άκόμα παραπέρα, ήταν πεισμένη ότι ή μεταρρύθμιση θά γινόταν όχι παρά αλλά μέ τούς σοβιετικούς. Καί, τέλος, ούδέποτε άμφισβήτησε, στο έλάχιστο, τή σοσιαλιστική «ουσία» τής σοβιετικής κοινωνίας και πολιτικής. Γι' αυτό και περίμεναν ότι μία μερίδα, τουλάχιστον, των σοβιετικών ήγετών «δέν θά κώφευε στα έπιχειρήματά τους για τόν γνήσια σοσιαλιστικό χαρακτήρα τής μεταρρύθμισης» (124). Γι' αυτό και ό Χάγκεν συνεχώς επαναλαμβάνει τήν κατηγορία ότι ή είσβολή παραδίασε τή (διεθνή) σοσιαλιστική νομιμότητα πού πρέπει νά διέπει μιάν άδελφωμένη κοινότητα.

Η έπερχομένη λοιπόν σύγκρουση είναι κατά κύριο λόγο, άν όχι και άποκλειστικά, «άντικειμενική». Η ήγεσία, άμήχανη, αλλά και εκ πεποιθήσεως δημοκρατική, άντιδρά σχεδόν πάντοτε εκ των ένόντων, επιδεικνύοντας από τόν μεγαλύτερο ήρωισμό μέχρι τήν πιά άπρόσμενη ύποχωρητικότητα. Όταν τό μαχαίρι φτάνει πιά στο κόκκαλο, εκτιμά ότι ή στρατιωτική αντί-

3. Μπ. Ζιρόβοφ, *Ό μύθος για τόν «καλό» και «κακό» σοσιαλισμό*, έκδ. Σύγχρονη Έποχή, 1978, σελ. 48.

4. Μίλος Μάρκο, *Ψυχολογικός πόλεμος και τσεχοσλαβικό πείραμα*, έκδ. Σύγχρονη Έποχή, 1973, σελ. 11.

5. «Τσεχοσλοβακία 1968: Έπτα τής άντεπανάστασης», *Οδηγητής*, άφ. 210, 25.8.78

τα γυριζω • και γραμμαρα γυριζω

σταση, πού άλλοι επιδοκίμαζαν – βλέπε τή θαρραλέα δήλωση του Σαντιάγκο Καρίγιο στή σελ. 215 –, θά' ταν άτελέσφορη. Καί ο Χάγκεκ, ζυγίζοντας τά υπέρ και τά κατά, κρίνει πώς τελικά σωστά έπραξε, άφου «άπέφυγε νά προκαλέσει ρήξη στό κόμμα και τόν πληθυσμό», και έθρεψε έτσι «αυτή τήν επιβλητική ένότητα μέ τήν όποία όρθώθηκε ένάντια στήν επέμβαση» ο λαός (129).

Νά λοιπόν γιατί τό βιβλίό μπορεί νά συνταιριάζει τήν όργή και τήν όξύτητα μέ μιά χροιά έντονα άπολογητική· και νά, γενικότερα, ή μέγγενη τών αντιφάσεων στήν όποία βρέθηκαν άρπαγμένοι, εκ τών πραγμάτων, οί τσεχοσλαβάκοι ήγέτες, μέσα σέ γεγονότα και διαδικασίες πού προέλανναν μέ τήν ενεργή συμμετοχή τους, ήδη όμως έβαιναν πλέον άνεξέλεγκτα και τούς άφηναν πολύ πίσω: «πεισμένοι κομμουνιστές, ειλικρινείς φίλοι τής ΕΣΣΔ, ένιωθαν σάν μιά τρομερή τραγωδία τό γεγονός ότι αυτή ή καταστροφή μπορούσε νά προέλθει από τίς διαφορές τους μέ τήν ΕΣΣΔ, διαφορές πού όφειλονταν, μέ τή σειρά τους, σέ μιά παρεξήγηση, όπου φρονούσαν πώς είχαν δίκιο». Γι' αυτό και ό,τι έκαναν ήταν «άπό πεποίθηση ότι σώζουν έτσι τή δημοκρατία και τούς λαούς της από μιά μεγάλη καταστροφή». Γιατί, κομμουνιστές καθώς ήταν, έπ' ούδενί λόγω ήθελαν «ή διαμαρτυρία τους, όσο δίκαιη κι άν ήταν, νά χρησιμεύσει, μέ όποιοδήποτε τρόπο, για τήν ένίσχυση τών θέσεων τών αντιπάλων του σοσιαλισμού» (173).

Τί παραπάνω νά προσθέσει κανείς μπροστά σέ μιά τέτοια άποπλιστική διατύπωση, σέ μιά τόσο τραγικά μονοσήμαντη δήλωση; Ότι οί Τσεχοσλαβάκοι ήγέτες θά έπρεπε νά έχουν δράσει άλλως, νά έχουν κάνει άλλα, νά έχουν προσανατολιστεί σέ άλλες κατευθύνσεις; Μά δέν είναι, στήν καλύτερη περίπτωση, άπάρνηση τών έγκοσμίων νά ζητάει κανείς από τήν ιστορία ξεφρενο καλπασμό σέ μέρη τής γής

πού ο ιστορικός χρόνος κυλάει τόσο άπελπιστικά άργός;

2. Άς δούμε όμως λίγο πιό άναλυτικά τή γενικότερη σύλληψη του Χάγκεκ. Δέν διατάζει νά άναγνωρίσει κάποιες «έλίτ στίς χώρες τής σοσιαλιστικής κοινότητας», πού έχουν «έξουσία και προνόμια», ένω «οί «ήγέτες αυτών τών εκλεκτών στρωμάτων θά κάνουν ό, τι χρειάζεται για νά έμποδίσουν...τή διείσδυση τών ιδεών τών δυτικών άδελφών κομμάτων στο χώρο τής κυριαρχίας τους» (220-221). «Άλλά ο έξελικτικός χαρακτήρας του σοσιαλισμού, ή δυναμική τής θεωρίας του και τών πραγματικών καταστάσεων, πού γίνονται αντιληπτές και κατανοητές μέ τό μή παραμορφωτικό πρίσμα της», θά βοηθήσουν νά «φάνει άκόμα πιό καθαρά σέ έναν όλο και μεγαλύτερο αριθμό ύπευθύνων κομμουνιστών», και στίς ίδιες τής «έλίτ», τών Άνατολικών χωρών «ή βασιμότητα τής τσεχοσλοβακικής μεταρρύθμισης» (223). Καθώς λοιπόν «ή προχωρημένη ανάπτυξη τών παραγωγικών δυνάμεων πού γέννησαν αυτή τήν κοινωνία βρίσκεται σέ αντίφαση μέ τίς δομές τής έξουσίας πού σχηματίστηκαν στή διάρκεια προγενεστέρων σταδίων» (222), οί ιθύνοντες κάποτε θά αναγκασθούν νά ύπακούσουν στά κελύσματα τών αναγκών «της ανάπτυξης τών παραγωγικών δυνάμεων, πού είναι οί γενεσιουργές δυνάμεις τής σοσιαλιστικής κοινωνίας» (227).

Έτουτα λέει, μέ δυό λόγια, ο Χάγκεκ, και άναμφισβήτητα άπηχεί τίς πεποιθήσεις τής τοτινης ήγεσίας. Δέν είναι πολύ δύσκολο νά δούμε ότι τά παραπάνω δέν ξεφεύγουν, από θεωρητική άποψη, από τό άδηγόλο πλαίσιο του επίσημου σοβιετικού και άνατολικού μαρξισμού. Ένα εύλογο, λοιπόν, έρώτημα: γιατί ή Σοβιετική Ένωση επιτίθεται τόσο βίαια και άπροκάλυπτα σέ μιά χώρα πού ή ήγεσία της όχι μόνο έπαναλαμβάνει άνιαρα τίς διαβεβαιώσεις για τή «συνέχεια» στήν έξωτερική της πο-

λιτική – και ο συγγραφέας δείχνει πειστικά ότι τίς τηρεί –, άλλα επί πλέον είναι γαλουχημένη μέσα στο ίδιο, τό ένα, τό άποδεκτό θεωρητικό κλίμα;

3. Είναι άδύνατο νά «έξηγήσουμε» έμεις έδώ αυτό τό κοσμοϊστορικό γεγονός. Μπορούμε άπλως νά κάνουμε μερικές επίμερους σκέψεις. Πού λένε ότι άλλο ή θεωρία και άλλο ή πολιτική. Καί ξέρουμε ότι έπεμβάσεις, και δή τόσο θεωρητικές, δέν γίνονται για «θεωρητικούς» λόγους ή για «ιδέες»⁶. Μπορεί, λοιπόν, ή σοβιετική και ή τσεχοσλαβακική ήγεσία νά ξεκινούν από τήν ίδια θέση ότι στο σοσιαλισμό ή πάλη τών τάξεων έχει θέση μόνο στα ράφια του έθνικού μουσείου. Άν όμως για τό σταλινισμό, π.χ. του μεσοπολέμου, αυτό συνεπαγόταν τήν άδίστακτη ίσοπέδωση του λαού, και του πληθυσμού, σέ άμορφη και άβουλη μάζα, τή διά νόμου κατάργηση τών αντιθέσεων και τών διαφωνιών, και τή διά κνούτου τήρησή της, στήν Τσεχοσλοβακία ή σύλληψη αυτή έπρεψε μιάν άλλη τροπή, διαφορετική, ή, για νά ακριβολογήσουμε, διαμετρικά αντίθετη: εκεί ή πεποίθηση ότι ο σοσιαλισμός έχει θριαμβεύσει τελεσίδικα, ότι άρα κίνδυνοι δέν διαγράφονται για «μιά τόσο γερά ριζωμένη σοσιαλιστική έξουσία» (38), ότι άνταγωνιστικές αντιθέσεις δέν ύπάρχουν, αυτά όλα ήταν έπαρκής λόγος για τήν ήγεσία

6. Βλέπε πχ. τό άρθρο του Λευτέρη Π. Έλευθερίου «Δέκα χρόνια από τό τέλος τής Άνοιξης της Πράγας», Κομμουνιστική Θεωρία και Πολιτική, 23-24, Αύγ. 1978, πού περίπου λέει ότι ή επέμβαση προήλθε από τήν άθεράτευτη «άντίληψη» του ΚΚΣΕ για τό διεθνισμό ως ήγεμονισμό, για τό κόμμα (και κράτος)-όδηγό, και για «τήν οικοδόμηση του σοσιαλισμού στήν ΕΣΣΔ σάν πρότυπο». Καί καθότι οί άντιλήψεις αυτές δέν είναι σωστές, είχαμε μιά... «χωρίς άρχές επέμβαση».

και γραμματα γουριζω • και γραμμα

νά αιτιολογήσει θεωρητικά, νά αποδεχθεί και ακόμα νά επιδιώξει κάποιου τύπου «πλουραλισμό». Μπορεί νά τόν βάφτισε με τό σεμνό όνομα «δικαίωμα γνώμης» ή, ό,τι άλλο, εκείνο όμως πού στήν ουσία έκανε ήταν νά μπάσει απ' τό παράθυρο αυτό πού είχε θγάλει από τήν πόρτα: νά δώσει τό δικαίωμα στήν πάλη τών τάξεων νά εκδηλωθεί άνοιχτά και δημόσια, άν και ψευδώνυμα. Έστω, λοιπόν, και λειψά, έστω και περίπου άσυνείδητα, έστω και αντιφατικά ή ακόμα και διφορούμενα, τό γεγονός παραμένει ότι ή ίδια θεωρητική σύλληψη (προσοχή όμως: με διαφορετικές ιδεολογικές συντεταγμένες) βοήθησε όσο περνούσε από τό χέρι της νά άνθισει μιá πρωτόγνωρη πολιτικοποίηση του κόσμου, με τήν ειλικρινή μάλιστα συγκατάθεση τής πολιτικής ήγεσίας.

Μπορεί φυσικά, όπως σημειώνει και ο Χάγκεν, νά πετάχτηκαν από κάποιους αντιλενινιστικές, αντισοσιαλιστικές και αντικομμουνιστικές κουβέντες, ο πολός όμως κόσμος στήν Τσεχοσλοβακία, ο συντριπτικά πολός, ήθελε τό σοσιαλισμό. Τό δικό του μέλημα ήταν νά βρει τρόπους νά ξεφύγει από τούς κατσιακόδρομους του παρελθόντος πού τό Σύνταγμα εϋφημιστικά όνόμαζε «τέλειο σοσιαλιστικό κράτος». Και καθώς όλοι καταλάβαιναν πλέον, με τά λόγια του συγγραφέα Λούντβικ Βακουλίκ, ότι «κενή άντηχεί ή λέξη κίνημα όταν τίποτα δέν κινείται»⁷, ή πολιτική άρχισε δειλά νά γίνεται δουλειά του καθενός: νά θγαίνει στο δρόμο, νά δημιουργεί τά άναγνωρίσιμα στρατόπεδά της, τά όρατά μέτωπά της. Η εκδραση τής κοινωνικής σύγκρουσης θά παιζόταν πλέον, ή τουλάχιστον διαγράφονταν κάποιοι όροι για νά παιχθεί, στά εργοστάσια, στις συνελεύσεις, στον τύπο, στις πλατείες, στα πανεπιστήμια, στο κόμμα, στους μαζικούς φορείς, κι όχι, όπως μέχρι χτές, στο μαγαζάκι τής κεντρικής όδοϋ...

Και ο τσεχοσλοβακικός λαός τράβηξε τήν ήγεσία του μπροστά, σε

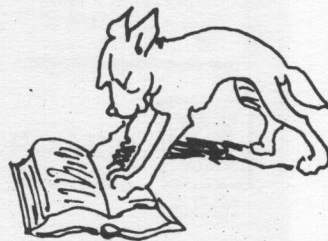
κρίσιμα σημεία τής ξέφυγε μάλιστα μπροστά:⁸ είχε αρχίσει, σιγά σιγά, νά δημιουργεί, νά πλάθει, νά άναδεικνύει τήν ήγεσία του. Και, πράγμα σύμφυτο, ή ταξική σύγκρουση εκδηλώνεται, εϋθέως πλέον, και μέσα στο ίδιο τό κομμουνιστικό κόμμα: ή κοινωνία διχάζεται κατακόρυφα, από τήν κορυφή μέχρι τά νύχια.

Και έδώ δέν είναι δύσκολο νά άναγνωρίσουμε μιá κεφαλαιώδη διαφορά με τά μέχρι τότε «προβλήματα» πού είχε συναντήσει ή σοβιετική ήγεσία: είτε προέρχονταν από ήγετικά στελέχη τών κατά χώρα κομμουνιστικών κομμάτων, όποτε και έπερτε νομικό ή και πραγματικό λεπίδι (ο Σλάνσκι, ο Κλεμέντις και ο Λόντον στήν Τσεχοσλοβακία, ο Ράικ και ο Τράικο Κοστόφ άλλου, και άλλοι): είτε, όπως στις εργατικές και λαϊκές εκρήξεις του Βερολίνου τό 1953, τής Ούγγαρίας τό 1956 («ή άντεπανάσταση στή Λ.Δ. τής Ούγγαρίας» πού λέει και ο Λ.Π. Έλευθεριου στο άρθρο πού προαναφέραμε), τής Πολωνίας τό 1956, τό 1970-71, και τό 1976, από κάποια έξεγερμένα τμήματα του πληθυσμού, χωρίς ήγεσία και, τό κυριότερο, χωρίς όράματα, έλπίδες και προοπτικές. Και πού τό περισσότερο πού κατάφεραν, πριν πνιγούν στο αίμα, ήταν νά διώξουν κάποιον ισόβιο υπάλληλο από τή θέση του κομματικού γραμματέα.

Στήν Τσεχοσλοβακία, αντίθετα, ήταν όλόκληρος ο λαός, πού και ήγεσία είχε και, τό άπειρωσ σπουδαιότερο, όράματα, έλπίδες και

προοπτικές. Αυτή ή άνεπανάληπτη για Άνατολική χώρα τών τελευταίων δεκαετιών σύμπτωση, σύμπτωση και συμπαράταξη λαού και κομμουνιστικού κόμματος, πού τό βιβλίο του Χάγκεν άναδεικνύει σε κάθε σελίδα του· και, κυρίως, ή δυναμική παρουσία και δράση του λαού πού, κατά τό υπογραμμένο από εκατοντάδες χιλιάδες πολίτες μανιφέστο *Για τόν σοσιαλισμό και τήν έλευθερία, για τό σεβασμό τών συμμαχιών μας και τής εθνικής κυριαρχίας μας*, «αϋτές τής ώρες έπαψε νά άποτελεί μιá απλή ιδέα και ξανάγινε μιá δημιουργική δύναμη τής Ιστορίας» (113) - αυτά λοιπόν ήταν ή «άντεπανάσταση», ή «Άνοιξη τής Πράγας». Τίποτα δέβαια δέν είχε ακόμα λυθεί. Διαγραφόταν όμως μιá κατεύθυνση, εκδηλωνόταν μιá τάση, ριζικά διαφορετική. Τολμούμε νά πούμε: ταξικά διαφορετική. Και στήν πολιτική αυτό μετράει, και όχι - όπως έμφατικά τονίζει ο ίδιος ο κατεξοχήν πολέμιος του θεωρητικού ουμανισμού, ο Λουί Άλτουσέρ - ή θεωρητική αντιφατικότητα του συνθήματος «σοσιαλισμός με άνθρώπινο πρόσωπο», με τό όποιο οι λαϊκές μάζες τής Τσεχοσλοβακίας έδωσαν διέξοδο στις κοινωνικές και εθνικές προσδοκίες τους. Μετά απ' όλα αυτά τό 'λόγο είχαν δέβαια τά κανόνια. Επί του προσωπικού...

Γιώργος Καρράς

7. *Λόγοι στο IV Συνέδριο...*, όπ. παρ., σελ. 93.

8. "Όπως συνέβη με τό σύνθημα «ουδέτεροποίηση», πού έφανίστηκε αυθόρμητα και «κατέκτησε μεγάλα εργατικά κέντρα», και τό όποιο ή κομματική και κυβερνητική κορυφή άπέρριψε ως «αταίριαστο», «αστόχαστο», «πολιτικά λαθεμένο και επίζημο»(149-150).